

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE, XIX. YÜZYIL'IN İLK
YARISINDA ÇANKIRI'DA AİLE**

Hazırlayan

Hatice DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ

Çankırı 2013

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Bilimsel Etik Bildirimi	vi
Tez Kabul ve Onay	vii
Önsöz	viii
Özet.....	ix
Summary	x
Kısaltmalar.....	xi
Tablo ve Grafik Listesi.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. Konu.....	1
2. Kaynaklar.....	3
2.1. Osmanlı'da Kadı ve Şer'iyeye Mahkemeleri.....	4
2.1.1. Kadılar.....	4
2.1.2. Mahkemeler.....	6
2.2. Şer'iyeye Sicilleri.....	7
2.2.1. Sicillerin Tanımı ve İçeriği.....	7
2.2.2. Tarih Araştırmalarında Şer'iyeye Sicillerinin Önemi.....	8
2.2.3. Şer'iyeye Sicillerinin Dili.....	10
2.3. Çankırı Şer'iyeye Sicilleri.....	10
2.3.1. Çankırı Şer'iyeye Sicillerinin Genel Özellikleri.....	10
2.3.2. Araştırmada Kullanılan Siciller ve Belgeler.....	13
3. Çankırı'nın Tarihsel Özellikleri.....	13

BÖLÜM 1: AİLENİN HUKUKİ YAPISI.....	15
1.1. Osmanlı Aile Hukuku	15
1.2. Evlenme.....	17
1.2.1. Nikâh Öncesi Uygulamalar.....	17
1.2.1.1. Namzed.....	17
1.2.1.2. Nişan.....	19
1.2.2. Nikâh.....	21
1.2.2.1. Nikâhın Şartları.....	21
1.2.2.2. Nikâha Engel Olan Durumlar (Evlenme Engelleri)	26
1.2.2.2.1. Daimi Evlenme Engelleri.....	26
1.2.2.2.2. Geçici Evlenme Engelleri.....	27
1.2.2.3. Mehir ve Nafaka.....	32
1.2.2.3.1. Mehir.....	32
1.2.2.3.2. Nafaka.....	37
1.2.2.4. Kadının Nikâh Teklifini Reddetmesi.....	40
1.2.2.5. Çok Eşle Evlilik.....	42
1.2.3. Evliliğin Sona Ermesi (Boşanma)	44
1.2.3.1. Boşanma Şekilleri.....	47
1.2.3.1.1. Talak.....	47
1.2.3.1.2. Muhalaa.....	49
1.2.3.1.3. Tefrik.....	52
1.2.3.2. Nikâh Akdi Sırasında Boşanma Koşullarının Belirlenmesi.....	54
1.2.3.3. Evliliğin Sona Ermesinin Sonuçları.....	56
1.2.3.3.1. İddet.....	56
1.2.3.3.2. İddet Nafakası.....	58
1.2.3.3.3. Hıdâne.....	59

1.3. Miras.....	60
1.3.1. Mirasın Unsurları.....	61
1.3.2. Miras Üzerindeki Haklar.....	63
BÖLÜM 2: AİLENİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI	70
2.1. Ailenin Yapısı.....	70
2.1.1. Ailede Çocuklar.....	70
2.1.2. Kullanılan İsimler.....	73
2.1.3. Lakab ve Ünvanlar.....	76
2.2. Ailenin Mekanı	79
2.2.1. Evler.....	80
2.2.2. Mahalleler.....	81
2.2.3. Kamusal Alanlar.....	85
2.3. Toplumsal Tabakalar.....	88
2.3.1. Müslümanlar.....	89
2.3.2. Zımmîler.....	90
2.3.3. Kıptîler.....	92
2.3.4. Aşiretler.....	94
2.4. Aile İçinde ya da Aileye Karşı İşlenen Suçlar.....	95
2.4.1. İslam ve Osmanlı Hukukunda Suç ve Ceza Kavramları.....	95
2.4.2. Aile İçi Anlaşmazlık.....	99
2.4.3. Hırsızlık.....	103
2.4.4. Zina.....	107
2.4.5. Tecavüz-Taciz.....	111
2.4.6. Livata (Eşcinsel Suçlar).....	114

2.5. Ailenin Günlük Yaşantısı.....	117
2.5.1. Giyim-Kuşam Kültürü.....	117
2.5.1.1. Kumaşlar.....	117
2.5.1.2. Kadın ve Erkek Giysileri.....	119
2.5.1.2.1. Kadın Giysileri.....	121
2.5.1.2.1.1. Vcoda Giyilen Giysiler.....	121
2.5.1.2.1.2. Başa Giyilen Giysiler.....	124
2.5.1.2.1.3. Ayağa Giyilen Giysiler.....	124
2.5.1.2.2. Erkek Giysileri.....	126
2.5.2. Yemek-Mutfak Kültürü.....	130
2.5.3. Gündelik Eşyalar.....	134
2.5.3.1. Ziyet Eşyaları.....	134
2.5.3.2. Yatak- Yorgan / Ev Tekstili.....	135
2.5.3.3. Kilim-Halı.....	137
2.5.3.4. Diğer Eşyalar.....	139
2.6. Ailenin Ekonomik Yapısı.....	143
2.6.1. Tarım ve Hayvancılık.....	144
2.6.1.1. Tarım.....	144
2.6.1.2. Hayvancılık.....	147
2.6.2. Esnaf ve Zanaatkarlar.....	149
2.6.3. Tüketim ve Harcamalar.....	151
2.6.3.1. Tüketim.....	151
2.6.3.2. ller.....	151
2.6.3.3. Harcamalar.....	153
2.7. Yâran Kültürü.....	155
2.8. Ailenin Eğitimi.....	156

SONUÇ.....	160
KAYNAKÇA.....	164
EKLER.....	169
ÖZGEÇMİŞ.....	187

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım, [*Şer'iyeye Sicillerine Göre, XIX. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Çankırı'da Aile*] adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

10/ 09/ 2013

Hatice DEMİR

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

[Hatice DEMİR] tarafından hazırlanan [*Şer'îye Sicillerine Göre, XIX. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Çankırı'da Aile*] başlıklı bu çalışma, 10/09/2013 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından [*Tarih*] Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Danışman : İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Hasan AKÇA

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı'nın zengin toplumsal mirasını ortaya çıkarmak amacıyla son yıllarda gittikçe artan sosyal tarih çalışmaları, yerel tarihe olan ilgiyi de arttırmıştır. Şehir ve kasaba arşivlerinde yapılan yerel tarih araştırmaları, her geçen gün Osmanlı toplum yapısının zenginliğini ve geniş bir kitleyi oluşturan Osmanlı tebaasının yaşam tarzını, biraz daha gün ışığına çıkarmaktadır.

Bu çalışma, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'da yaşayan ailelerin yaşam tarzlarını ve hayata bakış açılarını, hukuki, sosyal ve ekonomik açılardan değerlendirebilmeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde Çankırı'nın yerel tarih araştırmalarına da bir katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Araştırmaya kaynak oluşturan ve Osmanlı Devleti'nin siyasi, hukuki, idari ve sosyo-ekonomik yapısının anlaşılmasında oldukça önemli bir yere sahip olan şer'iyecilleri, yerel tarih çalışmalarında son derece değerli kaynaklardır. Çankırı şer'iyecilleri ise 1648-1911 yılları arasını kapsayan toplam 76 defterle araştırmacılara zengin bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada 18, 21, 22, 23, 25 ve 26 numaralı şer'iyeciler defterlerinden sondajlama yöntemiyle yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, yardımlarını esirgemeyen ve her aşamasında titizlikle ilgilenen danışman hocam [*Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ*]'ye; tezin yazım aşamasında ve tashihinde her türlü katkıyı sağlayan eşim [*Ali DEMİR*]'e; ayrıca yardımlarından dolayı Dr. R. Kamil Urgan Araştırma Merkezi ve İl Halk Kütüphanesi görevlilerine ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma, teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme ve bu uzun süreç içinde gösterdiği sabırdan dolayı kızım Zeynep'e şükranlarımı sunarım.

10/09/2013

Hatice DEMİR

**Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans
Tez Özeti**

Tezin Başlığı : Şer'îye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Çankırı'da Aile

Tezin Yazarı : Hatice DEMİR

Danışman : Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ

Anabilim Dalı: Tarih

Kabul Tarihi : 10/09/2013

Sayfa Sayısı : 12 (ön kısım) + 168 (tez) + 18 (ekler)

İç Anadolu'nun Kuzeyinde, tipik bir Orta Anadolu kenti olan Çankırı'da XIX. Yüzyıl'ın İlk yarısında yaşamış ailelerin hukuki, sosyal ve ekonomik yapıları, mahkeme kayıtları olan şer'îye sicilleri incelenerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin köklü yapısal ve sosyal değişimler yaşadığı bu dönemde, Çankırı örneğinden yola çıkarak, Anadolu'da yaşayan Osmanlı ailesinin ve dolayısıyla toplumunun yapısını anlamaya çalışmaktır.

Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan şer'îye sicilleri, şer'iat mahkemelerinde adalet sağlayan kadıların ilgilendikleri her konu ile ilgili tuttıkları defterlerdir. Çankırı'nın 18, 21, 22, 23, 25 ve 26 numaralı şer'îye sicil defterleri baz alınarak araştırma şekillendirilmiş, bu defterler içinde yer alan özellikle ilam ve tereke kayıtları incelenmiştir.

Şer'îye sicillerine yansıyan belgeler ışığında, XIX. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı ailelerin hukuki ilişkilerinin, sosyal ve ekonomik hayatının açığa çıkarılması çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır.

XIX. Yüzyıl'ın ilk yarısını kapsayan dönemde, Çankırlı ailelerin hayatlarının incelendiği çalışmamızın sonucunda, Osmanlı Devleti'nin yönetim ve elit kesiminde yaşanan değişimin Osmanlı'nın sıradan tebaası arasında aynı hızla kendini göstermediği, Anadolu'da ailelerin geleneksel, muhafazakâr ve sade yaşantılarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Aile, Şer'îye Sicili

Çankırı Karatekin Üniversitesi Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: According To Sharia Court Registers, The Family, İn The First Half Of The 19th Century, İn Çankırı,
Author : Hatice DEMİR
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Department : History
Sub-field :
Date : 10/09/2013
<p><i>Çankırı is a typical Central Anatolian province, on the north of Central Anatolia. According to the records of the sharia court registers, it is tried to understood that, the legal, social and economic structures of the families, who lived in Çankırı, in the first half of the 19th Century. It is the fact that, the deep structural and social changes experienced during this period of the Ottoman Empire. The purpose of this study, based on the example of Çankırı, understanding the structure of Ottoman ordinary families and therefore the society, in this period.</i></p> <p><i>The court registers which are used as a source in this study, are the records of sharia judges named kadi. 18, 21, 22, 23, 25 and 26 numbered books of Çankırı Sheria courts are the basics of the study. Especially in the area of “İlam” and “tereke” (probate records) in the books are examined.</i></p> <p><i>On the light of the documents, the legal relationships of families, livelihoods and basic social and economic structure in Çankırı, during the first half of the 19th. century, constitute the content of the study.</i></p> <p><i>As a conclusion it is understood that, the rapid changes, occurring in the management and elite part of the Empire didn't show itself in Anatolian families. They maintained their traditional, conservative and simple lives.</i></p>
Keywords: Çankırı, Family, Sharia Court Records

KISALTMALAR

a.g.e.adı geçen eser

a.g.m......adı geçen makale

a.g.t.adı geçen tez

bkz.bakınız

C.Cilt

çev.çeviren

ÇŞŞ.....Çankırı Şer'iyeye Sicilleri

Fak.Fakültesi

İADiyaret Vakfı İslam Ansiklopedisi

İÜHFİM İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

s. sayfa

S.Sayı

UÜ.....Uludağ Üniversitesi

Üni.Üniversitesi

Yay.Yayımları

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo I. Araştırma Dönemine Ait Defterler.....	12
Tablo 1.1. Mehir Miktarları ve Yıllara Göre Dağılımı.....	35
Tablo 1.2. Çankırı’da Tek ve Çok Eşlilik Oranları.....	43
Tablo 1.3. Erkek Terekeleri.....	66
Tablo 1.4. Kadın Terekeleri.....	68
Tablo 1.5. Ortak Tereke.....	68
Tablo 2.1. Çankırı’nın Mahallelerindeki Ailelerin Çocuk Sayıları.....	70
Tablo 2.2. Çankırı’nın Köylerindeki Ailelerin Çocuk Sayıları.....	71
Tablo 2.3. Çocukların Cinsiyeti.....	72
Tablo 2.4. Erkek İsimleri.....	74
Tablo 2.5. Kadın İsimleri.....	74
Tablo 2.6. Çankırı Şehrinin Mahalleleri.....	84
Tablo 2.7. Çankırı’nın Mahallelerinde Yer Alan Cami ve Mescidler.....	87
Tablo 2.8. Çankırı’nın Mahallelerinde Yer Alan Medrese ve Mektepler.....	87
Tablo 2.9. Kadın ve Erkek Giysileri.....	120
Tablo 2.10. Mutfakta Kullanılan Eşyalar.....	131
Tablo 2.11. Ev Tekstil Eşyaları.....	136
Tablo 2.12. Kullanılan Kilim ve Halılar.....	138
Tablo 2.13. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar.....	140
Tablo 2.14. Silahlar.....	142
Tablo 2.15. Tereke Kayıtlarında Adı Geçen Tarım Aletleri.....	145
Tablo 2.16. Tereke Kayıtlarında Adı Geçen Hayvanlar ve Fiyatları.....	147
Grafik 2.1. Kullanılan Lakablar.....	77

GİRİŞ

1. Konu

Osmanlı Devleti, üç kıtada yüzlerce yıl hüküm süren bir imparatorluk olarak çok zengin bir askeri ve siyasi tarihe sahiptir. Ancak Osmanlı'nın tarihi mirası, yalnız askeri ve siyasi olaylarla sınırlı değildir. Yayıldığı geniş coğrafyada, farklı etnik ve dini kimliğe mensup toplulukları bir arada barındıran Osmanlı Devleti, aynı zamanda hareketli ve zengin bir sosyal yapıya sahiptir. Bu toplumsal zenginliği ortaya çıkarmak amacıyla gittikçe artan sosyal tarih çalışmaları, yerel tarihe olan ilgiyi de arttırmıştır. Yerel tarih araştırmalarıyla, İmparatorluğun farklı bölgelerinde yaşayan, sıradan insanların kendilerine özgü hayatları, Osmanlı toplum yapısının zenginliğini gün ışığına çıkarmaktadır.

Araştırmaya konu olan 19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin köklü yapısal ve sosyal değişimler yaşadığı bir dönemdir. Bu çalkantılı dönemde, tipik bir Orta Anadolu kenti olan Çankırı örneğinden yola çıkarak, Anadolu'daki ailelerin birbirleriyle ve devletle olan hukuki ilişkilerini, sosyal hayatlarını, geçim tarzlarını anlamaya çalışmak, bu tezin amacını oluşturmaktadır. Bilindiği gibi toplumun çekirdeğini oluşturan aile, o toplumun karakteristik özelliklerini gösteren en küçük birimdir. Bu sebeple ailenin yaşam tarzının ve değer yargılarının doğru anlaşılması, siyasi ve sosyal olarak oldukça hareketli ve değişken olan bu dönemde toplumun duruşunu ortaya koyacaktır.

Tezimizin temel kaynağı olan şer'îye sicillerine yansıyan belgeler ışığında, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı ailelerin hukuki ilişkileri, sosyal yapısı ve temel geçim yolları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Ailenin hukuki yapısının incelendiği Birinci Bölüm'de öncelikli olarak, ailenin oluşumu ve dağılması aşamaları olan evlenme ve boşanma ele alınmıştır. Hukuki bir hükmü olmayan ancak geleneksel olarak yaşatılan, evlilik öncesi namzed ve nişan uygulamaları; evliliği hukuken başlatan nikâh, nikâhta velâyet uygulaması, nikâha engel olan durumlar, mehir ve nafaka konuları "Evlenme" başlığı altında ele alınan başlıca konulardır. İslam hukukunda üç tür boşanmadan bahsedilebilir. Bunlar,

kocanın tek taraflı olarak kadını boşaması anlamına gelen “talak”; bir çeşit anlaşmalı boşanma olan “muhalaa”; ve evliliğin hakim kararıyla sonlandırılması olan “tefrik”tir. Çankırı şer’iye sicillerinde bu üç tip boşanma şeklinin de örneklerine rastlanmış ve bu belgeler “Boşanma” başlığı altında incelenmiştir. Ayrıca boşanmanın önemli sonuçları olan “iddet” ve “hıdâne” ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Birinci Bölüm’de ele alınan diğer bir konu da, aile içindeki en önemli hukuki meselelerden biri olan “miras”tır. Esasları bizzat Kur’an-ı Kerim tarafından belirlenmiş olan miras hukuku, İslam hukuk sistemi içinde içtihatla en az ihtiyaç duyulan alandır. Bu bölümde, mirasın unsurları ve miras üzerindeki haklar, Çankırı’daki uygulamalardan örnekler verilerek incelenmiştir.

Araştırmanın İkinci Bölümü’nde, ailenin sosyal ve ekonomik yapısı incelenirken, öncelikle ailenin genel yapısı ele alınmış ve bu yapı içinde çocuklar; kullanılan isimler; insanların mesleği, sülalesi ya da dini statüsü gibi ayırt edici özelliklerini gösteren lakab ve ünvanlar incelenmiştir. İkinci olarak, ailenin yaşadığı ve kullandığı mekanlar; evler, mahalleler, kamusal alanları oluşturan camiler, mescidler, medrese ve mektepler başlıkları altında verilmiştir. Bir diğer başlık olarak ele alınan Çankırı’da toplumsal tabakalar; en büyük grubu oluşturan Müslümanlar, genellikle şehrin mahallelerinde yaşayan ve ticaretle uğraşan gayrimüslimler, çingeneleri ifade eden kıptiler ve göçebe türkmenler olan aşiretler şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir.

Ailenin sosyal yapısının anlaşılmasında ele alınması gereken ancak aileyi konu alan yerel tarih çalışmalarında pek fazla üzerinde durulmayan bir konu da aile içinde ya da aileye karşı işlenen suçlardır. Tezimizde ayrı bir başlık olarak yer alan bu bölümde, Çankırı şer’iye sicillerinde rastlanan belgeler doğrultusunda, aile içinde ya da aile fertlerinden birine karşı işlenen suçlar ele alınmaya çalışılmıştır. İncelenen sicillerde rastlanan ve işlenen suçları ortaya koyan belgeler, aile içi anlaşmazlıklar, hırsızlık, zina, tecavüz-taciz ve eşcinsel suçları ifade eden livata başlıkları altında toplanmıştır.

19. Yüzyılın ilk yarısında yaşayan Çankırlı ailelerin gündelik hayatlarında neler yaptıklarını, nasıl yaşadıklarını anlayabilmenin en iyi yollarından biri kullandıkları

eşyaları öğrenmektir. Ailenin Günlük Yaşantısı Bölümü'nde, tereke kayıtlarından öğrenilen bu eşyalar, giyim-kuşam, mutfak eşyaları, ev tekstili ürünleri, kilim ve halılar, gündelik hayatta kullanılan diğer eşyalar gibi başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Fiyatları da göz önünde bulundurularak incelenen bu eşyalardan yola çıkılarak Çankırlı ailelerin gündelik hayatlarında neler yaptıkları, nelere değer verdikleri ya da neleri önemsemedikleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Ailenin Ekonomik Yapısı Bölümü'nde Çankırlı ailelerin geçim kaynakları, tarım ve hayvancılık, esnaf ve zanaatkârlık olarak sınıflandırılmış; ailenin tüketimi ve harcamaları şer'îye sicillerinden elde edilebilen bilgiler oranında paylaşılmıştır.

Şer'îye sicillerde yeterli belgeye rastlanmasa da, Çankırı sosyal hayatının vazgeçilmez bir parçası olan yâran kültürü ve Çankırlı ailelerin eğitimi birer başlık altında değerlendirilmiştir.

Sonuç Bölümü'nde, incelenen belgelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda, ailenin hukuki alanda, sosyal hayatta yaşadığı durumlar, karşılaştığı sorunlar ve gündelik hayatları ile ilgili ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Ekler kısmında, tezde kullanılan belgelerden bazı örnekler, orjinal metinleri ve transkripsiyonlarıyla birlikte verilmiştir.

2.Kaynaklar

Osmanlı'nın tarihi mirasını zenginleştirecek olan yerel tarih araştırmaları kültürel, sosyal ve iktisadi yapı hakkında bilgiler içeren yerel kaynakların incelenmesiyle mümkündür. Bu tür verileri içerisinde bulunduran kaynakların başında ise şer'îye sicilleri gelmektedir. Osmanlı mahkemelerinde, kadılar tarafından tutulan ve mahkeme kayıtları olan şer'îye sicilleri, kadının bulunduğu bölgedeki adli, idari ve beledi görevlerinin kapsamında olan her türlü olayı içerir. Geniş içeriği sebebiyle şer'îye sicilleri sosyal tarih incelemelerinde vazgeçilmez kaynaklardır.

2.1. Osmanlı'da Kadı ve Şer'îye Mahkemeleri

2.1.1. Kadılar

Saltanatla yönetilen bir devlet olarak Osmanlı hukukunda, yasama-yürütme-yargı fonksiyonları padişahın yetkisindedir. Padişah bu yetkiyi vekilleri vasıtasıyla kullanır; yargı fonksiyonunu da tayin ettiği kadılar (hakimler) yerine getirir. Şer'îye mahkemelerinde görev yapan kadılar geniş yetkilerle donatılmış memurlardır ve memuriyet bölgelerinin yalnız yargıcı değil aynı zamanda en önemli mülki amirleridir.¹

Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin sistemini şer'î hukuk kuralları oluştururdu. Gerekli hukuki donanım ve alt yapıya sahip kadıların beklenen temel görevi de şer'î hükümleri Hanefî mezhebine uygun bir şekilde yerine getirmektir.² Ancak Osmanlı kadısını görev bütünlüğü bakımından ele aldığımızda yalnız İslami bir kurum olarak değerlendirmek olanaksızdır. Uygulamada şer'î hukukun yanı sıra İslamiyet'ten önceki Türk yaşantısını yansıtan örfî hukukun da şer'î hukukla beraber devam ettiği görülür. Şer'iat mahkemelerinde adalet sağlayan kadılar, şer'iat kanunlarıyla beraber buldukları bölgenin yerleşmiş olan adet ve gelenekleri doğrultusunda da hareket ederlerdi.

Kadıların adli ve idari görevleri bütün olarak ele alındığında şöyle sıralanabilir: Yargı görevi gereği medeni ve cezai davalara bakarlar. Cami ve vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden sorumludurlar. Şehir idaresi ve asayişinin baş sorumlusudur. Şehrin imar düzeni, temizliği, pazar yerlerinin narh ve fiyatların kontrolünü yaparlar. Esnaf loncalarını denetlerlerdi.³

Görüldüğü gibi Osmanlı adli teşkilatının temeli sayılan kadılar buldukları yerin hem hakimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri, hem mülki amiri ve hem de halkın her konuda müracaat edeceği bir makamdır.

Osmanlı Devleti'nde kadı olabilmek için her şeyden önce medrese eğitimi almış olmak gerekir. Yalnız medreseden icâzet alan ve mülâzım sıfatı kazanan kişiler adli

¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994, s.3.

² Ahmet Akgündüz ve Heyet, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler, C.I*, İstanbul 1988, s.68.

³ İlber Ortaylı, a.g.e., s.25, 33.

hiyerarşiye tabi olabiliyorlardı. Kadı adayları öncelikle beşer kişilik gruplar halinde seçilerek mevleviyet payesine sahip büyük kadılıklarda staj görürler, 3-5 sene buralarda çalıştıktan sonra İstanbul'a gelir ve mülâzemet (adaylık, asistanlık) yaparlardı. Ancak bundan sonra alt kademelerdeki kazalardan birinin kadılığına tayin edilebilirlerdi.⁴ Osmanlı'da kadılar en alt birimde göreve başlar ve daha sonra belli şartlarla kademe kademe derecelerini yükselirlerdi. Sonra kazaskerlik hatta şeyhülislamlığa kadar görevlerinde yükselebiliyorlardı.

Kadılar dereceleri itibarıyla iki büyük gruba ayrılırdı. Bunlar, mevleviyet kadılıkları ve kaza kadılıklarıdır. Mevleviyet, Osmanlı Devleti'nde eyaletlerde ve bazı büyük ve önemli sancaklarda yer alan kadılıklardır. Buraların kadılarına mevâli denir ve aldıkları maaşa göre ikiye ayrılırdı. Bunlar; devriye mevâlisi denilen ve 300 Akçe yevmiye alan kadılar ve 500 Akçe yevmiye ile daha büyük ve önemli yerlerin kadılarıdır. İstanbul, Edirne, Bursa, Selanik gibi yerler büyük mevleviyetlerken; Antep, Erzurum, Diyarbakır, Çankırı devriye mevleviyetleri arasında yer alır.⁵ Kaza kadıları da kendi aralarında derecelere ayrılırlar. Bunlardan en yükseği 150 akçelik sitte ya da eşref-i kuzât kadılıklarıdır.⁶

Padişah Beratı ile tayin edilen kadıların, yerel halk ile yakınlaşmalarının önlenmesi amacıyla, tayin süreleri ve görevleri kısa tutulmuştur. Büyük kadılar (Mevlevî kadıları) genellikle bir sene, Kaza kadıları yirmi ay süreyle tayin edilmiştir.⁷ Görev sürelerini dolduran kadılar İstanbul'a gelerek yeniden tayin edilmek üzere sıra beklerler ve bu bekleme aşamasında kaza kadıları her Çarşamba Kadıasker dairesinde, mevlevî kadıları ise vezîr-i âzâmın sarayında yani paşakapısında mülâzemet (asistanlık) ederlerdi.⁸

Kadı tayin edildiği bölgede yargı görevini, bölgedeki diğer idarecilerden bağımsız bir şekilde yerine getirirdi. Kadının beylerbeyi, sancakbeyi gibi ehl-i örf ile arasındaki ilişki, bir astlık üstlük ilişkisi değildi. Yani kadı, her biriyle işbirliği içerisinde olan fakat bağımsız olarak karar alma yetkisine sahip bir memurdu. Yargılama sürecinde

⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, S.IX, 1976, s.8-9

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. (Akgündüz, a.g.e. , s.68-69.)

⁶ A.g.e. , s.69.

⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s.94.

⁸ Akgündüz, a.g.e., s.70.

ehl-i örfün asıl görevi sanıkları yargılanmak için mahkemede hazır bulundurmak ve kadı tarafından verilen hükmü infaz etmektir.⁹

2.1.2. Mahkemeler

Şer'i mahkemeler, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından Tanzimat dönemine kadar uzun asırlar her türlü hukuki anlaşmazlıkların çözüldüğü bir kurum olmuş ve bu süre zarfında da klasik Osmanlı mahkemesi tek hakimli, esas itibariyle tek dereceli bir özellik göstermiştir.¹⁰ Hukuki anlaşmazlıkların şer'i ve örfi esaslar çerçevesinde çözüme kavuşturulduğu bu mahkemelerin, Osmanlı Devleti'nin ilk asırlarında özel bir yeri veya binası yoktur. Mahkeme mekanı o Kaza'nın bir mescidi ya da camisi olabildiği gibi, kadının kendi hanesi de olabilmektedir.¹¹ Ancak mahkeme binasının olmaması mahkemelerin her zaman farklı ve gelişigüzel yerlerde görüldüğü anlamına gelmemelidir. Kadıların yargı işlerini rahat yürütebilecekleri ve isteyenlerin her zaman kadıyı bulabilecekleri bir yer bulunması şarttır. Bu yerin mahkemenin vakarına yakışır olması açısından, medrese odası, cami gibi yerler seçildiği anlaşılmaktadır.¹²

İslam hukukunda temyiz organı yoktur. Fakat, Osmanlı Devleti'nde merkezi hükümet organları, şikayet olduğu durumlarda mahallî uygulamaları ve haksızlıkları yeniden değerlendirirdi. Sadrazamın "ikinci divanı"nda halkın şikayetleri dinlenir ve kadıların bazı mahkeme kararları gözden geçirilir, zaman zaman kınamalar olurdu.¹³

Şer'iyeye mahkemelerinde kadıların yardımcı olan ikinci derecedeki adliye görevlilerinin başlıcaları şunlardır; naibler, muhızlılar, çavuşlar, subaşılardan, mübaşirler, kâtipler, hademeler ve kassamlar.

Naibler, kadıların kendi yerlerine davaya bakmak üzere görevlendirdiği vekillerdir. Kadının yetki bölgesindeki nahiyelerde onun adına fonksiyonlarını yerine getiren naibler hiyerarşik olarak her zaman kadının yetki ve denetimi altındadır. Yerli şahıslar arasından seçilen muhızlılar, davacı ve davalıları mahkemeye celbeden

⁹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1995, s.85.

¹⁰ A.g.e., s.83.

¹¹ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Arasında Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, s.6.

¹² Akgündüz, a.g.e., s.77.

¹³ Ortaylı, a.g.e., s.18.

kişilerdir. Osmanlı adliyesinde önemli bir yeri olan çavuşlar, hükümet merkezinde görev alan atlı bir sınıftır. Temel görevleri ceza ve hukuk davalarında icra memurluğu ve büyük davalarda da infaz memurluğu yapmaktır. Hükümet merkezinde çavuşların görevlerini taşrada subaşılar yerine getirirdi. Mahkeme kararlarını uygulamak, hapsine karar verilenleri hapsedmek, cezai tazminatları tahsil etmek subaşılardan başlıca görevleridir. Kâtipler, mahkemede tarafların iddia ve savunmalarını ve şahitlerin beyanlarını zapta geçiren memurlardır. Hademeler ise mahkeme evraklarının getirilmesi, duruşma güvenliğinin sağlanması gibi ayak işlerini yaparlardı. Kelime itibarıyla taksim eden anlamına gelen kassam, vefat etmiş kişilerin terekelerini mirasçıları arasında taksim etmekle görevlidir.¹⁴

2.2. Şer'îye Sicilleri

2.2.1. Sicillerin Tanımı ve İçeriği

Adalet sağlamak üzere Padişahın verdiği yetkiyle kadıların, tayin edildikleri bölgelerde verdikleri ilam, hüccet ve cezalarla görevleri gereği tuttıkları çeşitli kayıtları içeren defterlere şer'îye sicilleri, kadı defterleri, mahkeme defterleri veya zapt-ı vekayi sicilleri adı verilmektedir. Kimi yerlerde bu defterlere Osmanlı mahkeme kayıtları ya da Osmanlı mahkeme sicilleri de denilmektedir.¹⁵

Mahkemeye intikal eden her türlü resmi yazı, belirli bir disiplin içinde sicillere kaydedilirdi. Evlenme-boşanma, alacak-verecek, alım-satım, nafaka, vakıf, hibe, cürüm-cinayet gibi mahallî konulara ilişkin kadı veya naiblerin verdikleri kararlar, sicillerin bir tarafına, merkezden gelen ferman, berat, buyruldu, izinname gibi her türlü resmi belge ise diğer tarafına yazılırdı. Mahalli konulara ilişkin belgelerin yazıldığı bölüme "Sicil-i Mahfuz"; merkezden gelen emirlerin yazıldığı bölüme ise "Sicil-i Mahfuz Defterlü" denilirdi.¹⁶ Ancak XVII. Yüzyıl'dan itibaren mahalli

¹⁴ Akgündüz, a.g.e., s.72-75.

¹⁵Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, İstanbul 2005, s. 187.

¹⁶ A.g.m., s.189.

belgeler defterin bir başına, merkezden gönderilenler ise defter ters çevrilerek diğer başına yazılmıştır.¹⁷

Sicillerde yer alan belgeler şunlardır: Merkezden gönderilen her türlü ferman, berat ve mektuplar, ümera denilen mahalli yöneticilerin (beylerbeyi, vali, sancakbeyi, mutasarrıf, mütesellim vb) çeşitli konularda sancak veya şehir sorunlarını çözmek için yayınladıkları buyuruldular ile bunların icraatlarını gösterir kayıtlar, Kadıların çeşitli konularda merkeze gönderdikleri ilamlar ile şehir yönetiminde kişi ya da kurumlar arasında doğan anlaşmazlıkları çözümlmek için verdikleri hüccetler, şehrin mahalle listeleri, dini ve sosyal yapıların inşası, bakım ve onarımlarının yapılması, şehirde yürütülen imar faaliyetleri, imar işlerinde kullanılan inşaat malzemelerinin çeşit ve fiyatları ile ilgili vesikalar, şehir nüfusunun ırksal ve dini yönden ayrımını, bir bölge nüfusunun zaman zaman maruz kaldığı salgın hastalık ile doğal afetleri anlatan belgeler, evlenme, boşanma, kız kaçırma, mehir bağlama, alım-satım, mukavele ve kefalet senetleri, hırsızlık, kalpazanlık, yaralama ve öldürme ile ilgili kayıtlar, şehirlerdeki esnaf grupları, bunların meslekleri ile ürettikleri malların çeşitleri, çarşı ve pazarlarda satılan malların narh listeleri, usta ve ırgat yevmiyeleri, sancak ve şehir halkından toplanan vergi miktarları, bu vergilerin toplanmasında kullanılan avarız-hanesi ile ilgili listeler, altın ve para meseleleri ile ilgili çeşitli eşya fiyatlarını gösteren kayıtlar, ölen kişilerin mesleği ile mal varlığını gösteren tereke kayıtları, bu tereke kayıtlarında yer alan etnografik eşya listeleri, bunların dışında mahkeme tarafından önemli görülüp de sicillere kaydedilen çok çeşitli konuları kapsayan kayıtlar.¹⁸

2.2.2. Tarih Araştırmalarında Şer'iyeye Sicillerinin Önemi

Şer'iyeye sicilleri, Osmanlı tarihi kaynakları arasında önemli bir yere sahip birinci el kaynaklardır. Kadının tayin edildiği bölgede hukuki, idari ve beledi alanlarda birçok görevi üstlenmesi ve yerine getirdiği hizmetlerle ilgili konuları sicillere kaydetmesi, bu belgeleri Osmanlı Devleti'nin siyasi, hukuki, idari ve sosyo-ekonomik yapısının anlaşılmasında önemli bir yere koymaktadır.

¹⁷ Mehmet İpşirli, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Tarih ve Sosyoloji Seminerleri Mayıs 1990*, İstanbul 1991, s. 159.

¹⁸ Gedikli, a.g.m., s.188-189.

Osmanlı sosyal tarihi açısından baktığımızda şer'îye sicilleri son derece önemli belgelerdir. Sicillerde, Osmanlı'nın farklı bölgelerindeki insanların aile yapıları, evlilik gelenekleri, çocuk sayıları, sosyal güvenlik konuları, zengin-fakir, Müslüman ve zımmî ailelerin hayat tarzları, unvanları, giyim-kuşam tarzları, kullandıkları ev eşyaları, kadının sosyal hayattaki rolü gibi pek çok sosyal ve kültürel içerikli veriler yer almaktadır.¹⁹

Siciller Osmanlı adli teşkilatı hakkında da önemli bilgileri araştırmacılara sunmaktadır. İslam hukukunun uygulamada nasıl görüldüğü, nasıl bir şekil aldığı, şer'î hukukun örfî hukukla nasıl bir ilişki içinde olduğu sicillere bakılarak tespit edilebilmektedir.²⁰ Örfî hukukun uygulama alanları hakkında da en ayrıntılı bilgiye yine sicil kayıtlarından ulaşılabilmektedir. Mesela, örfî hukuk müesseseleri olan “gedik” ve “narh” kurumları şer'îye sicillerinde geniş yer alır.²¹

Siciller, Osmanlı idari teşkilatının aydınlatılması açısından da incelenmesi gereken vesikalardır. Kaza, sancak ve eyalet taksimatı, beylerbeylik, sancakbeyliği, kethüdalık ve voyvodalık gibi idari; kadılık, naiblik, muhızrlık, mübaşirlik, bostancıbaşılik, çavuşluk ve subaşılık gibi adli müesseselerin hem idari yapısını, hem de ifa ettikleri fonksiyonlarını kadı sicillerindeki kayıtlardan çıkarmak mümkündür. Vakıf, gedik, narh ve benzeri sosyal ve iktisadi müesseselerin de aynı şekilde sicillerdeki kayıtlardan bütün ayrıntılarıyla öğrenilebileceği görülmektedir.²²

Osmanlı iktisat tarihi açısından değerlendirdiğimizde yine sicillerin ne denli önemli kaynaklar olduğu anlaşılır. Siciller, halkın geçim tarzı, ithalat ve ihracat malları, yetiştirilen tarım ürünleri, imal ettiği sanayi mamulleri, meşgul olduğu zanaat ve meslek grupları, toplanan vergiler, enflasyon etkileri gibi konularda önemli kaynaklardır.²³

Osmanlı'nın askeri yapısının eksiksiz anlaşılabilmesi için de sicil kayıtlarına bakmak gereklidir. Merkezden gelen her türlü emirin kadılar tarafından kaydedildiği bu defterlerden sefere çıkan ordunun asker ihtiyacını nerelerden ve ne şekilde

¹⁹ Rifat Özdemir, *Şerîyye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarihi Halk Kültürü Açısından Önemi*, Malatya 1986 s.180-181.

²⁰ Gedikli, a.g.m. , s.191.

²¹ Akgündüz, a.g.e. s.15

²² A.g.e., s.16.

²³ A.g.e. , s.15.

karşılıdığı bilgisinin yanında; gıda maddeleri, gemi, at, kürekçi gibi ihtiyaçlarının da nasıl sağlandığı anlaşılmaktadır.²⁴

Özellikle şehir tarihi çalışmalarında önemli yer tutan siciller, belge çeşidi ve bolluğunu, Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketiyle kaybetmiştir. 1859'da çıkarılan Şer'îye Mahkemeleri Nizamnamesi'nde şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkileri belirlenmiş 1867'de Şura-yı Devlet Nizamnamesi ile de kısıtlanmıştır. 1870 yılında Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulmasıyla söz konusu görev ve yetkiler bu yeni mahkemelere devredilmiştir²⁵

2.2.3. Şer'îye Scillerinin Dili

XVI. yüzyılın sonlarına kadar şer'îye sicillerine hakim olan dil Arapça iken zamanla neredeyse Türkçe'ye dönmüştür. Buna rağmen vakfiyeler, bazı tereke ve aile hukukuna ilişkin kayıtlar ile sicilleri tutan kadının göreve başlamasını gösteren kısımlar Arapça kaleme alınmaya devam edilmiştir. Sicillerde kullanılan yazı çeşidi ise rika kırması, talik kırması, divanî gibi yazılardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde sicillerde yer alacak olan belgelerin nasıl kaleme alınacağı "sakk mecmuaları" denen rehber kitaplarda gösterilmişti.²⁶

2.3. Çankırı Şer'îye Sicilleri

2.3.1. Çankırı Şer'îye Sicillerinin Genel Özellikleri

Çankırı Sancağı'na ait toplam 76 Şer'îye Sicil Defteri tespit edilmiştir. Bu Defterler, 1648 (Hicri 1058) yılında başlar, 1911 (Hicri 1330) yılına kadar devam eder.²⁷

²⁴ A.g.e., s.16.

²⁵ A.g.e., s.77.

²⁶ Gedikli, a.g.m. , s. 188-189.

²⁷ Ahmet Elibol, *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı Bel. Kültür Yay. Çankırı 2008, s.16

Defterlerin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

1648-1704 (hicri 1058-1116).....	5 defter
1704-1752 (hicri 1116-1166).....	8 defter
1752-1801 (hicri 1166-1216).....	5 defter
1801-1850 (hicri 1216-1266)	7 defter
1850- 1898 (hicri 1266-1316)	37 defter
1898- 1911 (hicri 1316- 1330).....	14 defter

Toplam..... 76 defter

Tablodan da anlaşılacağı gibi defterler ilk yıllarda sayıca daha az tutulmuştur. XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısında defter sayısında büyük bir artış vardır. Tanzimat'ın ilanından sonraki döneme rastlayan bu yıllarda idari ve sosyal alanda yaşanan değişim ve hareketlilik defterlere de yansımış görünmektedir. Aslında Osmanlı'nın bu idari dönüşüm döneminde kadıların kazai-idari görevleri kısıtlanmıştır. Bu yüzden bu dönemden itibaren kadıların tuttukları siciller muhteva olarak daralmıştır. Buna rağmen sayı olarak büyük bir artış göstermiştir.²⁸ Bu durum XIX. Yüzyıl'da İmparatorluk'ta yaşanan siyasi ve idari çözülmenin taşra toplum hayatına da yansımaya başladığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi'nde toplanan şer'iyeye sicilleri üzerinde henüz kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Çankırı sicillerinden 6 ve 7 numaralı Siciller Milli Kütüphane Eski Eserler Kısmında mevcut değildir.²⁹ Siciller arasında en az sayfa sayısı olan 1859-1860 yılları arasında tutulan 30 numaralı Defterdir. 1901- 1904 yılları arasına ait 69 numaralı Sicil ise 604 sayfalık içeriğiyle en fazla sayfa sayısına sahip Defterdir.³⁰

Numara olarak ard arda gelen bazı defterler arasında tarih olarak önemli ölçüde boşluklar olduğu gözlenmiştir. Bu da aradaki yıllara ait defterlerin kaybolmuş olduğu

²⁸ A.g.e., s.16

²⁹ Mehmet Beşirli, "Kent Tarihi Açısından Şeriyeye Sicilleri ve Çankırı Şeriyeye Sicillerinin Toplu Kataloğu Üzerine", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S.4, Çankırı 2009, s.38.

³⁰ A.g.e. , s.38

düşüncesini akla getirmektedir. Mesela, 22 numaralı Defter ile 23 numaralı Defter arasında 12 senelik boşluk vardır. Ayrıca bazı defterlerin aynı dönemleri içeren farklı konularda yazıldığı gözlenmiştir. Mesela, 21 numaralı Defter H. 1218- 1229 tarihleri arasında, 22 numaralı Defterde H. 1218-1223 yılları arasında tutulmuştur. Ancak 21 numaralı Defter tamamen ilamlardan oluşan bir ilam defteri niteliğindedir. Aynı dönemdeki diğer belge çeşitleri 22 numaralı deftere kaydedilmiştir. Aynı durum 25 ve 26 numaralı Defterler arasında da gözükmektedir. 25 numaralı Defterde yalnız tereke kayıtları bulunmaktadır.³¹

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'da yapılacak araştırmaya kaynak oluşturacak defterlerin sayfa belge sayıları ve muhtevası Ahmed Elibol'un XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı adlı Kitabında yer alan aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo I. Araştırma Dönemine Ait Defterler

Defter No	Tarih (Hicri)	Sayfa sayısı	Belge sayısı	Muhtevası
18	1207-1209	-	-	Tımar tevcihi ve İlam
19	1210-1214	132	1072	İlam
20	1214-1219	192	200	Ferman, Hüccet ve Tereke
21	1218-1229	165	1445	İlam
22	1218-1223	144	215	Hüccet, Emir, Tezkire
23	1232-1235	189	323	Avarız, Buyurultu, Tereke, İlam
24	1238-1242	224	317	Hüccet, Tereke, Ferman, Buyuruldu
25	1242-1248	263	361	Buyuruldu, İlam, Pusula, Ferman
26	1245-1249	40	53	Tereke

Şer'iyeye Sicillerinin özellikle yerel tarih çalışmalarında oldukça önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Son yıllarda önemi artan yerel tarih ifadesi, bir bölgenin ya da ülkenin tarihinin sahip olduğu kendine özgü niteliklerdir. Ciddi ve derinlemesine yapılan yerel tarih araştırmaları ülke tarihinin ana yapı taşlarını oluşturacaktır. Bu çalışmaların getireceği yorumlar, ulusal tarihin tek taraflı merkezi bakışına ve önyargısına yapıcı bir eleştiri ve alternatif bir yaklaşım sunacaktır. Derinlemesine ve

³¹ Elibol, a.g.e. s.16.

analitik tarzda yapılan yerel tarih araştırmaları ulusal tarihi zenginleştirecek ve çok sesli hale getirecektir.³²

2.3.2. Araştırmada Kullanılan Siciller ve Belgeler

Bu çalışmada ankırı'nın 18, 21, 22, 23, 25 ve 26 numaralı Şer'iyeye Sicil Defterleri baz alınarak araştırma Şekillendirilmiş, bu defterler içinde yer alan özellikle ilam ve tereke kayıtları incelenmiştir.

3.ankırı'nın Tarihsel zellikleri

İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan ankırı, araştırmaya konu olan XIX. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Anadolu Eyaleti'ne dahil bir sancağı konumundadır. Sancak olduğu dönemde idari olarak bu günkü sınırlarından daha geniş bir alana sahiptir. Günümüzde, Ankara sınırları içinde olan Kalecik, Kastamonu'ya dahil olan Tosya, Kırıkkale sınırları içinde yer alan Keskin ve orum'a bağlı olan Kargı, incelenen dönemde ankırı Sancağına bağlı Kazalardır.³³

Hitit kaynaklarından elde edilen bilgiler ışığında M. 4000 yıllarından itibaren kentin yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kaynaklarda bölgenin ilk yerleşik halkı olarak, Kuzey Mezopotamya'dan göç ederek buraya yerleşen Gasgaslar adlı bir topluluğun adı geçmektedir.³⁴ Hititler bölgeye geldikten sonra Hitit hakimiyet sahası içine girmiş ve M. 1200 yıllarında Devlet yıkılana kadar Hitit egemenliğinde kalmıştır. Bu tarihten sonra Paflagonlar bölgeye hakim olmuştur. Şehrin ilk yerleşme yeri olan Gangra Kalesi'nin Paflagonlar zamanında yapıldığı tahmin edilmektedir. Daha sonra sırasıyla Galatia, Roma, Bizans ve Pers hakimiyetlerinde kalan bölge, 622'de Bizans tarafından yeniden ele geçirilmiştir.³⁵

11. Yüzyılda Selçuklu'ların Anadolu'yu yurt edinme maksatlı akınları bölgenin kısa sürede Türklerin egemenliğine girmesine sebep olmuştur. Zaten pek yoğun olmayan

³²Yerel Tarihin Türkiye Açısından nemi, erişim: 20.05.2012, Yerel Tarih Araştırmaları İçin Klavuz, <http://samsun01.com>.

³³ Elibol, a.g.e., s.3

³⁴ Bahattin Ayhan, *Çankırı Tarihi*, Irmak Tan Matbaası , Ankara 1998, s.35

³⁵ Ahmet Kankal, *XVI. Yüzyılda ankırı*, Çankırı Bel. Kültür Yay., ankırı 2011, s.5-6

Hristiyan nüfus, daha ilk akınlarda batıya çekilerek Müslüman Türklere hemen hemen boş bir şehir bırakmıştır.³⁶ Çankırı, Karatekin Bey tarafından 1082-83 yıllarında feth edilmiştir. Karatekin Bey, Emir Danişmend tarafından bölgenin fethi için görevlendirilmiş bir komutandır ve Sinop, Çankırı, Kastamonu çevresinde bir müddet hüküm sürmüştür.³⁷ 1101'de bölgedeki I. Haçlı İstilasından nasibini alan şehir bundan sonra Danişmendliler ve Anadolu Selçuklu Devleti arasında hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti hızla güç kaybetmiş ve Anadolu Moğollar tarafından istila edilmiştir. Bu dönemde Moğollara tabi olan Candaroğullarının egemenliğine giren Çankırı, 1383'te I. Murat zamanında Osmanlı topraklarına dahil olmuştur.³⁸

1402'de Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilgisiyle sonuçlanan Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, Çankırı ve Kastamonu civarını Candaroğulları'na geri vermiştir.³⁹ Çelebi Mehmed'in Osmanlı'da idareyi ele geçirip otoritesini yeniden kurduğu dönemde Candaroğulları da bağlılığını bildirmiş ve Candaroğlu İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey yönetiminde 1416'dan 1464'e kadar kalmıştır. Bu tarihte Kasım Bey'in ölümü üzerine Çankırı, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Osmanlı kaynaklarında Kengiri veya Kangırı şeklinde yazılan şehrin adı Cumhuriyet Döneminde Çankırı olarak değiştirilmiştir.⁴⁰

³⁶ Ayhan, a.g.e., s.99

³⁷ Kankal, a.g.e., s.6

³⁸ A.g.e., s.7-8

³⁹ A.g.e., s.9

⁴⁰ A.g.e.,s.10

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLENİN HUKUKİ YAPISI

1.1.Osmanlı Aile Hukuku

Toplumun çekirdeğini oluşturan aile, içinde bulunduğu toplumun karakteristik özelliklerini gösteren en küçük birimdir. Başka bir deyişle ailenin yapısı, toplumun yapısı hakkında fikir verir. Türk aile sistemi üç ana uygarlık içinde gelişmiştir. Bunlar, İslamiyet öncesi Türk aile yapısı; İslam kimliği içinde Türk ailesi; ve Batı medeniyeti doğrultusunda biçimlenen Türk ailesidir.⁴¹

İslamiyet'in kabulü ile birlikte aile kimliği, büyük ölçüde İslami normların etkisi altına girmiş, ancak İslamiyet öncesi aile yapısı İslamiyet'le uyum sağlayarak, ya da başka bir deyişle İslami yapı içinde kendine yer bularak devam etmiştir. Eski Türklerde rastlanan evlilik seremonileri, aile içi gelenek ve görenekler İslami yaşam tarzıyla karışarak devam ede gelmiştir.⁴²

Osmanlı aile hukuku, İslami kurallara göre belirlenmiş, ancak örfi hukuk kuralları ve geleneksel uygulamalar da göz ardı edilmemiştir. Genel olarak Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olan Tanzimat, aile hukukunda da bazı değişiklikler getirmiştir.

Osmanlı aile hukukunun Tanzimat'a kadar olan kısmı, "Klasik Dönem" anlayışı içinde değerlendirilebilir. Klasik Dönem Osmanlı ailesi, hukuki açıdan İslami normlara göre yapılandırılmıştır. İslamiyet aileyi toplum hayatının temeli olarak işaret eder ve kadını ve aileyi korunması gereken unsurlar olarak görür.⁴³

Her alanda olduğu gibi hukuksal alanda da önemli bir dönüm noktası olan Tanzimat Döneminde, pek çok hukuki düzenleme yapılmış, ancak aile hukuku alanında, bazı tembih ve fermanlar dışında eski sistem korunmuş, çok fazla yenilik getirilmemiştir. Aynı şekilde Mecellenin hazırlanışı sırasında da konu ile ilgili kayda değer bir

⁴¹ Orhan Türkoğan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, s. 29

⁴² A.g.m., s.49

⁴³ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, s. 92

değişikliğe gerek duyulmamıştır. Değişiklik yapılmamasında öne çıkan sebepler, öncelikle böyle bir değişikliğe acil ihtiyaç duyulmamasıdır. Ayrıca köklü reformlar yapılmak istense bile çok uluslu Osmanlı toplumunun her kesimini kapsayacak bir düzenleme yapmak imkansız gibidir. Böyle bir düzenlemede uygulanış sırasında da karmaşalar çıkacağı kaçınılmazdır.⁴⁴ Bu sebeplerle Tanzimat reformcuları bu hassas konuya pek dokunmamıştır.

Tanzimat bürokratları aile ve evlilik konularına çok fazla girmemekle birlikte, evlilik kurumunda olumsuz etkisi olan bazı gelenekleri kaldırmak amacıyla küçük düzenlemeler yapmayı da ihmal etmemişlerdir.⁴⁵ Mesela 1841 yılında çıkartılan bir fermanla, velisi tarafından evlenmesine izin verilmeyen bülüğa ermiş kızların ve dul kadınların kadı izniyle evlenmelerine onay verilmiştir. Ayrıca aynı ferman, evlilikte başlık parası gibi para verme usullerini de kaldıran hükümler içermektedir.⁴⁶ Yine evliliğin taraflar açısından kolaylaşmasını sağlamak amacıyla, 24 Eylül 1874'te bir irade çıkarılmış ve tarafların mali ve sosyal durumlarına göre mehrin maksimum miktarları, 1000 akçe, 500 akçe veya 100 akçe olarak belirlenmiş, bunun dışında evlenme sırasında hediye verilmesi yasaklanmıştır.

Tanzimat'tan sonra aile hukuku alanındaki ilk düzenleme girişimi, 2 Eylül 1881 tarihli Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'dir. Bu Nizamname'nin 23. maddesine göre, evlenecek Müslümanlar şer'îye mahkemelerinden; gayrimüslimler ise kendi dini reislerinden izinname alacaklardır. Bu bütün evliliklerin kayıt altına alınması konusunda önemli bir adımdır. Evlilik akdini gerçekleştiren imam veya dini reis, evlenme tarihinden itibaren en geç 15 gün içinde, nüfus idaresine evlilik akdinin gerçekleştirildiğini gösteren bir ilmuhaber vermekle yükümlü tutulmuştur. Bu ilmuhaber, evlenen kimselerin adlarına, yaş ve ehliyetlerine, kadın ve erkeğin ikametgâhlarına ilişkin bilgiler içermektedir. Ayrıca aynı Nizamname, eşlerin boşanması durumunda da mahalle veya köy imamlarına ya da gayrimüslim tebaanın dini reislerine durumu ilmuhaber ile nüfus idaresine bildirme zorunluluğunu

⁴⁴ Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. İstanbul, 1985, s. 133-135.

⁴⁵ İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 464.

⁴⁶ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Ün. Hukuk Fak. Yay., Konya 1988, s. 287.

getirmiştir.⁴⁷ Böylece, bir çeşit evlendirme memuru statüsü kazanan imamlar, evlenme ve boşanmaları nüfus idarelerine bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır.

Ailenin kuruluşu öncelikle evlilik akdine bağlıdır. Toplumun aileye verdiği değer bir göstergesi olarak evlilik kurumunun başından sonuna kadar her aşaması hem hukuksal olarak değerlendirilmiş ve olası her durum için kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Hem de geleneksel olarak özen gösterilmiş, isteme merasiminde söylenecek sözlerden, gelinin yeni evine girişinde yapılacaklara kadar ayrıntılı seremoniler oluşturulmuştur.

1.2. Evlenme

Osmanlı toplumunda evlilik aşamaları genel anlamda, nikâh öncesi geleneksel uygulamalar olan namzedlik, nişanlılık ve nikâh olarak sıralanabilir.

1.2.1. Nikâh Öncesi Uygulamalar

1.2.1.1. Namzed

İslam Hukukunda yeri olmayan namzedlik Orta Anadolu'da görülen, tamamen geleneksel bir uygulamadır. Bir çeşit söz verme olarak tanımlanabilecek olan namzedlik, evliliğin ilk aşamasıdır; ancak bütün evliliklerde mutlaka uygulanan ya da görülen bir durum değildir. Namzedlik, erkeğin bizzat ya da ailesi vasıtasıyla bir kızı kendisine eş adayı olarak belirlemesi ya da kızın babasının, kız çocuk daha küçük yaşlarda iken onu bir başkasına vaad etmesidir. Anlaşıldığı kadarıyla namzed olabilmek için herhangi bir yaş sınırı yoktur. Hatta zaman zaman doğmamış çocukların bile namzed olabildikleri görülmektedir.⁴⁸ Nişanlanmadan bir önceki adım olarak görülebilecek olan namzedlik durumu ile ilgili şer'îye sicillerinde sınırlı sayıda kayda rastlanmaktadır. Bunun sebebi daha önce belirtildiği gibi hukuki bir yönünün olmaması ve ancak bir sorun çıktığında durumun mahkemeye yansımalarıdır. En çok karşılaşılan problem, namzed olarak gösterilen kızın daha sonra söz verilen

⁴⁷ Esra Yakut, "19. Yüzyılda Orta Anadolu'da Evliliğin Ortaya Çıkışı ve Sona Ermesi", *Gazi Ün. Hukuk Fak. Dergisi*, C. XII, 2008, s. 239

⁴⁸ Yakut, a.g.e., s.239

erkekle evlenmek istememesidir. Bu gibi durumlarda mahkemeye müracaat edip, erkek tarafının yaptığı harcamaları karşılayarak serbest kalabilir. Böylece dilediği kimseyle evlenebilmesi yönünde mahkeme kararı çıkartılabilir.⁴⁹

Namzed geleneğinin şer'i olarak bir hükmünün olmadığı ve namzed olunan kızın istemediği takdirde nikâhın gerçekleşmediği Çankırı şer'iyeye sicillerinde yer alan 1804 (H. 1219) tarihli bir belgeden de anlaşılmaktadır. Bu belgede, Yapar Mahallesi'nden Şerife Aişe binti Mustafa adlı bir genç kız, Toht (Yapraklı) Kazası'nın Yukarıbayıdın Köyü'nden Haşereoğlu Mehmed'e namzed olduğunu, ancak bu kişi diyâr- âharda (uzakta) olduğu için onu istemediğini onun yerine talibi Alacamescid Mahallesi'nden Ahmed bin Hüseyin ile evlenmek istediğini mahkemeye bildirmiş ve kadı, namzedi dikkate almayarak Şerife Aişe ve Ahmed'in nikâhlarını yüz bir kuruş mehr-i mü'eccele ile kıymıştır.⁵⁰ Burada özellikle dikkat çeken diğer bir durum da bir genç kızın aile kararı olan namzede karşı kendi iradesini ortaya koyabilmesi ve kendi istediği kişiyle evlenebilmesidir.

Yine 25 Nisan 1805 (H. 25 Muharrem 1220) tarihli bir belgede, Kalecik Kazası'nın Çandır Köyü'nden Abdullah bin Mehmed adlı bir kişi aynı köyden Ömer bin İbrahim'i mahkemeye vermiş, Ömer'in kızı Emine ile nikâhları olduğu halde evine götürmek istediğinde babası Ömer'in izin vermediğini iddia etmiştir. Ömer ise mahkemeye cevabında nikâh yapılmadığını yalnız namzed olunduğunu ve kızı Emine'nin Abdullah'la evlenmek istemediğini söylemiştir. Emine ve babası Ömer'in nikâh olmadığına dair yemin etmelerine karşılık, Abdullahın nikâhla ilgili bir belge sunamaması mahkemenin Abdullah'ın aleyhine karar vermesine sebep olmuş, ve Emine'nin istediği başka bir kişiyle evlenebileceğine hükmetmiştir.⁵¹

Benzer bir davaya Ildızım Köyü'nde de rastlanmaktadır. Ildızım Köyü'nden Süleymanoğlu Osman ve Hatice adlı bir genç kızın namzed oldukları ancak Osman'ın Hatice'yle evlenmek istemediği anlaşılmaktadır. Hatice'nin annesi Emine nikâhtan vazgeçtiği için Osman'ı mahkemeye vermiş ancak istediği sonucu elde edememiştir.⁵²

⁴⁹ A.g.e. , s.240

⁵⁰ Çankırı Şer'iyeye Sicilleri, Defter no:21, Belge no: 317 (ÇŞS, 21/317)

⁵¹ ÇŞS 21/461.

⁵² ÇŞS 18/1122.

Orta Anadolu'daki namzed geleneği Doğudaki beşik kertmesi geleneğiyle benzerlik göstermektedir, ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla uygulamada beşik kertmesi kadar katı değildir. Namzed edilmiş çocuklar büyüdüklerinde o kişi ile evlenmek istemiyorsa kendi tercihlerini dile getirebilmekte ve başka evlilikler yapabilmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi namzed ile ilgili belgeler sınırlıdır. Elde edilen belgeler de namzedliğin sona ermesi durumunda maddi sorunların nasıl çözüldüğüne dair bilgi içermemektedir. Erkek tarafının verdiği başlık parası ya da hediyelerin, yaptığı masrafların karşılanıp karşılanmadığı belgelere yansımamıştır. Ancak bu gibi durumlarda genel uygulama şu şekildedir: Erkek ilerde ödeyeceği mehrin bir kısmını ya da tamamını vermişse namzed veya nişanın bozulması durumunda kız tarafı bunu geri öder, çünkü kadın mehre ancak evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi durumunda hak kazanır.⁵³ Verilenler hediye ise hibe hükümleri uygulanır; mevcutsa iade edilir, kullanılmış ya da şekil değiştirmişse iadesi gerekmez.⁵⁴

1.2.1.2. Nişan

Namzedliğin bir sonraki aşaması olarak düşünölebilecek olan nişanlanma İslam hukukunda evlenme vadidir. Başka bir deyişle tarafların evlenme konusunda anlaşmalarıdır. İslam hukukçularına göre nişanlanmanın hukuki yükümlölüğü yoktur, bu sebeple namzedlikte olduğu gibi nişanlanma olayının da mahkeme kayıtlarına yansımaları son derece azdır.⁵⁵

Gelenek ve adetler, evlenmeden önce erkek tarafından evlenme teklifinde bulunulmasını ister. İslam hukuku bu günkü anlamda bir nişanlılık ilişkisini düzenlememiş, ancak erkek tarafından yapılan evlenme teklifini bazı hükümlere bağlamıştır.⁵⁶ Bu hükümler kapsamında iki temel şart dikkat çekmektedir. Bunlar,

⁵³ Cin, a.g.e., s.50

⁵⁴ Bu uygulama Hanefi Mezhebinin uygulamasıdır. Diğer mezheplerde farklı uygulamalar görölmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. (Cin, a.g.e., s.51)

⁵⁵ Saim Savaş, "Fetva ve şer'ye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkölü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, C.II, Ankara, 1992, s. 504-505.

⁵⁶ Cin, a.g.e., s.46

öncelikle evlenmeyi engelleyecek bir durum olmamalı; ve aynı kadına daha önceden bir başkası tarafından evlenme teklif edilmemiş olmalıdır.⁵⁷

Evlenme teklifinin ve dolayısıyla nişanlanmanın birinci şartı taraflar arasında evlenmelerini engelleyecek bir durumun bulunmamasıdır. Bu durum kan veya süt hısımlığı gibi sürekli bir engel ya da iddet bekleme gibi geçici bir engel olabilir.⁵⁸ Birinci durumda zaten evlenme gerçekleşmeyeceği için nişan da söz konusu olamaz. Bu konuda asıl sorunun ya da kafa karışıklığının ikinci durumda yani geçici engellerin bulunduğu durumda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Örneğin iddet içinde bulunan bir kadınla, iddet süresi bittikten sonra evlenmek üzere nişanlanma söz konusu olamaz ancak incelenen belgelerde bu tür girişimler görülmektedir. Mesela, 11 Ağustos 1805 (H. 5 Cemaziyelahir 1220) tarihinde, Kilisecik Köyü'nden Mustafa kızı Kezban ve Ciridoğlu Mehmed, evlenme isteklerini dile getirmişler, ancak kadı Kezban'ın iddeti tamamlanmadığı gerekçesiyle nikâhı ertelemiştir.⁵⁹

İslam hukukçularına göre bir kadına evlenme teklif edilmiş ve kadın kabul etmişse, ya da henüz cevap vermemişse, o kadına evlenme teklif edilmesi muteber değildir.⁶⁰ Nişanlanmanın hukuki bir yükümlülüğü olmaması sebebiyle bu kural daha çok dini ve ahlaki bir özellik taşımaktadır. 1800'lerin başlarında Çankırı ahalisi arasında, bu uygulamadan yararlanarak hukuki bir sonuç elde etmeye çalışan kişilerin görülmesi dikkat çekicidir. 21 Kasım 1801 (H. 15 Recep 1216) tarihinde Karatay Köyü'nden Seyyid Mustafa bin Mehmed adlı kişi, kendi evlenme teklif ettiği kızın, babası tarafından Mahmutlar Köyü'nden Seyyid Hasan bin İsmail ile evlendirildiği gerekçesiyle mahkemeye başvurmuştur. Adı geçen Fâtıma adlı kızın babası Mahmut mahkemede, Seyyid Mustafa'nın evlenme teklifine red cevabı verdiklerini daha sonra kızının Seyyid Hasan'la evlendiğini ifade etmiştir. Ancak zaten kadı, böyle bir durumun dava konusu olamayacağını belirtmiştir.⁶¹

İslam hukukunda nişanlanmış olmak evlenmeyi zorunlu kılmaz. Taraflar istedikleri an nişanı bozabilirler. Nişanın bozulmasını istemeyen taraf mahkemeye başvurarak

⁵⁷ A.g.e., s.47

⁵⁸ Bu konudan "Evlenme Engelleri" başlığı altında daha ayrıntılı bahsedilecektir.

⁵⁹ ÇŞS, 21/575.

⁶⁰ Cin, a.g.e., s.47

⁶¹ ÇŞS 18/711.

karşı tarafı evlenmeye zorlayamaz ya da bu sebeple tazminat talep edemez.⁶² İslam hukukunda borçların birinci ve en önemli kaynağı akitlerdir. Nişanlanma İslami olarak bir akit kabul edilmediği için, bozulmasından dolayı da bir tazminat istenmesi hukuken düşünülmemiştir. Kız tarafına verilen para ve hediyeler ise namzed durumunda olduğu gibidir. Mehrin bir kısmı ya da tamamı önceden ödenmişse mutlaka iade edilir; hediyeler ise hibe yani “sağlar arası bağışlama” hükmündedir ve ödeme gerektirmez. Ancak genel uygulama, nişanı bozan erkek tarafı da olsa bütün hediye ve eşyaların geri verilmesi yönündedir.⁶³

1.2.2. Nikâh

Bir hazırlık dönemi olan nişanlılık aşamasından sonra asıl evlilik dönemi nikâhla başlar. Evlilik en genel tanımıyla “karı-koca arasında beraber yaşamaya ve yardımlaşmaya müsaade eden ve taraflara karşılıklı görevler ve haklar veren bir akittir.”⁶⁴ Burada sözü edilen ve evliliğe imkan tanıyan akit nikâhtır. Osmanlı Devleti’nde 1881 yılında çıkarılan Sicil-i Nüfus Nizamnamesi’ne kadar nikâhların kadı defterlerine kaydedilmesi zorunluluğu yoktur. Ancak yine de incelenen defterlerde nikâh akitleri geniş yer almaktadır. Bu durum, Çankırı ahalisinin evliliğini resmi kayıt altına alarak, haklarını ve çıkarlarını koruma konusunda bilinçli olduklarını düşündürmektedir.

Nikâh kıyılabilmesinin şartları, nikâha engel olan durumlar, mehir ve nafakanın belirlenmesi nikâh konusunun temel unsurlarıdır.

1.2.2.1. Nikâhın Şartları

İslam hukukunda nikâh, tarafların isteği ve kabulü, şahitlerin katılımı ile gerçekleştirilen medeni bir akittir. Evlenmenin şahitler huzurunda gerçekleşmesi nikâh akdinin en başta gelen şartlarındandır. Nikâh akdinde hazır bulunacak

⁶² Aydın, a.g.e., s.14

⁶³ Cin, a.g.e., s.50-51

⁶⁴ Aydın, a.g.e., s.12

şahitlerin akli yerinde, baliğ, hür, Müslüman ve erkek olmaları gerekir.⁶⁵ Nikâhın geçerli olabilmesi için herhangi bir memurun ve din adamının huzurunda yapılmasına ihtiyaç yoktur.⁶⁶ Bununla beraber nikâh akdinin önemi ve toplum hayatında oynadığı rol nedeni ile Osmanlı Devletinde eski dönemlerden itibaren bu akit, olayın hukuki yönünü bilen kadı ya da kadı izniyle imamlar kontrolünde gerçekleştirilir.⁶⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi nikâhın birinci şartı şahitler huzurunda olmasıdır. 18 ve 21 Numaralı Çankırı Şer'îye Defterleri içinde toplam 115 nikâh kaydı incelenmiş ve hepsinde de mutlaka şahitlerin hazır bulunduğu gözlenmiştir. Osmanlı aile hukuku daha çok Hanefî mezhebine göre düzenlenmiştir ve Hanefî mezhebi bir erkeğin yerine iki kadının şahitliğini kabul eder. Ancak incelenen sicillerde yer alan nikâh akitlerinin hiç birinde kadınların şahitliğine rastlanmamıştır.

Nikâhın bir diğer şartı da tarafların rızasıdır. Evlenecek erkek veya kadının ya da onların vekillerinin nikâh meclisinde evlenmeyi istediklerine dair irade beyan etmeleri gerekir. Ayrıca icap (öneri, teklif) ve kabulün de hemen birbirini izlemesi zorunlu görülmüştür. Böylece tarafların niyetleri üzerindeki şüphe ve yanlış anlamalar önlenmek istenmiştir.⁶⁸ İncelenen bütün nikâh belgelerinde, tarafların bizzat kendileri veya vekilleri ağızından, hemen arka arkaya nikâhı kabul ettiklerine dair beyanları kaydedilmiştir. 8 Kasım 1803 (H. 23 Receb 1218) tarihli, Çankırı'ya bağlı Saray Köyü'nden Aişe binti Ömer ve Seyyid Mehmed bin İbrahim'in nikâh belgesi, genel nikâh belgelerine örnek olarak gösterilebilir. “ Bir kimesne ile beynimizde nikâh vakı' olmayub lâkin mezbûr Seyyid Mehmed ve Şabanözü Kazası'na tâbi Nefs-i Şabanözü Karyesi'nden Nuri'nin oğlu gâib-i ani'l- meclis (mecliste bulunmayan) Abdullah tâlib olmalarıyla tâlibim mezbûr Abdullah'ı istemem ancak ber-vech-i şeri'îât-ı Ahmediyye ve yüzbir kuruş mehr-i mü'eccele ile nefsimi Seyyid Mehmed'e akd ve tezvîc eyledim dedikte mezbûr Seyyid Mehmed dahi meşruh üzere mezbûre Aişe'yi nefsi için akd ve tezvîc eylediği huzûr-ı

⁶⁵Hanefî mezhebine göre bütün şahitlerin erkek olması zorunlu değildir. Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkek ve doğruluğundan emin olunan iki kadın şahitlik yapabilir. Yani iki kadının şahitliği bir erkek yerine geçer. Ancak dört kadının şahitliği muteber sayılmaz. Daha geniş bilgi için bkz. (Cin a.g.e., s.100.)

⁶⁶ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul, 1991, s. 263; Aydın, a.g.e. , s. 85.

⁶⁷ Aydın, a.g.e. , s. 85-96.

⁶⁸ Cin, a.g.e. s.60

devletlerine i'lâm"⁶⁹ Belgeden de anlaşıldığı gibi kadın iki talibinden hangisini istediğini net bir biçimde ifade etmiş ve kendi rızasıyla nefsinin akd ve tezwîc eylediğini yani evlilik akdini kabul ettiğini beyan etmiştir. Kadının hemen arkasından da erkek aynı ifadelerle evlilik akdini onaylamıştır. Kadının evlenmek için tercihinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Talipleri arasında seçim yapma hakkına sahip olması ve evlenme kararının önce kadına sorulması ve kadından onay beklenmesi, nikâhta kadının kararının esas olduğunu göstermektedir.

İslam hukukunda, ergin olmayanlar, ergin olupta çeşitli sebeplerle ehliyetsiz olanlar ve bazı mezheplerde ergin kadınlar velâyet altındadır. Velâyet altındaki bu kişiler üzerinde veliler hak sahibidir. Nikâh uygulamalarında karşılaşılan velâyet iki kısma ayrılır: Bunlardan birincisi, sadece bülüğa eren kızlar üzerinde uygulanan "ihtiyari velâyet"; diğeri ise veliye, velâyeti altındaki küçüğü rızasına aykırı olarak evlendirme yetkisi veren "zorlayıcı velâyettir". İhtiyari velâyet ancak bülüğa ermiş kızlar üzerinde uygulanabilir. Bu velâyet şeklinde veli kızın rızasını almadan onu evlendiremez.⁷⁰ Buna karşılık bülüğa ermiş bir kız velisinin iznini almadan evlenebilir. Ancak Osmanlı Devleti, 1544 yılından itibaren kadınların, velilerinin izni olmadan nikâh kıymalarını yasaklamıştır.⁷¹

Zorlayıcı velâyet (velâyet-i icbar) veliye, henüz bülüğa ermemiş küçük çocuk üzerinde evlenmeye karar verme yetkisi tanır. Yani veli velâyeti altındaki çocuğu rızası olsun ya da olmasın evlendirme yetkisine sahiptir. Buna cebr hakkı⁷² denir ve İslam hukukçuları cebr hakkını, velinin bir hakimiyet hakkı olarak değil, ehliyetsizleri korumak için tanınmış bir himaye yetkisi olarak kabul etmektedir.⁷³ Sicillerde velâyet haklarını kullanarak nikâh kıydıran ya da nikâhı feshettiren kimselere rastlanmaktadır. 17 Eylül 1800 (H. 27 Rebiyülahir 1215) tarihinde, şer'îye siciline kaydedilen bir miras davasının, Çankırı'da da küçük çocuklar üzerinde velâyet hakkının kullanıldığını göstermektedir. Bu davada, Karıpaazarı (Orta)

⁶⁹ ÇŞS, 21/59.

⁷⁰ Cin, a.g.e., s.70

⁷¹ Ergen kızların velilerin rızalarını almaksızın evlenebilmeleri Hanefî mezhebinin uygulamasıdır. Yine Hanefî bir hukukçu olan İmam Muhammed, kızların rızalarına ilâveten velilerin rızalarını da şart koşmuştur. 1544 yılından itibaren Osmanlı Devleti İmam Muhammed'in görüşünü, zamanın şartlarına daha uygun bularak, kadınları veli izinsiz nikâhtan men etmiştir. (Aydın, a.g.e., s.97)

⁷² Veliye cebr hakkının verilmesi çeşitli sebeplere dayandırılmaktadır. Bunlardan en en kuvvetli olanı, çocukları erken evlendirerek bülüğa eriştikleri andan itibaren nesli sürdürmek ve çoğaltmak çabasının meşru bir zeminde yapılmasıdır. Daha geniş bilgi için bkz. (Cin, a.g.e., s.78)

⁷³ Cin, a.g.e. s.78

Kazası'na bağı Sakaili Köyü'nden Mustafa bin Ahmed adlı kişi, sagir (küçük, bülüğa ermemiş) oğlunun nikâhlı olduğı, yine sagir Fâtıma'nın ölümü üzerine mirasından, velâyeti altındaki oğlu Süleyman'ın yararlanamadığını söylemekte ve bu konuda ölen Fâtıma'nın dedesi Hacı Halil bin Mehmed'i suçlamaktadır. Hacı Halil ise savunmasında, nikâhın yapıldığını kabul etmekle beraber resmî bir belgenin bulunmadığını ve kendisinin de veli olarak bu nikâhta izninin olmadığını söylemiştir. Dahası, o dönemin hakimi elhac hâfız Osman Efendi'ye nikâhın kendi izni dışında yapıldığına dair yemin beyan ettiğini ve nikâhın geçersizliği konusunda hâkimden belge aldığını ifade etmiştir. Belgenin mahkemeye sunulması sonucunda hakimin kararı, miras hakkının olmadığı yönünde olmuştur.⁷⁴ Burada her iki tarafın da veli olarak velâyetleri altındaki çocukların haklarını korumaya çalıştıkları ve velinin izni dışında sagir bir çocuğun nikâhının yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Benzer bir velâyet uygulamasına 24 Aralık 1801 (H.18 Şaban 1216) tarihli bir belgede de rastlanmaktadır. Koçhisar (Ilgaz) Kazası'na bağı Bucuraderesi Köyü'nde henüz bülüğa ermemiş olan Döndü, aynı köyden İbrahim tarafından amcasının evinden kaçırılarak iğfal edilmiş ve İbrahim ortadan kaybolmuştur. Sagir Döndü'nün hakkını mahkemede, amcası Hüseyin ve annesi Ümmügülsüm velâyet haklarını kullanarak aramıştır.⁷⁵ Sagir çocuk üzerinde velâyet hakkının uygulanışının yanısıra bu belge, kadınların da veli olabildiklerine bir örnektir.⁷⁶

İslam hukukuna göre taraflar kendi yerlerine bir vekil tayin ederek, kendileri katılmadan da nikâh işlemini başlatabilir. Evlenmede vekâlet, bizzat evlenme yetkisine sahip, yani hür, reşit ve mümeyyiz (iyiyi kötüyü ayırt edebilecek durumda olan) kişilerin evlenme yetkilerini bir vekil vasıtasıyla kullanmalarındır. Bülüğa ermemiş çocuklar ve zihinsel yeterliliğe sahip olmayanlar vekil tayin edemezler, onlar velileri vasıtasıyla evlendirilirler. Vekil olabilmek için ise yalnızca mümeyyiz olmak yeterlidir. Yeterli olgun düşünceye sahip olan bir çocuk, bir köle ve Hanefi mezhebine göre bir kadın vekil olabilir. (Diğer mezhepler kadınların vekâletini kabul etmezler.)⁷⁷ Çankırı şer'iyeye sicillerinde nikâhta vekâlet uygulamasına sıkça rastlanmaktadır. Ancak kadınlardan çok erkeklerin vekil kullandıkları dikkat

⁷⁴ ÇŞS, 18/516.

⁷⁵ ÇŞS, 18/730.

⁷⁶ Kadınlara velâyet hakkını yalnız Hanefi mezhebi vermektedir. Diğer mezhepler kadınların velâyetini kabul etmez. (Cin, a.g.e., s.73)

⁷⁷ Cin, a.g.e., s.91

çekicidir. Örneğin, 5 Haziran 1802 (H. 3 Safer 1217) tarihinde, Toht (Yapraklı) Kazasına tabi Yenice Köyü'nden Meryem binti Halil adlı biki-i bâliga (bakire kız) ile aynı Kaza'nın Börtü Köyü'nden Ahmed bin Osman'ın nikâhında Ahmed'e İsmail bin Osman vekâlet etmiştir.⁷⁸ Yine Toht Kazasına bağlı Yukarıbayidkin Köyü'nden Zahide binti Mehmed adlı kadın ile İbrahim bin Mehmed'in 19 Mayıs 1805 (H. 19 Safer 1220) tarihindeki nikâhlarında İbrahim'e kardeşi Mehmed vekâlet etmiştir.⁷⁹ Evlenen kadınlar, birinci örnekteki Meryem gibi bakire ya da ikinci örnekteki Zahide gibi dul bir kadın olsun, nikâhlarında vekil kullanmamaları dikkat çekicidir. Buna sebep olarak, 1544 yılından itibaren Osmanlı yasalarına göre kadınların zaten velilerinin izni ve kontrolü altında evlenmek zorunda olmaları gösterilebilir. Velisinin velâyeti altında evlenen kadınların çoğunlukla vekil ihtiyacı doğmamıştır. Bununla beraber, vekâletle evlenen kadınlar da sicillerde yok değildir. Mesela "Kayserbey Mahallesi'nden Aîşe binti Hüseyin nâm hatun zevci diyâr- âharda olub hayâtı ve memâtı nâma'lûm iken nefsin Terzi Kara Ahmed vekâletiyle Anuza (Başğmez) Karyesi'nden Hasan bin İbrahim nâm kimesneye akd ve tezvîc idüb..."⁸⁰ şeklinde devam eden 23 Şubat 1803 (H. 1 Zilkade 1217) tarihine ait belgede Aîşe adlı kadın vekil kullanarak nikâhlanmak istemiştir. Bu davada kadı, Aîşe'nin giden kocasının ölüp ölmediği belli olmadığı ve gidişinden itibaren dokuz yıl geçmediği için nikâhı kıymamıştır.

Vekâlet konusunda dikkat çekici bir durum da, kişinin vekâlet hakkı olmadan başkası hesabına evlenme akdi yapabilmesidir.⁸¹ Yani bir kişi haberi olmadan evlendirilebilir. Ancak bu şekilde habersiz evlendirilen taraf icâzet (izin) vermezse nikâh hükümsüz olur. Başka bir deyişle tarafların icâzetinden sonra nikâh muteber olur.⁸² Bu konuda ilginç bir belgeye 18 numaralı Defter'de rastlanmıştır. 24 Aralık 1801 (H. 18 Şaban 1216) tarihinde Koçhisar (Ilgaz) Kazası'na bağlı Bucuraderesi Köyü'nde sagir bir kızını kaçırıp bekâretini bozduktan sonra firar eden bir gencin arkasından babası vekil olmuş ve kızın namusunu temizleme ve dedikoduları önleme

⁷⁸ ÇŞS, 18/839.

⁷⁹ ÇŞS, 21/477.

⁸⁰ ÇŞS, 18/1056.

⁸¹ Hanefî ve Maliki mezhepleri bunu uygun görürken; Şafî ve Hanbeli mezhepleri bu tür nikâhı reddederler. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cin, a.g.e., s.95)

⁸² Cin, a.g.e., s.95

gerekçesiyle, nikâhları yapılmıştır.⁸³ Nikâhı kıyılan firari gencin bu nikâhtan haberinin olmadığı anlaşılmaktadır.

1.2.2.2. Nikâha Engel Olan Durumlar (Evlenme Engelleri)

İslam hukukunda evlilik akdinin geçerli olabilmesi için dikkat edilmesi gereken diğer bir önemli nokta, taraflar arasında evlenme engellerinin bulunmamasıdır. Evlenme engelleri iki kısma ayrılır. Birincisi, “daimi evlenme engelleri” ki evlenilmesi asla mümkün olmayan durumları ifade eder. İkincisi, “geçici evlenme engelleri”, belirli bir süre veya belirli şartlar altında evliliğe imkan tanımayan durumları içerir.⁸⁴

1.2.2.2.1.Daimi Evlenme Engelleri

Daimi evlenme engelleri kendi içinde kan hısımlığı, sıhri hısımlık ve süt hısımlığı nedeni ile ortaya çıkan evlenme engelleri olarak üçe ayrılır. Kan hısımlığı, kan akrabalığı nedeni ile oluşan hısımlıktır. İslam hukukunda anne, kardeş, kardeş çocukları, hala, teyze, amca, dayı, büyükanne, büyükbaba ve torun ile evlenilmesi kesin olarak yasaklanmıştır.⁸⁵ Sıhri hısımlık, evlenmeden doğan akrabalık nedeni ile kendileriyle evlenilmesi yasak olan kimselerdir. Buna göre karı veya kocadan biri, diğerinin ana babası, büyükbaba veya büyükanası, üvey kızı veya oğlu, baba veya dedenin eşi, oğlu veya torununun eşi ile evlenemez. Ölüm veya boşanma ile evliliğin sona ermesi de sıhri hısımlık yasağını ortadan kaldırmaz. Bu konuda dikkat çekici bir ayrıntı da bir kadınla erkeğin evlilik dışı cinsel ilişkisinin de sıhri hısımlık doğurmasıdır. Bir kadınla evlilik dışı cinsel ilişkide bulunmuş erkek o kadının kızı ve annesiyle; kadın da erkeğin babası ve oğluya evlenemez.⁸⁶ Süt hısımlığı ise, çocukla annesi dışında, ona süt veren kadın ve onun çocukları ile kurulan hısımlıktır. Bir kişinin, arada kurulan manevi bağ nedeniyle, süt anası ve onun çocukları olan süt

⁸³ ÇŞS, 18/730.

⁸⁴ Aydın, a.g.e., s.28-29

⁸⁵ Cin, a.g.e. s.102

⁸⁶ A.g.e. 102-103

kardeşleriyle evlenmesi yasaklanmıştır. Süt hısımlığının kurulabilmesi için süt emme olayının çocuğun ilk iki yaşı içinde olması gerekmektedir.⁸⁷

Kan hısımlığı ve sıhri hısımlık günümüz Türk Medeni Kanunu'nda da evlenme engeli olarak kabul edilmektedir.⁸⁸ Süt hısımlığı ise Medeni Kanuna göre evlenme engeli teşkil etmese de, dini olarak yasaklanmış olması günümüz toplumunda da bu konuda hassas davranılması sonucunu doğurmuştur.

Çankırı şer'îye sicilleri içinde incelenen belgeler arasında, daimi evlenme engellerinin çığnendiğine ya da bu konuda suç teşkil edecek davranışların bulunduğu dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. İslami hukuk kurallarının aynı zamanda dini kaideler olması, yani hukuka aykırı davranışların dini olarak da haram kabul edilmesi toplumun bu tip yasaklara hassasiyetle uymasına neden olmuştur. Ayrıca zaten Türk-İslam ahlak yapısına, gelenek ve göreneklerine aykırı olan bu tip evliliklerin, XIX. Yüzyıl'ın ilk yarısında muhafazakar ve öz denetimin kuvvetli olduğu Çankırı toplumunda hoş karşılanmayacağı ve izin verilmeyeceği düşünülebilir.

1.2.2.2.2. Geçici Evlenme Engelleri

Evlenme engelleri arasında ikinci kategoriye oluşturan, ortadan kalkmaları her zaman muhtemel olduğu için “Geçici Evlenme Engelleri” olarak adlandırılan grupta ise evlenmeyi yasaklayan beş çeşit durum vardır:

Bunlardan birincisi, halen evli olan veya boşanma ya da ölüm iddeti bekleyen kadınlarla, bu durumları sona ermeden evlenilmesinin yasak olmasıdır.⁸⁹ Evliliği fiili olarak halen devam eden bir kadının başkasıyla evlenmesi toplumda ahlaki olarak da kabul edilemez bir durumdur ve sicillerde de böyle bir kayıda rastlanmamıştır. Ancak kocanın uzak bir yere gitmesi ve kendisinden uzun süre haber alınamaması durumunda kadının evlenip evlenemeyeceğinin tereddüt edilen bir konu olduğu anlaşılmaktadır. 23 Şubat 1803 (H. 1 Zilkade 1217) tarihli bir belge bu konuda toplumda yaşanan sorunlara ışık tutmaktadır. Bu belgeye göre Kayserbey

⁸⁷ A.g.e. s.105-106

⁸⁸ A.g.e. s.102-103

⁸⁹ Aydın, a.g.e., s.29; Cin, a.g.e. s.119-120

Mahallesi'nden Aişe binti Hüseyin adlı kadının kocası diyâr-ı âhardadır (uzaktadır). Kendisinden haber alamayınca Anuza (Başegmez) Köyü'nden Hasan bin İbrahim adlı kişiyle evlenir. Ancak evliliklerinin geçersizliği konusunda söylentiler olunca olay mahkemeye taşınır. Hasan'ın babası İbrahim Efendi'nin, "mahalleliden kadının kocasının öldüğünü duydum" demesine rağmen, Aişe, eski kocasının ölüp ölmediği konusunda bilgisinin olmadığını ifade eder. Bunun üzerine konu müftüye danışılır. Müftü Efendi'nin, dokuz sene geçmedikçe başkasıyla nikâh yapılamayacağını⁹⁰ söylemesi üzerine kadı nikâhın caiz olmadığına hükmeder.⁹¹ Görülüyor ki evinden uzak olan ve kendisinden haber alınamayan bir erkeğin arkasından karısının evlenip evlenemeyeceği ya da ne kadar bekledikten sonra evlenebileceği toplumda tam olarak anlaşılabilmiş bir durum değildir. Müftünün geçmek zorunda olduğunu ifade ettiği "dokuz sene" ise o günün şartlarında, geçim kaynağı olmayan kadınlar için oldukça uzun bir zamandır.

Geçici evlenme engelleri içinde en sık karşılaşılan dava konularından birisi iddet bekleme süresidir. İddet, evliliğin ölüm, boşanma veya fesih sebeplerinden biri ile sona ermesi halinde, yeniden evlenebilmek için kadının beklemek zorunda olduğu süredir. Evlilik ölümle sona ermişse iddet süresi 4 ay 10 gündür. Evliliğin talakla sona ermesi halinde kadının iddeti 3 hayz (manstrüasyon) süresidir.⁹² Görüldüğü gibi doğabilecek bir çocuğun babasının tereddütsüz anlaşılabilmesi için iddet bekleme süresi İslam hukukunda net bir biçimde belirlenmiştir. İncelenen siciller içinde rastlanan belgeler, Çankırı'da zaman zaman iddet bekleme süresine uyulmadığını ya da toplumun bazı evliliklerde böyle hükmettiğini göstermektedir. Mesela, 20 Ekim 1804 (H. 15 Receb 1219) tarihinde, Kayserbey Mahallesi'nden Fâtıma binti Mehmed adlı kadın, Hıdırlık Köyü'nden Hüseyin bin Ömer ile evlenmiş ancak bu evlilik, kadının iddet süresi dolmadığı gerekçesiyle halk tarafından ihbar edilmiştir. Görülen davada evli çift, Fâtıma'nın en son hayz gününden itibaren iki ay yirmi üç günlük bir zaman geçtikten sonra evlendiklerini ve bu dönem içinde üç

⁹⁰ Hanefi ve Şafi mezheplerine göre eşin mefkûd (kendisinden haber alınamayan, ölü mü diri mi bilinmeyen) olduğu durumlarda yaşatlarının hayati kadar bir müddet beklenir. Maliki mezhebine göre 4, Hanbeli mezhebine göre ölmüş olma ihtimali kuvvetli ise 4, aksi durumda ömür boyu beklenir. (Aydın, a.g.e. s.46) Bilindiği gibi Osmanlı Aile hukuku Hanefi mezhebine göre düzenlenmiştir. Ancak mefkûd olan eski eşin yaşı konusunda herhangi bir bilgi olmadığı için, Müftü'nün burada süreyi 9 sene olarak belirlemesinde eski kocanın yaşını mı yoksa kadının içinde bulunduğu yaşam koşullarını mı göz önünde bulundurduğu anlaşılmamaktadır.

⁹¹ ÇSS, 18/1056.

⁹² Cin, a.g.e., s.119-120

manstrüasyon gördüğünü söyleyerek kendilerini savunmuşlardır. Mahkeme bu davada iddet süresine riayet edildiğine ve nikâhın geçerli olduğuna hükmetmiştir.⁹³ Ancak 31 Ağustos 1805 (H. 5 Cemaziyelahir 1220) tarihli başka bir iddet davasında kadı tersi bir hüküm vermiştir. Bu davada nikâh için mahkemeye başvuran Kilisecik Köyü'nden (Yukarıyanlar) Kezban binti Mustafa ve aynı köyden Ciridoğlu Mehmed'in nikâh talepleri Kezban'ın iddet süresi dolmadığı gerekçesiyle ertelenmiştir. İddet süresi dolduğunda nikâhın kıyılabilmesi için köyün imamına tembih olduğu da mahkeme kaydına eklenmiştir.⁹⁴ Birinci örnekte hukuki olarak evlenmelerinde bir engel olmamasına rağmen evliliğin boşanmadan (iddet süresinin 3 hayz olarak hesaplanması boşanma iddeti olduğunu göstermektedir) çok kısa bir süre sonra olması toplumu ahlaki olarak rahatsız etmiş gibi görünmektedir. İkinci örnekte ise iddeti tamamlanmadığı için kadı tarafından nikâh kıyılmamıştır. Burada söz konusu iddetin ölüm mü yoksa talak iddeti mi olduğu belgede ifade edilmemiştir. Dikkat çeken bir diğer nokta da iddet süresi bittikten sonra evliliğin yapılması konusunda hakimin imamı tembihlemesidir. Bu durum, toplumda ahlaki düzenin devamı için kadınların dul yaşamaları yerine evlenmelerinin teşvik edildiğinin bir göstergesidir.

Geçici evlenme engeli oluşturan ikinci durum, bir kimsenin üç kere boşanmış olduğu (talak-ı selase) eşiyile tekrar evlenememesidir. Ancak boşanan eş başka bir erkekle geçerli bir evlilik yapar ve daha sonra bu evlilik boşanma veya ölümle sona ererse dul kalan eş ilk kocasıyla yeniden evlenebilir.⁹⁵ İslam hukukçuları yapılan ikinci evliliğin hülle adı verilen anlaşmalı, hileli bir evlilik değil mutlaka geçerli, muteber bir evlilik olması gerektiğini özellikle belirtmişlerdir.⁹⁶ İncelenen siciller içinde böyle bir durumun yaşandığına dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Geçici evlenme engellerinden bir diğeri de Müslüman bir erkeğin, ehli kitap olan yani Musevilik ve Hıristiyanlık dininden birine mensup bulunan kadınların dışında farklı bir dine mensup (putperest olan= Allah'a şirk koşan, güneş ay gibi gök cisimlerine ya da çeşitli el yapımı heykellere tapan) kadınlarla evlenmesi mümkün değildir. Yine Müslüman bir kadının ehli kitap bile olsa gayrimüslim bir erkekle

⁹³ ÇŞS, 21/329.

⁹⁴ ÇŞS, 21/575.

⁹⁵ Cin, a.g.e., s.115

⁹⁶ Üç talakla boşanan eşle yeniden evlenmenin şartları ve hülle konusunda daha geniş bilgi için bkz. (Cin, a.g.e., s. 115-118)

evlenmesi imkânsızdır. Kocalık, ailede reislik hakkı sağladığı için Müslüman kadının hem kendi hem de doğacak çocukları üzerinde gayrimüslim bir erkeğin hakimiyeti reddedilmiştir.⁹⁷ Gayrimüslim olanın Müslüman olması durumunda evlenme engeli ortadan kalkar.

Erkekler açısından bakıldığında İslam, Müslüman bir erkeğin Hristiyan veya Musevi bir kadınla evlenmesinde bir sakınca görmemiştir. Ailenin reisi erkek olduğu için kadın kocaya tabidir ve doğacak çocuklar babanın dininden sayılır. Ayrıca böyle bir evlenme İslamiyet'in yayılmasına yardımcı bir faktör olarak kabul edilmektedir.⁹⁸ Ancak belirtmek gerekir ki İslam dini izin vermesine rağmen toplumda bu tip evliliklere çok az rastlanır. Gayrimüslim cemaatler, nüfuslarının azalma tehlikesine karşı, bu tip evlilikleri önlemek için büyük gayret sarfetmiştir.⁹⁹ Ayrıca geleneksel yaşantıya önem verilen Çankırı ahalisi içinde ailelerin oğullarını farklı bir din ve görenek yapısına sahip gelinlerle evlendirmek istemeyecekleri düşünülebilir. Çankırı şer'îye sicilleri içinde de bu tarz bir evliliğe rastlanmamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, erkeklerin aksine Müslüman kadınlar, ehli Kitap dahi olsa gayrimüslim bir erkekle asla evlenemezler. Bu yasak toplum tarafından da çok iyi bilinir ve özellikle özdenetimin sıkı olduğu bir topluluk olan Çankırı ahalisi arasında asla müsaade edilmeyecek olan bir durumdur. Bu yüzden böyle bir evlilik müracaatının sicillere yansması da doğal olarak beklenemez. Ancak, 16 Mayıs 1803 (H. 24 Muharrem 1218) tarihli bir belge böyle bir girişimin varlığını ortaya koymaktadır. “Kayserbey Mahallesi'nden Emine adlı bîkr-i bâliga (bakire kız) Kastamonu mütemekkinlerinden (sakinlerinden) Kurir nâm zımmî tarafından vekili Andos veled-i Nikola ve Yeraskir veled-i İlya nâm zımmîler mahzarlarında bir kimesne ile beynimizde nikâh olmayub lakin mesfûr Andos mesfûr Kurir için vekâleten ve Mesfûr Yeraskir nefsi için asâleten akdime tâlib olmalarıyla mesfûr Kurir'i istemem talibim mesfûr Yeraskir'i isterim deyû cevâb itmekle ayinleri üzere tezvîce izin virilmediği i'lâm”¹⁰⁰ Belge, görüldüğü gibi nikâh metni, şahitler ve kullanılan üslub açısından, aynı dönemde Müslüman bir kadın ve erkek arasında yapılan sıradan bir nikâh akdi şeklindedir ve bu anlamda usulüne uygun bir şekilde

⁹⁷ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C II, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 404

⁹⁸ Cin, a.g.e. s.112-113

⁹⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yay., İstanbul, 2009

¹⁰⁰ ÇŞS, 18/1153.

düzenlendiği söylenebilir. Doğal olarak nikâha izin verilmemiştir. Bunun yanında hakimin, nikâhın kıyılmayacağı ile ilgili abartılı ifadeler kullanmaması, yalnızca “...ayinleri üzere tezvîce izin virilmediği...” şeklinde sade bir anlatımla dini gerekçeyi belirtmesi dikkat çekicidir. Böyle bir durumda nikâha izin verilmemesi beklenen bir sonuçtur ancak Müslüman bir genç kız ve zımmî bir erkeğin evlilik talepleri 19. Yüzyıl’ın başlarında, Çankırı’da oldukça ilginç bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Geçici evlenme engellerini oluşturan dördüncü durum, izin verilen en fazla dört karısı olan bir erkeğin bu evlilikleri sürerken beşinci biriyle evlenememesidir.¹⁰¹ İslamiyet öncesi Arap toplumunda, bir sayı sınırı olmadan dilediği kadar kadınla evlenme hakkına sahip olan erkeklerin bu hakları, İslamiyetle birlikte tamamen kaldırılmamış ancak dört kadınla sınırlandırılmıştır.¹⁰² Bunlardan biriyle boşanmadan beşinci bir evlilik yapamaz. Bu evlenme engeli, Osmanlı toplum yapısı düşünüldüğünde çok sık karşılaşılabilecek bir durum değildir. Zira, Osmanlı ailesi çok eşli bir yapıya sahip değildir ve Osmanlı toplumunda çok eşlilik, sanıldığı kadar aksine, nadir görülen bir durumdur.¹⁰³ İncelenen tereke kayıtlarında da, 33 evli erkek tereke kaydından yalnız iki tanesinde çok eşle evliliğe rastlanmıştır. Onlar da iki eşle evlidir. Bunlardan 1829 (H. 1245) tarihli belgede Çankırı merkezde oturan elhac Osman bin Ali’nin Zeliha ve Emine adlı iki eşi vardır. Eşlerine 101’er kuruş mehir belirlenmiştir.¹⁰⁴ Yine 1820 (H.1235) tarihinde Hoca Hasan Köyü’nde Kamer Ağa olarak bilinen Mirkamer bin Abdullah’ın iki eşle evli olduğu anlaşılmaktadır. Kamer Ağa’nın Hatice ve Aişe adlı eşlerinden ilk eşi Hatice’ye 101 kuruş, ikinci eşi Aişe’ye 71 kuruş mehir verdiği tesbit edilmiştir.¹⁰⁵ Görüldüğü gibi Çankırı’da iki eşli evliliklere bile nadir rastlanırken beşinci eşle evlenme engelinin sicillere yansımaması doğaldır.

Bir başka geçici evlenme engeli, bir erkeğin, yakın akraba olan iki kadınla aynı anda evli bulunamaması durumudur. Örneğin, bir erkek aynı anda, iki kız kardeşle ya da teyze ve yeğenle evlenemez. Bunlardan biri ile olan evliliği, ölüm veya boşanma ile

¹⁰¹ Aydın, a.g.e., s.29

¹⁰² Cin, a.g.e., s.125

¹⁰³ Ortaylı, a.g.e., s.124-125

¹⁰⁴ ÇŞS, 25/84.

¹⁰⁵ ÇŞS, 23/310.

sona erdiği takdirde diğeri ile evlenmesi mümkündür.¹⁰⁶ Yukarıda da bahsedildiği gibi zaten çok eşlilik nadir rastlanan bir durumdur ki, yakın akraba olan iki kadınla aynı anda evli olmakla ilgili her hangi bir belgeye rastlanmamıştır.

1.2.2.3. Mehir ve Nafaka

Nikâhın sosyal yönünün dışında hukuki yönü olarak karşımıza çıkan çok önemli bir olgu, nikâhla birlikte karı-koca arasında bir hak ve borç durumunun ortaya çıkmasıdır. Burada borçlu olan erkek, hak sahibi olan kadındır.¹⁰⁷ Evliliğin hukuki ve aynı zamanda ekonomik sonucu ise mehir ve nafakadır.¹⁰⁸

1.2.2.3.1. Mehir

İslam Hukuku'nda evliliğin sonuçlarından biri kadının mehir almaya hak kazanmasıdır. Mehir, erkeğin evlenirken kadına verdiği ya da taahhüt ettiği para veya maldır. Satışı veya kullanılması yasak olan şeyler dışında her şey mehir olarak verilebilir. Buna göre menkul ve gayrimenkul mallar, ziynet eşyaları, hayvanlar mehir olabilir. Burada sözü edilen satışı ve kullanılması yasak olan şeyler ise, İslam dininin gayrimeşru gördüğü alkollü içkiler, domuz ve ölmüş hayvan etleridir ve bunlar mehir olamaz.¹⁰⁹ Bunun yanında maddi olmayan taahhütler Hanefî mezhebine göre mehir kabul edilemez. Mesela, önceki eşinden boşanma vaadi ya da Kur'an öğretme taahhütü mehir yerine geçmez.¹¹⁰ Çankırı şer'îye sicillerinde, incelenen her nikâh akdinde mehirin mutlaka belirlendiği ve belirlenen mehirlerin de para olarak kararlaştırıldığı gözlenmiştir. Para dışında gayrimenkul, ziynet ya da eşyanın mehir olarak verilmesine rastlanmamıştır.¹¹¹

¹⁰⁶ Cin, a.g.e., s. 128-129.

¹⁰⁷ Colin Imber, erkek tarafından kadına ödenen mehir ve nafakayı bir hak olarak görmez, bunların ödenmesi ile erkeğin kadının cinselliğini satın aldığını savunur. Bkz. (Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul, 2000, s. 77-101)

¹⁰⁸ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yay., 1995, s. 301.

¹⁰⁹ Hamdi Döndüren, Saffet Köse, "Mehir", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, C.5, Şamil yay. İstanbul 2000, s. 150-151

¹¹⁰ Cin, a.g.e., s.214-215

¹¹¹ Bkz. Tablo 1.1

Evlenme akdi sırasında kararlaştırılan ödeme şekline göre mehir ikiye ayrılır. Bunlar; mehr-i mu'accel ve mehr-i mü'ecceldir. Mehr-i mu'accelde, eşlerin miktarını belirledikleri mehir, nikâh akdi esnasında peşin olarak ödenir. Mehr-i mü'eccel ise, ödenmesi belirli bir vadeye bağlanmış mehirdir. Evlenmenin sona ermesi, kocanın ölümü gibi durumlarda ödenir. Mehr-i mü'eccelde vade yalnız ölüm ya da talak olarak düşünülmemelidir; 5 sene 10 sene gibi bir vade de tespit edilebilir. Böyle bir süre belirlenmişse o sürenin dolmasından önce kadın mehrini talep edemez. Mesela, mehr-i mü'eccel 5 sene sonra ödenmek üzere nikâh akd edilmiş ve 3 sene sonra evlilik talakla sona ermiştir. Böyle bir durumda kadın mehrini almak için 5 senenin dolmasını beklemek zorundadır. Kocanın ölümü durumunda ise vadeye bakılmaksızın mehir ödenir.¹¹²

Mehir kocanın ölümünde, terekede önceliği olan alacaklar arasındadır. Mehir miktarı düşüldükten sonra tereke taksimi yapılır ve diğer varisler buna engel olamaz.¹¹³ Örneğin, 27 Şubat 1807 (H. 19 Zilhicce 1221) tarihli, Debbağhane Mahallesi'nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa'nın terekesinde, zevcesi Fâtıma'nın 101 kuruşluk mehr-i mü'eccelesi borçları kısmında yer almış ve diğer borçlarıyla birlikte bu para çıkarıldıktan sonra miras paylaşımı yapılmıştır. Fâtıma bu mirastan mehr-i mü'eccelesi hariç 259.5 kuruş pay almıştır.¹¹⁴ Aynı şekilde kadın terekelerinde de, ölen kadının kocasında kalan mehr-i mü'eccelesinin alacak hanesinde yer aldığı ve zevcin ödeyeceği bu paranın miras kapsamına alındığı görülmektedir. Mesela, 1808 (H. 1222) tarihinde Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Emine binti Ahmed adlı kadının terekesinde, 754.5 kuruş olan toplam mirası arasında 41 kuruşluk mehr-i mü'eccelesi, zevci Ömer bin Mehmed'den alacak olarak yazılmıştır.¹¹⁵ Yine 1830 (H. 1246) tarihinde Karataş Mahallesi'nden Fâtıma binti Ahmed adlı kadının mirası içinde, kocasından alacağı 50 kuruş mehir de hesaplanmıştır.¹¹⁶

Talak ile boşanmalarda da erkek, kadının mehr-i mü'eccelesini ve mahkemenin belirlediği iddet nafakasını mutlaka ödemek zorundadır. Ödemediği durumlarda kadın tekrar mahkemeye başvurarak bu ödemeyi talep edebilir. Böyle bir örneğe 11 Mayıs 1801 (H. 27 Zilhicce 1215) tarihinde rastlanmıştır. Perdedar Mahallesi'nden

¹¹² Cin a.g.e., s.117-118; Döndüren, a.g.m., s.152

¹¹³ Ortaylı, a.g.e., s.96

¹¹⁴ ÇŞS, 22/131.

¹¹⁵ ÇŞS,22/134.

¹¹⁶ ÇŞS, 26/s.17.

Emine binti Mehmed adlı kadın, vekili Kuzizâde esseyid Derviş İbrahim Efendi aracılığıyla boşandığı kocası Mirahur Mahallesi'nden hacı İbrahim bin Ahmed'i, 51 kuruş olan mehr-i mü'eccelesini ve iddet nafakasını ödemediği gerekçesiyle mahkemeye vermiştir. Mahkeme hacı İbrahim'in kendisinin de kabul ettiği 160 kuruş borca ek olarak 51 kuruş mehr-i mü'ecceleyi ve 21 kuruş iddet nafakasını ödemesine hükmetmiştir.¹¹⁷

Hukuki olarak mehir, evlenecek olan kadının hakkıdır. Babası ya da dedesi mehri kadın adına alabilir fakat ona sahip olamaz. Bu da ancak kadının razı olması durumunda gerçekleşir. Kadın razı olmazsa velisine yapılacak ödeme geçerli değildir. Yalnız kadının yaşının küçük, akıl hastası ya da bunamış olması gibi durumlarda mehir velisine verilir.¹¹⁸ Mehrin velisine ödenmesine dair Çankırı sicillerinde herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Mehir ile ilgili önemli bir durum da nikâhta mehrin belirlenmemesidir. Nikâh akdi esnasında mehirden hiç bahsedilmemiş olması kadının bu hakkının yok olması anlamına gelmez.¹¹⁹ Nikâh sırasında belirlenmese bile kadın emsal bir mehire hak kazanır. Böyle bir durumda kadına, "mehr-i misl" tabir edilen ve babasının ailesinde kendine denk kadınlara verilen mehire göre tespit edilen bir mehir verilir.¹²⁰

Mehrin miktarı konusunda hukukçular arasında farklı görüşler mevcuttur. Genellikle, mehirde bir üst sınır belirlenmemiştir.¹²¹ Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde içinde bulunduğu iktisadi gerileme nedeniyle ihtiyaç duymuş olmalı ki, 1874'te çıkardığı fermanla, evlenecek kimseler dört gruba ayrılarak, her bir grubun kadına ödeyeceği mehir miktarları tespit edilmiştir. Fermanda, birinci grupta yer alan en zenginlerin mehr-i mu'accel olarak 1000 kuruş, mehr-i mü'eccel olarak da 10 adet mecidiye yüzlüğü (1000 kuruş) geçmeyen bir miktarı mehir olarak ödeyecekleri belirtilmiştir. Dördüncü grupta yer alan en fakirler ise 30 kuruştan 100 kuruşa kadar mehr-i mü'eccel ve bu miktara uygun bir miktar mehr-i mu'accel vereceklerdir.¹²² Burada araştırmaya konu olan dönem 1800'lerin ilk yarısıdır. Dolayısıyla 1874'te

¹¹⁷ ÇŞS, 18/513.

¹¹⁸ Döndüren, a.g.m. , s.153

¹¹⁹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. ,İstanbul, 1985, s.104

¹²⁰ Cin, a.g.e. s.212

¹²¹ Döndüren, a.g.m. , s.151

¹²² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yay., İstanbul, 1995, s. 302-303.

çıkan Ferman henüz yürürlüğe girmemiştir. Ancak Çankırı sicillerinde tespit edilen mehir miktarları, Tablo 1.1'den de anlaşılacağı gibi zaten çok yüksek değildir.

Tablo 1.1. Mehir Miktarları ve Yıllara Göre Dağılımı¹²³

Yıl Hicri-Miladi	Mehr-i Müeccel Miktarı (Kuruş)	Nikâh Sayısı	Toplam Oran(%) Sayıya
1215-1800	101 ¹²⁴	1	% 0,9
1216-1801	41-251 Arası ¹²⁵	25	% 21,7
1217-1802	51-301 Arası ¹²⁶	19	% 16,5
1218-1803	15-151 Arası ¹²⁷	9	% 7,8
1219-1804	41-141 Arası ¹²⁸	13	% 11,3
1220-1805	41-111 Arası ¹²⁹	14	% 12,2
1221-1806	51-101 Arası ¹³⁰	7	% 6,1
1222-1807	51-151 Arası ¹³¹	9	% 7,8
1223-1808	101 ¹³²	3	% 2,6
1224-1809	61-201 Arası ¹³³	11	% 9,6
1225-1810	81-151 Arası ¹³⁴	4	% 3,5
Toplam		115	% 100,0

Ekonomisi tarıma dayanan ve yarı kurak bir Orta Anadolu şehri olan Çankırı'da gelir düzeyinin düşüklüğü doğal olarak mehir miktarlarına da yansımıştır. 1800'lerin başlarında en yaygın mehir miktarı 101 kuruş olarak dikkat çekmektedir. 18 ve 21

¹²³ Bu tablo, 1800-1810 yılları arasında Çankırı'da yapılan nikâhlarda kararlaştırılan mehir miktarlarını ve yıllara göre dağılımını içermektedir.

¹²⁴ ÇŞS, 18/511.

¹²⁵ ÇŞS, 18/544, 18/554, 18/568, 18/607, 18/611, 18/648, 18/658, 18/669, 18/672, 18/678, 18/679, 18/713, 18/734, 18/737, 18/738, 18/741, 18/743, 18/747, 18/749, 18/753, 18/757, 18/759, 18/764, 18/765, 18/807.

¹²⁶ ÇŞS, 18/834, 18/837, 18/839, 18/844, 18/869, 18/870, 18/876, 18/877, 18/879, 18/942, 18/971, 18/978, 18/999, 18/1011, 18/1039, 18/1075, 18/1088, 18/1090, 18/1121.

¹²⁷ ÇŞS, 18/1134, 18/1134, 18/1146, 18/1159, 18/1180, 18/1229, 18/1250, 18/1282, 18/1283.

¹²⁸ ÇŞS, 21/59, 21/107, 21/296, 21/317, 21/320, 21/107, 21/179, 21/338, 21/348, 21/365, 21/448

¹²⁹ ÇŞS, 21/466, 21/477, 21/486, 21/491, 21/494, 21/500, 21/560, 21/579, 21/587, 21/597, 21/611, 21/638, 21/640, 21/648.

¹³⁰ ÇŞS, 21/809, 21/811, 21/816, 21/885, 21/914, 21/915, 21/916.

¹³¹ ÇŞS, 21/946, 21/951, 21/957, 21/968, 21/970, 21/981, 21/964, 21/982, 21/985.

¹³² ÇŞS, 21/1136, 21/1152, 21/1148.

¹³³ ÇŞS, 21/1159, 21/1162, 21/1190, 21/1206, 21/1216, 21/1219, 21/1226, 21/1227, 21/1228, 21/1261, 21/1266.

¹³⁴ ÇŞS, 21/1339, 21/1340, 21/1342, 21/1359.

numaralı Defterler’de incelenen toplam 115 nikâh belgesinin 51’inde mehir 101 kuruş olarak belirlenmiştir. Kaydedilen en düşük mehir 15 kuruştur. 13 Haziran 1803 (H. 21 Safer 1218) tarihinde Bayındır Köyü’nden Aişe binti Ali adlı kadın Mustafa bin Halil ile nikâhlanırken 15 kuruş mehir almıştır.¹³⁵ Germece Köyü’nden Aişe binti Mustafa ise 2 Temmuz 1803 (H. 12 Rebiyülevvel 1218) tarihinde kıyılan nikâhında 4000 akçe (33.33 kuruş) ile en düşük ikinci mehire sahiptir.¹³⁶ Bu iki mehir istisna tutulursa sicillere yansıyan en düşük mehir düzeyi 41 kuruş olarak dikkat çekmektedir. Yüksek mehir miktarlarına bakıldığında ise 200 kuruşun üstüne çok fazla çıkmadığı görülür. Yalnız 4 nikâhta 200 kuruştan yüksek mehir belirlenmiştir ve en yüksek mehir, 25 Kasım 1802 (H. 29 Receb 1217) tarihinde Kalecik Kazası’ndan Aişe binti Mehmed ve Hasan bin Mehmed’in nikâhlarında tesbit edilmiştir. Aişe 301 kuruşla emsallerine göre oldukça yüksek bir mehir almıştır.¹³⁷ Buna en yakın miktar 1801 (H. 1216) tarihinde 251 kuruşla Hoca Elvan Mahallesi’nden Şerife Fâtıma binti Seyyid Ahmed’e aittir.¹³⁸ Görüldüğü gibi mehir miktarları Çankırı Sancağı’nda çok yüksek değildir ve dönemin koşullarını yansıtmaktadır. Ancak her nikâhta az da olsa mutlaka bir mehir belirlenmiştir. Zorunluluk sonucu doğan nikâhlarda bile kadına mehir hakkı tanınmıştır. Mesela, 11 Mayıs 1801 (H. 27 Zilhicce 1215) tarihinde, Karıpazarı (Orta) Kazası’na bağlı Kanlıca Köyü’nden Hanım binti Osman adlı genç kız, aynı köyden Seyyid Mehmed bin Memiş’in, 15 gün önce kendisini evlilik vadiyle kandırıp iğfal ve zina ettiğini söyleyerek mahkemeye başvurmuş ve Seyyid Mehmed de suçunu kabul etmiştir. Ancak her ikisine de “hadd-i zina”¹³⁹ cezası verileceğinden, Hanım, suçlamasını geri almış ve taraflar evlenmeye karar vermiştir. Bu davada suçlama geri alınsa da zinanın yaşandığı bellidir ve evlilik kararı muhtemelen durumu temizlemek isteyen ailelerin yönlendirmesiyle ya da hakimin tavsiyesiyle alınmıştır. Böyle bir durumda bile kıyılan nikâhta Hanım’a mehir olarak pek çok bakire yaşıtı gibi 101 kuruş verilmiştir.¹⁴⁰

¹³⁵ ÇŞS, 18/1180.

¹³⁶ ÇŞS, 18/1229.

¹³⁷ ÇŞS, 18/999.

¹³⁸ ÇŞS, 18/568.

¹³⁹ Zina cezası, evli erkek ve kadın için recm (taşlayarak öldürme); bekâr erkek ve kadın için yüz sopa (celd) vurmaya gerektirir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Halit Ünal, “Had, Hadler”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, C.3, Şamil yay. İstanbul 2000, s.103)

¹⁴⁰ ÇŞS, 18/514.

Mehir konusunda değinilmesi gereken ve aslında mehirden çok farklı olan bir konu da “başlık” meselesidir. Orta Anadolu’da “başlık”, “kalın” ya da “namzedlik akçası” adları altında kızın ailesine yapılan ödemenin zaman zaman mehirle karıştırıldığı bilinmektedir. Başlık, geleneksel tarım toplumlarında eksilen işgücüne karşılık erkek tarafının, kızın ailesine bir çeşit iktisadi tazminat olarak ödediği bedel olarak değerlendirilebilir ve mehirin aksine kadının değil ailesinin hakkıdır. Başlık, evlenmeden önce kararlaştırılır ve evlilik gerçekleşmeden ödenir. Kız tarafı genellikle başlığın bir kısmını cihaz masraflarına harcar. Eski Türk hukukunda yer alan ve başlığın İslamiyetten önce Türk toplumlarındaki uygulaması olan “kalın” da yine evlilikten önce kararlaştırılıp kızın babasına veya velisine ödenir. Kızın kalında da bir tasarruf hakkı yoktur. Genellikle kız tarafı kalının yarısı kadar cihaz hazırlamak zorundadır. Kalın ve başlık birbirine benzer uygulamalardır. Mehir ise bu ikisinden tamamen farklı hukuki bir durumdur. Kalın ve başlık kız tarafına yetiştirme hakkı, cihaz ve düğün masrafları gibi düşüncelerle verildiği halde mehir bizzat kıza; özellikle boşanma ve ölüm durumunda ekonomik bir garanti, erkeğin keyfi boşamalarına karşı bir tedbir olarak verilmektedir.¹⁴¹ Görüldüğü gibi mehir hukuki bir olgudur ve her yerde her zaman korunmuştur. Başlık ve kalın ise ancak belirli bölgelerde uygulanma imkanı bulmuş sosyal olgulardır.¹⁴² Belirlenen başlık miktarları, evliliğin gerçekleşmemesi halinde ödenen başlığın geri alınması gibi konularda Çankırı şer’iye sicillerinde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bunda başlığın hukuki bir niteliğinin olmamasının, tamamen geleneksel bir uygulama olmasının etkisi olduğu düşünülebilir.

1.2.2.3.2. Nafaka

Evliliğin önemli bir ekonomik ve hukuki sonucu da nafakadır. Nafaka bir başkasının yaşamasını temin için kişinin yüklediği masraflardır.¹⁴³ Evlilikte nafaka, kocanın karısının masraflarını yüklenmesi anlamına gelir. Bu masraflar dar anlamda yalnız yiyecekleri kapsamakla birlikte, nikâh açısından düşünüldüğünde kocanın, karısının

¹⁴¹ Aydın, *İslam ve Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. ,İstanbul, 1985 s.105; Ortaylı, a.g.e., s.94

¹⁴² Aydın, a.g.e., s.107.

¹⁴³ A.g.e., s.32

yiyecek giyecek, mesken, ilaç, tedavi ve bazı durumlarda hizmetçi masraflarını üstlenmesi demektir.¹⁴⁴

Kocanın nafaka mükellefiyeti öncelikle nikâhla başlar. Sahih bir nikâhın yanısıra karının nafakaya hak kazanabilmesi için, fiziksel olarak evlilik şartlarını yerine getirmesi gerekir. Başka bir deyişle, kocasının evine taşınmayı reddeden ya da evlilik için elverişli olmayacak kadar küçük olan kadınlar nafaka hakkına sahip değildir. Bu durumları değiştiğinde otomatik olarak nafakaya hak kazanırlar. Hakimin hükmüne ya da tarafların rızasına ayrıca ihtiyaç yoktur.¹⁴⁵ Evlilik süresince kocaya itaatsizlik sayılabilecek, tek başına seyahate çıkma, meşru bir sebep olmadan evini terk etme, kocasının izni olmadan bir meslekle meşgul olma gibi durumlarda koca nafakayı kesme hakkına sahiptir.¹⁴⁶

Nafakanın miktarı eşlerin durumları dikkate alınarak belirlenir. Her iki eş de zenginse koca karıya lüks bir nafaka vermek zorundadır. Her ikisi de fakirse basit bir nafaka; biri zengin biri fakirse orta derece bir nafaka tespit etmek gerekir. Kocanın nafaka borcuyla mükellef olması için zengin olması gerekmez. Aynı şekilde kadının fakir olması da gerekmez. Koca fakir, kadın zengin de olsa koca karısının nafakasını karşılamak zorundadır. Böyle bir durumda, yani kocanın fakir olduğu bir durumda, koca tespit edilen nafakanın ödeyebildiği kadarını öder ve kalanını karısına borçlanır. Durumu düzeldiği zaman karı kocasından nafaka alacağını isteyebilir. Bu uygulama Hanefi mezhebine göredir. Şafililer ise nafaka tespitinde yalnız kocanın durumunu dikkate alırlar.¹⁴⁷

Nafakanın normal olarak temini, kocanın evin ihtiyaçlarını karşılaması şeklindedir. Koca bu görevini yerine getirmezse kadın mahkemeye müracat ederek nafaka takdir ettirebilir.¹⁴⁸ Çankırı şer'iyeye sicillerinde rastlanan kayıtlarla, toplumda bu tip olayların yaşandığını göstermektedir. Mesela, 20 Eylül 1803 (H. 3 Cemaziyelahir 1218) tarihinde Dümeli Köyü'nden Emine binti Hüseyin adlı kadın kocası Mehmed'i "nafaka ve kisvemi rû'yet etmiyor" (yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarımı karşılamıyor) diyerek mahkemeye vermiştir. Mehmed'in "halime göre gördüm" cevabı üzerine

¹⁴⁴ Cin, a.g.e., s.196

¹⁴⁵ Aydın, a.g.e., s.32,33

¹⁴⁶ Cin, a.g.e., s.203

¹⁴⁷ Aydın, a.g.e., s.32; Cin, a.g.e., s.197

¹⁴⁸ Aydın, a.g.e. s.33

kadı herhangi bir rakam belirlememiştir.¹⁴⁹ Bu davada Mehmed'in "halime göre gördüm" cevabı fakir olduğunu, gücünün ancak bu kadarına yettiğini ve ileride de değişme ihtimalinin olmadığını göstermektedir. Hakim de bir yaptırım da ya da tembihte bulunmamıştır. 18 Temmuz 1801 (H. 7 Rebiyülevvel 1216) tarihli başka bir belgede Şabanözü Kazası'na bağlı Arap (Bakırlı) Köyü'nden Emine binti Mehmed adlı kadın, yine "nafakamı ve kisvemi rû'yet etmeyip darb ediyor" diyerek kocası Seyyid Abdullah'ı mahkemeye vermiştir. Bu davada kadın, önceki örnekten farklı olarak, koca Seyyid Abdullah'ı "nafaka ve kisvesini misli miktarı" ödemesine tembih kararı vermiştir.¹⁵⁰

Nafakayı ödemekle yükümlü koca bunu yapamayacak durumdaysa, mesela çalışamaz halde ya da kayıpsa, nafakayı ödeme yükümlülüğü kocanın babasına geçer.¹⁵¹ Bu konuya örnek olabilecek ilginç bir davaya 10 Ağustos 1803 (H. 21 Rebiyülahir 1218) tarihinde rastlanmıştır. Bu belgede bir gelin kayınpederini dava etmektedir. Yerik Köyü'nden Zeliha binti Osman adlı kadın aynı köyden kayınpederi Mehmed bin Ali'yi, kocasını dövdüğü ve bu yüzden kaçmasına sebep olduğu için suçlamakta ve kayınpederinin ya kocasını bulup getirmesini ya da nafakasını karşılamasını talep etmektedir. Kayınpeder Mehmed ise oğlunu dövdüğünü kabul etmiş ve nafakasını karşılayamayacağını ama kocasını bulup getireceğini bildirmiştir.¹⁵² Bu davada kayınpeder, olayın hem sebebinden hem de sonucundan sorumlu tutulmaktadır. Oğlunun kaçmasına sebep olduğu için gelininin nafakasız kalmasından sorumludur. Aynı zamanda nafakasız kalan gelinine oğlunun birinci derece hısımları olarak bakmakla yükümlüdür.

Nafaka, evlilik boşanma ile sona erdikten sonra da kadın iddet beklediği süre içinde devam eder. İddet süresi bittikten sonra kadının nafaka hakkı kalmaz.¹⁵³

Çocukların nafakası olarak yiyecek giyim ve barınma masrafları da yine babaya aittir. Çocuğun nafakasını babanın ödemesinin şartları, çocuğun büyü yaşına ermemiş olması, keline ait mülkünün bulunmaması ve babanın çalışıp kazanabilecek durumda olmasıdır. Eğer baba çalışacak durumda değilse babaya nafaka ödemek

¹⁴⁹ ÇŞS, 18/927.

¹⁵⁰ ÇŞS, 18/598.

¹⁵¹ Aktan, a.g.m., s.407

¹⁵² ÇŞS, 18/1239.

¹⁵³ Aktan, a.g.m., s.407 ;İddet nafakasından "Evliliğin Sona Ermesi" konusu içinde daha ayrıntılı bahsedilecektir.

durumunda olan hısımlar, mesela babanın babası dede sıfatıyla, o hayatta değilse babanın kardeşleri amca sıfatıyla çocuğa bakmak zorundadır.¹⁵⁴ Çankırı şer'iyeye sicillerinde çocukların nafakasının ödenmemesi konusunda herhangi bir kayda rastlanılmadığı gibi, karşılaşılan nafaka davalarında da çocukların durumundan bahsedilmemektedir.

1.2.2.4. Kadının Nikâh Teklifini Reddetmesi

Nikâh ile ilgili şer'iyeye sicillerinde dikkat çeken bir konu da nikâh teklifinin reddedildiği kayıtların bulunmasıdır. Bilindiği gibi İslam hukukunda aile, evlenecek olan kadın ve erkeğin kendi hür iradeleriyle oluşur. Bu hür iradenin kullanılışı, nikâhın rükünleri olan icab ve kabuldür. Örfümüze göre genellikle icab yani teklif erkekten gelir, kadın ise teklifi kabul eder.¹⁵⁵ Kadın teklifi kabul edip etmeme konusunda özgür bırakılmıştır. Buna bağlı olarak, 18 ve 21 numaralı Defterler'de incelenen kayıtlar arasında toplam 23 belgede¹⁵⁶ kadınlar, kendilerine yapılan nikâh tekliflerine verdikleri red cevabını kayıt altına aldırılmışlardır. Mesela, 18 Ocak 1804 (H. 5 Şevval 1218) tarihinde Mudun Köyü'nden Emine binti Osman adlı kadın, aynı köyden Mustafa bin Hüseyin'i mahkemeye vererek "... mezbûr akdime tâlib olur redd ile cevâb eylediğimde yine tâlib olur istemem..." diyerek Mustafa'nın teklif ısrarını ve kendisinin red cevabını sicil defterine kaydettirmiştir.¹⁵⁷ Buna benzer, 2 Temmuz 1805 (H. 4 Rebiyülahir 1220) tarihli bir mahkeme kaydında ise Şabanözü Kazası'na bağlı Kamış Köyü'nden Fâtıma binti Hüseyin adlı "bikr-i bâliganın" (bakire kız) Seydi Köyü'nden Seyyid Mehmed bin İbrahim'i şikayeti şu ifadelerle yer almıştır. "... bir kimesne ile beynimizde nikâh olmayub lâkin mezbûr Seyyid Mehmed akdime tâlib olmagla tâlibim mezbûr Seyyid Mehmed'i istemem deyû mezbûre Fâtıma'nın cevabı i'lâm".¹⁵⁸ Bu iki örnek, kadınların, özgür iradelerini kullanarak, nikâh teklifini reddettiği halde ısrar eden erkekleri mahkemeye verdiklerini göstermektedir.

¹⁵⁴ A.g.m. , s.407

¹⁵⁵ A.g.m. , s.398

¹⁵⁶ ÇŞS, 18/571, 18/613, 18/624, 18/815, 18/881, 18/970, 18/1029, 18/1096, 18/1144, 18/1154, 18/1256, 18/1280, 21/358, 21/364, 21/456, 21/544, 21/596, 21/600, 21/646, 21/693, 21/975, 21/1167, 21/1199.

¹⁵⁷ ÇŞS 21/106.

¹⁵⁸ ÇŞS 21/600.

Daha önce de belirtildiği gibi İslam hukukunda evlilik akdi öncesi uygulamaların yasal bir hükmü yoktur. Kadın evlenme teklifini kabul etmişse taraflar arasında bir nişanlılık ilişkisi başlar, ancak İslam hukukunda nişanlanma bir sözleşme olarak kabul edilmediğinden hukuki sonuçları yoktur.¹⁵⁹ Dolayısıyla kadınların kendilerine yapılan evlilik tekliflerini kabul ettikleri ya da etmediklerine dair mahkemeye başvurmaya ve resmi bir belge oluşturmaya ihtiyaç yoktur. Ancak bu amaçla düzenlenen belgelerin bulunması ve kadınların kendilerine yapılan teklifleri reddettiklerini kayıt altına aldırma ihtiyacı hissetmeleri farklı bir sebebi ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar, bu şekilde devletin güvencesine sığınarak, icabta bulunanın ısrarından caymasını sağlamaya çalışmışlardır. Ayrıca, yalnız ve çaresiz olmadıklarını göstermişler ve herhangi bir zorlama, kaçırma ya da darp gibi olumsuz duruma karşı tedbir almışlardır.

Nikâh teklifinin reddedildiği bütün kayıtlarda özellikle dikkat çeken bir konu da yukarıdaki örnekte verildiği gibi mutlaka “bir kimesne ile beynimizde nikâh olmayub” ifadesinin kullanılmasıdır. Bu ifade bütün nikâh akidlerinde de kullanılmıştır ve tarafların evlenmesine, öncelikle engel olacak başka bir evlilik bağının olmadığını göstermektedir. Mesela 20 Ekim 1802 (H. 22 Cemaziyelahir 1217) tarihli belgede, Şabanözü Kazası’na bağlı Satılar Köyü’nden Fâtıma binti Mehmed adlı genç kızın, Mimdar Köyü’nden Seyyid Ömer bin Mehmed’i mahkemeye vererek, nikâh teklifini reddettiği belge şu şekilde düzenlenmiştir. “...bir kimesne ile beynimizde nikâh vakı’ olmayub lâkin mezbûr Seyyid Ömer akdime tâlib olmağla mezbûr Seyyid Ömer’i istemem deyû mezbûre Fâtıma’nın cevabı i’lâm”¹⁶⁰ Benzer bir örnekte de 28 Ocak 1803 (H. 4 Şevval 1217) Tarihinde, Degim Köyü’nden Fâtıma binti İsmail adlı kadın aynı köyden iki talibinin birden nikâh teklifine verdiği red cevabını yine aynı ifadelerle kaydettirmiştir. “.... bir kimesne ile beynimizde nikâh vakı’ olmayub lâkin mezbûr Süleyman ve gâib-i ani’l-meclis (mecliste bulunmayan) Ömer bin Yusuf akdime tâlib olmalarıyla tâlibim mezbûrân Süleyman ve Ömer’i istemem deyû mezbûre Fâtıma’nın cevabı i’lâm”¹⁶¹ Nikâh teklifinin reddedildiği belgelerin hiçbirinde buna ek olarak herhangi bir daimi ya da

¹⁵⁹ Cin, a.g.e. , s.48

¹⁶⁰ ÇŞS, 18/970.

¹⁶¹ ÇŞS, 18/1029.

geçici nikâh engelinden bahsedilmemiştir. Burada özellikle vurgulanan sadece kadın istemediği için evliliğin reddedilmesidir.

19.Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı kadınlar, İslam Dini'nin kendilerine verdiği hakkı kullanarak hayatlarını birleştirecekleri kişileri belirleme konusunda hür iradelerini kullanabilmişlerdir. Dahası evlenmek istemedikleri kişilerin olası zorlama ve baskılarına karşı kendilerini devletin ve kanunların güvencesi altına almayı bilmişler, zayıf ve çaresiz olmadıklarını göstermişlerdir.

1.2.2.5. Çok Eşle Evlilik

İslam dini, Arap toplumunda Cahiliye Devrinde sınırsız sayıda yapılan evliliklere bir sınırlama getirerek en fazla dört kadınla evlenmeye müsaade etmiştir. Bu sebeple çeşitli Müslüman toplumlarında aynı anda dört kadınla yapılan evliliklere rastlanmaktadır. Osmanlı toplumunda ise mevcut kanaatin aksine birden fazla yapılan evliliğin pek de yaygın olmadığı tespit edilmiştir.¹⁶² Osmanlı ailesi bir İslam ailesi örneği olarak, çok eşle evlilik serbest olmasına rağmen genellikle tek eşli bir özellik taşır. Arşiv kaynakları ve seyahatnameler de aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin yaygın olmadığını göstermektedir.¹⁶³ Bu durum çok eşle evliliğin hiç görülmediği anlamına gelmez. Yapılan araştırmalarda, birden fazla evlilik yapanlar kentli, köylü, mensub oldukları mesleki, dini ya da sosyal zümreleri ve zengin ve fakir olmaları açısından değerlendirilmiş ve sözü geçen her grupta çok eşliliğe rastlanmıştır.¹⁶⁴ Ancak rastlanma oranları oldukça düşüktür.¹⁶⁵

¹⁶² Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.102

¹⁶³ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.93

¹⁶⁴ Demirel, a.g.m., s.102-105

¹⁶⁵ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" adlı eserlerinde Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Amasya, Adana, Antep, Diyarbakır, Edirne, Manisa ve Trabzon şehirlerinde, XVI. Yy'ın İkinci yarısı ve XIX. Yy'ın ilk yarısı arasındaki dönemi kapsayan süreçte inceledikleri 981 Müslüman erkek tereke sahibinden 94'ünün yani %9.59'unun çok eşli olduğunu tesbit etmişlerdir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Demirel, a.g.m. s.102-106); Ahmet Tabakoğlu'da, özellikle klasik dönem ile ilgili tereke defterleri üzerinde yapılan araştırmalardan yola çıkarak Osmanlı toplumunda birden fazla eşle evlilik oranının %5-12 arasında olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Tabakoğlu a.g.m. s.93)

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı ahalisi arasında da Osmanlı'nın genel yapısına paralel olarak çok eşle evliliğin pek sık olmadığı görülmektedir. Bu konuda en aydınlatıcı bilgiyi yine tereke kayıtları vermektedir. 1806-1832 (H. 1221-1247) tarihleri arasını kapsayan döneme ait incelenen evli erkeklerin terekelerindeki tek ve çok eşlilik oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.2. Çankırı'da Tek ve Çok Eşlilik Oranları (1806-1832)

Eş Sayıları	Mahalleler		Köyler	
	Sayısı	Toplama Nisbeti	Sayısı	Toplama Nisbeti
Tek Eşle Evli	21	%95.4	9	%90
İki Eşle Evli	1	%4.6	1	%10
Üç Eşle Evli	0	%0	0	%0
Toplam	22	%100	10	%100

Görüldüğü gibi Çankırı'nın mahalle ve köylerinde incelenen 32 evli erkek tereke kaydından 2 tanesinde çok eşle evliliğe rastlanmıştır. Bunlar da iki eşlidir. Oran olarak bakıldığında Çankırı'da evli erkeklerin % 6.25'i iki eşlidir. İncelenen belgeler içinde 3 ya da daha fazla eşle evliliğe rastlanmamıştır. Bu konuda daha kapsamlı bir çalışmayı Ahmed Elibol, "XIX. Yüzyılın Başlarında Çankırı" adlı eserinde yapmıştır. Elibol'un, 1803-1834 tarihleri arasını kapsayan döneme ait tereke defterleri üzerinde yaptığı araştırmaya göre, Çankırı mahallelerinde 95 evli erkeğin % 5.2'si (5 kişi) iki eşli, % 1.05'i (1 kişi) 3 eşlidir. Köylerde ise tereke sahibi 12 evli erkekten 1'i iki eşle evlidir. (%7.6)¹⁶⁶

Tereke kayıtlarında iki eşle evli görünen erkeklerin terekelerine bakıldığında her ikisinin de toplumda mal varlıklarıyla öne çıkan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. 1829 (H. 1245) tarihli belgede, Çankırı merkezde oturan Osman bin Ali, 19.593 kuruşluk terekesiyle incelenen belgeler arasında en yüksek miras bırakan kişidir.¹⁶⁷ Yine 1820 (H. 1235) tarihinde Hoca Hasan Köyü'nde Kamer Ağa olarak bilinen Mirkamer bin Abdullah'ın iki eşle evli olduğu anlaşılmaktadır. Kamer Ağa'nın terekesi de 3650

¹⁶⁶ Elibol, a.g.e. , s.100-101.

¹⁶⁷ ÇŞS, 25/84.

kuruşla köy terekeleri içinde en yüksek rakama sahiptir.¹⁶⁸ Ancak bu iki örnekten yola çıkılarak, çok eşliliğin zenginlik ile doğrudan ilgisi olduğu yargısına varmak doğru olmaz. Nitekim Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhittin Tuş'un "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" adlı çalışmalarında, birden fazla evlilik yapanların % 64.89'unun mal varlığı 0-5000 kuruş arasında tespit edilmiştir. 5000 kuruşun üzerinde mal varlığı olan çok eşli erkeklerin oranı ise % 35.1'dir.¹⁶⁹ Görüldüğü gibi kişinin, zengin ya da fakir oluşu birden fazla eşle evliliğini doğrudan etkilememektedir. Aynı çalışmada, çok eşle evli erkeklerin çocuk sayıları incelendiğinde, ya hiç çocuklarının olmadığı, ya mevcut çocukların küçük olduğu, ya da büyük çocukları varsa bunların kız olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁰ Buna göre, çok eşli evliliklerde temel sebep olarak öncelikle çocuk sahibi olmak isteği düşünülebilir. Çocukları kız olanların ise erkek evlat sahibi olma isteği ikinci bir sebeptir. Sonuç olarak, Osmanlı toplumunda ve tabii Çankırı'da sınırlı sayıda olan çok eşle evliliğin kişinin neslinin devamını sağlamak arzusundan kaynaklandığını söylemek mümkündür.¹⁷¹

1.2.3. Evliliğin Sona Ermesi (Boşanma)

İslam Dinine göre evlilikte süreklilik esastır. Karı ve koca ölene kadar evli kalmak niyet ve azmiyle evlenirler. Müslümanlar, ayet ve hadislerle evlilik birliğinin sürdürülmesi yolunda uyarılmışlardır. Hz. Peygamberin "Allah katında helallerin en sevilmeyeni talaktır"¹⁷², "Evleniniz boşanmayınız. Zira Allah zevk için evlenenlere lanet eder"¹⁷³ şeklindeki hadisleri evliliği sürdürmenin önemini vurgulamaktadır. Bir problem halinde de boşanmadan önce bütün çarelerin denenmesi istenmiştir. Kur'an'da yer alan "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar, barıştırmak isterlerse Allah aralarımı bulur. Şüphesiz Allah her şeyi bilen her şeyden haberdar

¹⁶⁸ ÇŞS, 23/310.

¹⁶⁹ Demirel, a.g.m., s.104,105 ;Bu Eserde, Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Amasya, Adana, Antep, Diyarbakır, Edirne, Manisa ve Trabzon şehirlerini kapsayan 11 ilde araştırma yapılmış ve toplam 94 çok eşli erkek terekesi değerlendirilmiştir.

¹⁷⁰ A.g.m., s.105-106-110.

¹⁷¹ A.g.m., s.106; Tabakoğlu, a.g.m. , s.94

¹⁷² Aktan, a.g.m. s.409.

¹⁷³ A.g.m., s.409.

olandır”¹⁷⁴ ayeti, evliliğin sona erme tehlikesi halinde diğer aile fertlerinin, problemin çözümüne hakem rolüyle katkıda bulunmasını emreder.

Bütün çabalara rağmen, eşlerden biri ya da her ikisi evliliği sürdüremeyeceği kanaatine varırsa, bu durumda, tasvip etmemekle birlikte, son çare olarak, İslam dini evlilik birliğinin sona erdirilebileceğini kabul eder.¹⁷⁵ Evliliği sona erdirme hakkı tek taraflı irade ile kocaya verilmiştir. Bu hak kocaya verilirken erkeğin psikolojik özellikleri ve mehri ödeme mecburiyeti göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca bu hakkı gelişigüzel kullanmaması için de tedbirler alınmıştır. Mesela, hiddet ve öfke anında boşama geçerli sayılmamış, boşamanın kadının en çekici halinde yapılıp yapılmadığına dikkat edilmiştir. (Mesela, kadın hayızlı iken boşama muteber sayılmamıştır.)¹⁷⁶

Bütün tedbir ve engellere rağmen koca serbest iradesi ile boşamaya karar veriyorsa, geciktirmenin bir faydası bulunmadığı için araya mahkemeyi sokmak gerekli görülmemiştir.¹⁷⁷ Başka bir deyişle tarafların boşanmak için mahkemeye gitmesine ihtiyaç yoktur. (Bizzat mahkeme tarafından gerçekleştirilen tefrik türü boşanmalar bu değerlendirmenin dışındadır.) Ancak hem kocanın tek taraflı kararıyla gerçekleşen talak, hem de karı-kocanın anlaşmasıyla yapılan muhalaa türü boşanmaların, hukuken gerekli olmadığı halde mahkeme defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Bu tip boşanmaların sicillere kaydedilmesinde, taraflar arasında mehir ve iddet nafakası, ya da üzerinde anlaşılan diğer şartlar ile ilgili ayrıntıların tespiti ve bunların kayıt altına alınması isteği etkili olmaktadır.¹⁷⁸ Çankırı şer’iye sicillerinde incelenen belgeler arasında 10 boşanma davası kayıtlara yansımıştır. Bunlardan 3 tanesi talak¹⁷⁹, 6 tanesi muhalaa¹⁸⁰ ve bir tanesi de hakim tarafından evliliğin feshedilmesiyle gerçekleşen tefrik¹⁸¹ usulü boşanmadır. İki davada da kadınlar

¹⁷⁴ Nisa, 4/35.

¹⁷⁵ Aktan, a.g.e., s.408.

¹⁷⁶ Hayrettin Karaman, “İslamın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.II, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.391.

¹⁷⁷ A.g.e., s.391.

¹⁷⁸ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.441-442.

¹⁷⁹ ÇŞS, 18/616, 21/610, 21/694.

¹⁸⁰ ÇŞS, 18/992, 18/1115, 21/49, 21/593, 21/1408.

¹⁸¹ ÇŞS 18/1056.

boşanma isteğiyle mahkemeye başvurmuş, ancak kocaları boşanmayı istemediği için talepleri gerçekleşmemiştir.¹⁸²

Sicillere yansıyan pek çok aile içi soruna rağmen boşanma belgelerinin sınırlılığı dikkat çekicidir. Çankırı ahalisi arasında boşanmanın çok yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. İslam dininin, kabul etmekle beraber boşanmaya sıcak bakmaması, toplumda da çok geçerli sebepler olmadıkça boşanmanın hoş karşılanmayacağı sonucunu doğurmuştur. Ayrıca hukuki olarak bakıldığında talakla boşanmak isteyen bir kocanın mehir ve nafaka ödeme yükümlülüğü, ya da muhalaa isteyen bir kadının mehir ve nafakasından vazgeçme durumu boşanmayı zorlaştıran ve son çare olarak düşündüren sebeplerdir.

Bu değerlendirmeye ek olarak kadınların, evliliklerini ayakta tutmak için devlet kurumlarının ya da toplumda ağırlığı olan kişilerin otoritesinden yararlandıkları da söylenebilir. İncelenen belgelerden, XIX. Yüzyıl Çankırı’ında yaşayan kadınların düşünüldüğü kadar çaresiz ve bilinçsiz olmadıkları, evliliklerini kurtarmak için çeşitli yollar denedikleri anlaşılmaktadır. Mesela, 11 Şubat 1803 (H. 18 Şevval 1217) tarihinde Kuyupınar Köyü’nden Aişe binti Mehmed adlı bir kadın, “beynimizde hüsn-i imtizacımız olmayub dâ’ima ecnebî hatun ile ülfet¹⁸³ itmekle hul murâd iderim” diyerek kocası Ali’den davacı olmuş, aralarında şiddetli geçimsizlik olduğunu ve kocasının yabancı bir kadınla evlilik ciddiyetine yakışmayacak bir muhabbet ve ilişki kurduğunu savunmuştur. Kocasını boşanmayı istemediği ve kazai bir boşanma içinde geçerli bir sebep olmadığı için mahkeme boşanma yönünde karar vermemiştir.¹⁸⁴ Ancak burada dikkat çeken, kadının gerçekten boşanmaktan çok, kocasına bir çeşit ders ya da gözdağı verme düşüncesinin bulunmasıdır. Kadın gerçekten boşanmak istese, sicillerde başka örneklerde gördüğümüz gibi muhalaa usulü anlaşma yoluna giderek, yani mehir ve nafakasından vazgeçerek, kocasını boşanmaya ikna edebilir. Burada kadının, kocasının mahkemeden alacağı öğüt ve uyarılarla hareketlerine çekidüzen vereceğini umduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde de buna benzer bir davranış olarak, kocası tarafından aldatılan ya da dayak yiyen

¹⁸² ÇŞS 18/645, 18/887.

¹⁸³ Ülfet görüşme, konuşma, dostluk ve muhabbet kurma anlamlarına gelmektedir. Burada ülfet ifadesiyle kastedilen, bir kadın ve bir erkeğin ahlaka uygun olmayan görüşme ve konuşmalarıdır. Bkz.(Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Bedir Yay., Ankara , s.156-157.)

¹⁸⁴ ÇŞS, 18/1046.

kadınların, kocasını amirine ya da patronuna şikayet etmesi ya da saygı duyulan bir aile büyüğünün uyarmasını istemesi toplumumuzda gözlenmektedir.

1.2.3.1. Boşanma Şekilleri

İslam hukukunda üç türlü boşanmadan bahsedilebilir. Bunlar; talak, muhalaa ve tefriktir. Talak, kocanın tek taraflı irade beyanıyla yapmış olduğu boşanmadır ve gerçekleşmesi için mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Muhalaa, karı-kocanın anlaşarak boşanmasıdır. Tefrik ise, belirli sebeplerin varlığı durumunda tarafların mahkeme tarafından boşanmasıdır.¹⁸⁵ Çankırı şer'îye sicillerinde karşılaşılan belgelerden Çankırı ahali arasında bu üç tür boşanma şeklinin de yaşandığı anlaşılmaktadır. Belgelerin diğerlerine göre çokluğundan en çok uygulanan boşanma şeklinin, kadının isteği ile ve haklarından vazgeçmesi şartıyla gerçekleşen muhalaa türü boşanmalardır.¹⁸⁶

1.2.3.1.1. Talak

Dar anlamıyla talak, kocanın tek taraflı bir irade beyanı ile evlilik birliğine son vermesidir. Geniş anlamı ile ise, hem kocanın tek taraflı irade beyanıyla yapmış olduğu boşamaları, hem karşılıklı anlaşarak yapılan muhalaa usulü boşanmaları, hem de mahkemenin vermiş olduğu kararlar eşlerin birbirinden ayrılmaları anlamına gelen tefrik türü boşanmaları ifade eder.¹⁸⁷ Bununla beraber, özellikle çağdaş İslam hukukçuları, talak sözcüğünü dar anlamı ile kullanmaktadırlar. Burada talak başlığı altında ele alınan, dar anlamıyla kocanın tek taraflı olarak kadını boşamasıdır.

Talakın en belirgin özelliği, boşama hakkının kocaya ait olmasıdır. Bunun dışında, sebepsiz olarak boşama dinen hoş görülmesi de, koca boşamak için hukuki bir sebebe dayanmak zorunda değildir. Ayrıca talakta kocanın karısının rızasını alması

¹⁸⁵M.Akif Aydın, a.g.m., s.441.

¹⁸⁶ 3 talak ve 1 tefrik türü boşanmaya karşılık 5 muhalaa türü boşanma belgesi ile karşılaşılmıştır.

ÇŞS 18/616, 21/610, 21/694, 18/992, 18/1115, 21/49, 21/593, 21/1408, 18/1056.

¹⁸⁷ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s.305.

gerekmez. Yani, kadın istemese de boşanma için kocanın istemesi yeterlidir ve geçerli olabilmesi bir hakim kararına ihtiyaç yoktur.¹⁸⁸

Talak, evlilik ilişkisini tamamen ortadan kaldırıp kaldırmamasına göre “talak-ı ric’i” ve “talak-ı bain” olmak üzere ikiye ayrılır. Ric’i talak, evliliği kesin olarak sonlandırmaz. Koca evliliğin devam etmesini istiyorsa iddet süresi içinde kararından dönebilir ve yeni bir nikâha gerek kalmaksızın evliliğine devam edebilir.¹⁸⁹ İddetin bitiminde kocanın evliliği devam ettirme niyeti yoksa ve üç hayz dönemi içinde boşamadan geri dönmediyse ayırıcı boşama haline geçer ve evlilik birliği kesin olarak sona erer.¹⁹⁰

Talak-ı ric’i ile boşanan eşlerin iddetin bitiminden sonra birbirlerinden kesin olarak ayrılmalarına talak-ı bain adı verilir. Talak-ı bain ile ayrılan koca eski karısı ile ancak yeni bir nikâh akdi ve yeni bir mehirle evlenebilir, ya da kadın iddetini tamamladıktan sonra dilediği kimse ile evlenebilir.¹⁹¹

İncelenen Çankırı şer’iye sicillerinde 3 adet talak ile boşanma belgesine rastlanmıştır. Bunlardan biri 5 Ağustos 1801 (H. 25 Rebiyülevvel 1216) tarihli Boyalıca Köyü’nden İbrahim bin Receb ve zevcesi Emine binti Yakub’un boşanma davasıdır. İbrahim, Emine’yi tatlik¹⁹² etmiş ve mehr-i mü’eccelesi olan 21 kuruşu ve iddet nafakası için 15 kuruşu mahkemede Emine’ye teslim etmiştir.¹⁹³ 30 Eylül 1805 (H. 6 Receb 1220) tarihli bir başka boşanma belgesinde, Debbağhane Mahallesi’nden etmekçi (ekmekçi) hafız Ali bin Ahmed ve zevcesi Aişe binti Mehmed talak ile boşanmış ve yüz bir kuruş mehr-i mü’eccele ve on beş kuruş iddet nafakası olarak toplam 116 kuruş, Hafız Ali tarafından Aişe’nin davada vekilliğini yapan kardeşi Seyyid Ali’ye teslim edilmiştir.¹⁹⁴

Daha önce de belirtildiği gibi talakta kocanın boşamak için bir gerekçe gösterme zorunluluğu yoktur. Ancak hepsinde olmasa da bazı belgelerde sebep gösterildiği

¹⁸⁸ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s.36.

¹⁸⁹ Aktan, a.g.m., s.410.

¹⁹⁰ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya, 1988, s.54.

¹⁹¹ Cin, a.g.e. s.55 , Aktan. a.g.m. s.410

¹⁹² Talak ile boşanmalarda, boşamayı ifade eden terim olarak genellikle tatlik kelimesi kullanılmaktadır. Tatlik kelimesi talaktan türemiştir ve boşama, bırakma anlamına gelmektedir. Bkz. (Ş. Sami, a.g.e., s.413.)

¹⁹³ ÇŞS, 18/616.

¹⁹⁴ ÇŞS, 21/610.

gözlenmektedir. Mesela, 1 Ocak 1806 (H. 10 Şevval 1220) tarihinde, Aşağı Alagöz Köyü'nden Aşioğlu İbrahim bin Ömer zevcesi Emine binti Şaban'ı, “beynimizde hüsn-i imtizacımız (iyi geçimimiz) olmayub hul murâd eylediğimde yüzbir kuruş mehr-i mü'eccele ve onbeş kuruş nafaka mukabilinde elli bir kuruş kendisine teslim ettim”¹⁹⁵ diyerek boşanmıştır. Muhalaa usulü boşanmalarda kadınların sıklıkla kullandığı “hüsn-i imtizacımız yoktur” tabiri bu talak davasında, koca tarafından boşanmaya sebep olarak gösterilmektedir. Ayrıca 15 kuruş olan iddet nafakasına ek olarak 36 kuruş daha verdiği sicile kaydedilmiştir.

Koca, karısını tek taraflı boşadığı talak durumunda, İslam hukukunun kendisine zorunlu tuttuğu mali yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır. Bu yükümlülükler, kadının hakkı olan ve miktarı nikâh akdi sırasında belirlenen mehr-i mü'eccelesini (o zamana kadar hala ödemediyse) ve kadının iddet beklediği süre içinde geçimini sağlaması amacıyla tespit edilen iddet nafakasını kocanın ödemesidir.¹⁹⁶ Her üç davada da kocalar kadının hakkı olan bu meblağları mahkeme huzurunda teslim etmiş ve ödenen miktarlar mahkeme kaydına geçirilmiştir.

1.2.3.1.2. Muhalaa

Osmanlı hukuk tarihi boyunca kullanılmış bir başka boşanma usulü de muhalaadır. Muhalaa, kadının çoğu kere mehir alacağından ve iddet nafakasından vazgeçerek kocasını boşanmaya ikna etmesidir. İslam aile hukukunda kocanın bir kusuru olmadığı halde kadının terk edip gitmesine imkan verilmemiştir. Ancak evlilik kadın açısından çekilmez hale gelmişse, kocasından aldığı mehri iade ederek veya bir miktar para veya mal ödeyerek ayrılmasına cevaz verilmiştir.¹⁹⁷ Çankırı sicil kayıtlarında bununla ilgili örneklere rastlanmaktadır. Mesela, 1803 (H. 1218) tarihinde Toht (Yapraklı) Kazası'nın Karaca Erzin Köyü'nden Fâtıma binti Ali adlı kadın muhalaa usulü boşanmış ve boşanma şartı olarak, altmış bir kuruş mehrinin

¹⁹⁵ ÇŞS, 21/694.

¹⁹⁶ Aktan, a.g.e., s.409.

¹⁹⁷ Aktan, a.g.m., s.412.

yanı sıra iddet nafakasından ve çeyiz olarak getirdiği anlaşılan çeşitli mutfak eşyalarından vazgeçtiğini belirtmiş ve bundan sonra boşanma gerçekleşmiştir.¹⁹⁸

Talak usulü boşanmalardan farklı olarak muhalaa usulü boşanmalarda mutlaka sebep belirtildiği görülmektedir. İncelenen kayıtların hepsinde de sebep olarak “beynimizde hüsn-i imtizac yokdur” tabiri kullanılmıştır.¹⁹⁹ Aramızda iyi geçim yok anlamına gelen ve günümüzde “şiddetli geçimsizlik” olarak karşılığını bulan bu ifade, kadınların haklarından vazgeçerek sağladıkları boşanmaların hepsinde yer almaktadır. Hüsn-i imtizacın yokluğuna ek olarak bazı boşanma davalarında daha ayrıntılı sebep gösterilmiştir. Mesela, 21 Ekim 1805 (H. 27 Recep 1220) tarihinde Dümeli Köyü’nden Alime binti Mehmed adlı kadın, kocası Mehmed bin Osman’dan “...nafaka ve kisvemi rü’yet etmeyüb darb ve şetm ile adem-i imtizacımız olmağla...”²⁰⁰ ifadeleriyle boşanma isteğini dile getirmiş ve şiddetli geçimsizliğin yanında yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanmamasından, dayak ve küfürün varlığından bahsetmiştir.

Muhalaa kayıtlarında, boşanmak üzere mahkemeye başvuran kadının, mehir ve iddet nafakasından vazgeçtiğinin mutlaka belirtildiği gözlenmektedir. İncelenen muhalaa belgelerinde kadınların şu ifadeleri yer almaktadır. “... kuruş mehr-i mü’eccelemden fâriga” ve “nafaka-yı iddet ve me’ûnet-i süknâ kendi üzerime olmak üzere”²⁰¹. Bu ifadeler mehirinden²⁰², iddet beklediğim süre içinde hakkım olan nafakamdan ve mesken masrafımın karşılanmasından vaz geçiyorum anlamına gelmektedir.

Muhalaada boşanmak üzere mahkemeye başvuranın kadın olması, kadının boşama hakkı olduğu anlamına gelmez.²⁰³ Boşama hakkı teknik olarak yine de erkeğindir. Yalnız talaktan farklı olarak kadının da rızası ve iradesi söz konusudur.

¹⁹⁸ ÇŞS, 21/49.

¹⁹⁹ ÇŞS 18/992, 18/1115, 21/49, 21/593, 21/1408.

²⁰⁰ ÇŞS, 21/593.

²⁰¹ ÇŞS, 18/992, 18/1115, 21/49, 21/593, 21/1408.

²⁰² Mehir miktarı nikâh akdi esnasında belirlenen rakamdır ve boşanma sırasında bu rakam söylenir.

²⁰³ Evlilik akdi esnasında boşama yetkisi kadının isteği üzerine kendisine verilmişse ve koca da bunu kabul etmişse kadının boşama hakkı olur. (Aydın, a.g.e., s.42; Savaş, a.g.m., s.530.)

Aralarında anlaşarak boşanmaya karar veren karı-koca mahkemeye gelir ve kadın “hul²⁰⁴ murad ederim” diyerek talebini dile getirir. Koca da bu talebi, maddi yükümlülüklerinden kurtulmuş olarak kabul eder. “Vech-i meşrûh üzere zevcini hul eyledi” ifadeleriyle mahkeme de boşamayı onaylar. 17 Ağustos 1802 (H. 17 Rebiyülahir 1217) tarihine ait, Toht (Yapraklı) Kazası’nın Şeyhosman Köyü’nden Meryem binti İsmail ve Mustafa bin Mehmed’in boşanma belgeleri örnek olarak verilebilir.²⁰⁵ Meryem, “elli kuruş mehr-i mü’eccelemden fâriga ve iddet nafakam ve meûnet-i süknâm kendi üzerime olmak üzere hul murâd iderim” diyerek boşanma talebini dile getirmiştir. “.... mezbûr Mustafa vech-i meşrûh üzere mezbûre Meryemi hul ve ol vechle beynleri tefrîk olunduğu i‘lâm” sözleriyle belge devam etmekte ve boşanmayı kayıt altına almaktadır. Aynı şekilde 13 Kasım 1802 (H. 17 Receb 1217) tarihine ait belgede, Zeliha binti İbrahim’in, zevci Seyyid Hasan bin Osman’dan boşanma isteği ve mahkemenin boşama kararı şu ifadelerle dile getirilmiştir. “....beynimizde hüsn-i imtizacımız olmayub yetmişbir kuruş mehr-i mü’eccelemden fâriga ve nafaka-yı iddet kendi üzerime olmak üzere hul murâd iderim dedikde mezbûr Seyyid Hasan dahi vec-i meşrûh üzere zevcesini hul eylediği i‘lâm”²⁰⁶. İncelenen diğer muhalaa belgelerinin hepsinde de benzer ifadelerle boşanma gerçekleşmiştir.²⁰⁷ Görüldüğü gibi haklarından vazgeçerek talep eden kadın da olsa boşanma hakkı prensip olarak erkeğe aittir.

Muhalaa usulü anlaşmalı boşanmalarda kadının, kocasını ikna edebilmek için çoğunlukla maddi haklarından vazgeçmesi, mutlaka bu şekilde olması gerektiği anlamına gelmez. Taraflar aralarında anlaşıp hiçbir bedel ödemedi de birbirlerini serbest bırakabilir.²⁰⁸ İncelenen kayıtlarda bu şekilde bir anlaşmalı boşanmaya rastlanmamıştır. Elde edilen 10 muhalaa belgesinde de kadınlar mehirlerinden vazgeçtiklerini belirtmiştir. Buna ek olarak belgelerin 9’unda iddet nafakasından da feragat ettikleri görülmektedir. Ancak, 22 Nisan 1818 (H. 15 Cemaziyelahir 1233)

²⁰⁴ Talak boşamalarda kullanılan tatlik tabiri yerine muhalaa boşamalarda “hul” deyimini kullanılmaktadır. Hul kelimesi “bedele dayanan boşanma” olarak ifade edilebilir. Bu şekilde kullanılmasının sebebi, anlaşmalı boşanmalarda çoğu zaman kadının kocasına bir karşılık ödemesidir. Bu ödeme, nakdi bir bedel verilmesi şeklinde olabileceği gibi, incelenen sicillerde de rastlandığı üzere, kadının mehir alacağından vaz geçmesi şeklinde de olabilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Cin, a.g.e., s.70.)

²⁰⁵ ÇŞS, 18/1115.

²⁰⁶ ÇŞS, 18/992.

²⁰⁷ ÇŞS, 21/49, 21/593, 21/1408.

²⁰⁸ Cin, a.g.e., s.70.

tarihli bir boşanma belgesinde, aralarındaki anlaşma gereği iddet nafakası kadına ödenmiştir. Bu belgede, Ankara’da oturduğu anlaşılan Aişe binti Mehmed adlı kadın, Çankırı’nın Hoca Elvan Mahallesi’nden olan kocası Yerik Köylü Mahmud’un oğlu Ali’den boşanmak istemiş ve boşanma davasını Aişe adına vekili Bayrakdaroğlu İbrahim Ağa açmıştır. Diğer muhalaa davalarından farklı olarak bu davada İbrahim Ağa 25 kuruş olan mehr-i mü’ecceleden feragat ettiklerini, ancak 15 kuruşluk iddet nafakası ve barınma bedelinden vazgeçemediklerini belirtmiştir. Boşanma, Ali’nin İbrahim Ağa’ya mahkeme huzurunda 15 kuruş teslim etmesiyle gerçekleşmiştir.²⁰⁹

Daha önce de belirtildiği gibi talak ya da muhalaa usulü boşanma için mahkemeye ihtiyaç yoktur. Taraflar kendi aralarında bunu gerçekleştirebilir. Ancak bu tip belgelerin kayıtlarda yer alması, özellikle muhalaa boşanmalarının sicillere kaydedilmesine ihtiyaç hissedildiğini göstermektedir. Buna sebep olarak, kadının mehir ve iddet nafakası alacağından vazgeçtiğinin belgelenmesi ve sonradan böyle bir talepte bulunmasının önüne geçilmesi amacı güdüldüğü düşünülebilir.

1.2.3.1.3. Tefrik

İslam hukukunda diğer bir boşanma şekli de tefrik, yani evliliğin hakim kararıyla sonlandırılmasıdır. Hanefi mezhebine göre düzenlenmiş Osmanlı aile hukukunda tefrik şartları oldukça sınırlıdır. Hakimin nikâhı feshetmesi için, nikâhın batıl veya fasit olması gerekir. Fesih gerektiren bu durumlar; nikâhın esas unsurlarının eksikliği (icab ve kabulün bulunmaması), süt kardeşiyle veya birbirlerine mahrem kişilerle evlenilmesinin anlaşılması ya da kadının başka biriyle nikâhının devam etmesi gibi sebeplerdir. Bu sebeplerden birinin ortaya çıkması halinde evlilik kendiliğinden ya da hakim tarafından hemen sonlandırılır.²¹⁰ Sözü edilen bu sebepler toplumda sık karşılaşılan durumlar olmadığından Çankırı şer’iye sicillerine de yansıyan fazla örnek yoktur. Ancak 23 Şubat 1803 (H. 1 Zilkade 1217) tarihine ait ilginç bir dava, kazai (hakim tarafından) boşanmaya örnek olarak verilebilir. Bu dava kaydında, Kayserbey Mahallesi’nden Aişe binti Hüseyin ile Anuza (Başegmez) Köyü’nden Hasan bin İbrahim’in nikâhları mahkeme tarafından geçersiz sayılmıştır. Aişe’nin

²⁰⁹ ÇŞS, 23/89.

²¹⁰ Aktan, a.g.m., s.415.

diyâr- âharda (uzakta) olan kocasından haber alamadığı ve bunun üzerine Hasan'la evlendiği; ancak evliliklerinin geçersizliği konusunda söylentiler olunca olayın mahkemeye taşındığı anlaşılmaktadır. Hasan'ın babası İbrahim Efendi “mahalle imamından kadının eski kocasının öldüğünü duydum” diyerek oğlunun evliliğini meşrulaştırmaya çalışmış, ancak Aîşe'nin, eski kocasının ölüp ölmediği konusunda bilgisinin olmadığını söylemesi, konunun Müftü'ye danışılmasına sebep olmuştur. Müftü Efendi'nin, “dokuz sene geçmedikçe başkasıyla nikâh yapılamaz” şeklindeki fetvası üzerine de Aîşe ve Hasan'ın nikâhları mahkeme tarafından geçersiz sayılmıştır.²¹¹ Dikkat çeken bir durum da mahkemenin mehir ve iddet nafakasıyla ilgili herhangi bir tespitte bulunmamasıdır. Osmanlı hukuna göre kayıp olan ve kendisinden haber alınamayan kocayla, akranları yaşadığı sürece evliliğin devam edeceğinin varsayılması²¹² bu davada kadının mağdur olmasına sebep olmuştur. Aîşe hem evliliğinden olmuş hem de mehir ve nafaka alamamıştır.

Yukarıda zikredilen tefrik sebeplerinin dışında, kocasını muhalaaya razı edemeyen veya mehir ve iddet nafakasından vazgeçmek istemeyen kadın, hakime başvurarak kazai boşanma (tefrik) isteyebilir. Ancak Hanefî mezhebine, dolayısıyla Osmanlı hukukuna göre, kadının böyle bir talepte bulunabilmesi için geçerli tek sebep, kocada evliliğin fiili devamına engel olacak cinsî bir rahatsızlığın bulunmasıdır.²¹³ Bunun dışında toplumda çok sık görülen kadına kötü muamele veya kocanın karısının geçimini sağlayamaması sebepleri tefrik için yeterli değildir. Kötü muamele durumunda hakim önce ikazda bulunur, devam ediyorsa hapis dahil tazir cezasıyla cezalandırır, ancak evliliği sonlandırmaz. Kocanın nafaka ödeyememesi ve karısının geçimini sağlayamaması durumunda ise, nikâhın feshi yerine koca adına borç temini, bu mümkün değilse kadının en yakın hısımlarının yardımıyla geçiminin sağlanması yoluna gidilir²¹⁴.

Kanunların sınırlayıcı tutumuna rağmen, kocasıyla anlaşma yoluna giderek mehir ve nafakasından vazgeçmeden, mahkemenin kendilerini boşamasını isteyen kadınlar da vardır. Bu kadınlar şiddetli geçimsizlik gerekçesiyle mahkemeye gelerek kocalarının kendilerini tatlik etmelerini istemişler ancak, incelenen belgelerde kocaları tarafından

²¹¹ ÇŞS, 18/1056.

²¹² Aktan, a.g.m., s.416.

²¹³ Aydın, a.g.e., s.116.

²¹⁴ Aktan, a.g.m. s. 416.

boşanmadıklarından istediklerini elde edememişlerdir. Mesela, 20 Ağustos 1801 (H. 10 Rebiyülahir 1216) tarihinde Develi Köyü'nden Fâtıma binti Mustafa mahkemeye başvurarak zevci Hüseyin bin Süleyman'dan “beynimizde hüsn-i imtizacımız olmayub beni darb itmekle tatlik murâd iderim” diyerek boşanmak istediğini dile getirmiştir. Hüseyin, terbiye için darb ettiğini boşanmak istemediğini söylemiş ve hakim bir daha dövmemesi ve iyi geçinmeleri yolunda öğütler vererek geri göndermiştir²¹⁵. Buna benzer bir boşanma isteği de 28 Temmuz 1802 (H. 27 Rebiyülevvel 1217) tarihinde görülmüştür. Yamukviran Köyü'nden Aişe binti Ahmed adlı kadın, zevci Osman bin Hasan'dan yine “ hüsn-i imtizacımız yoktur beni tatlik eylesin” diyerek boşanmak istemiş, ancak hakim “hüsn-i imtizac etmelerini tembihleyerek” evliliği devam ettirmiştir²¹⁶. İki belgede de hul yerine tatlik ifadesinin kullanılması önemlidir. Daha öncede belirtildiği gibi talak boşanmalarda tatlik ifadesi kullanılır ve bu şekilde boşanmalarda koca karısına mehr-i mü'eccelesini ve iddet nafakasını öder. Hul tabirinin kullanıldığı muhalaa boşanmalarda ise anlaşma yoluna giden kadın maddi haklarından vazgeçer. Görülüyor ki, bu iki davada kadınlar mehir ve iddet nafakasından vazgeçmeden boşanmak istemişler, ancak kocaları tarafından boşanmamışlardır.

Boşanma durumunda, mehir ve nafaka hakkı herhangi bir ekonomik geliri olmayan kadınlar için oldukça önemlidir. Bu sebeple, muhalaa usulü, bu haklarından vazgeçerek boşanma yerine, mahkeme marifetiyle kocalarının kendilerini tatlik etmelerini istemeleri son derece doğaldır. Buna karşılık erkeklerin de boşanmayı geciktirerek kadınları muhaalaya zorladıkları ve böylece mehir ve iddet nafakası külfetinden kurtulmayı amaçladıkları düşünülebilir.

1.2.3.2.Nikâh Akdi Sırasında Boşanma Koşullarının Belirlenmesi

İslam hukukunda evliliği sona erdirme yetkisi esas itibariyle kocaya verilmiş olmakla beraber kadın isterse, nikâh akdi esnasında boşanma selahiyetinin kendisine verildiğine dair bir kayıt koydurabilir ya da boşanmayı bir şarta bağlayabilir.²¹⁷ Bu uygulama toplumda çok sık rastlanan bir durum değildir ve incelenen sicil

²¹⁵ ÇŞS, 18/645.

²¹⁶ ÇŞS, 18/887.

²¹⁷ Savaş, a.g.m., s.530.

kayıtlarında boşanma selahiyetinin kadında olduğu bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak nikâh esnasında kadının boşanmayı şarta bağladığı ve boşanma koşullarını belirlediği bir örnek, sicil kayıtlarında yer almaktadır. 14 Temmuz 1803 (H. 24 Rebiyülevvel 1218) tarihine ait belgeye göre, Tosya'nın Şhreküstü Mahallesi'nden Hanife binti Musli adlı kadın mahkemeye müracaat ederek, boşandığı kocası Molla Mehmed'i kendisini bırakmadığı gerekçesiyle şikayet etmiştir. Davanın ayrıntıları ise şöyledir: Hanife, Sapaoca Yaylası'nda oturduğu anlaşılan Molla Mehmed'le nikâh akidleri yapılırken “ben medine-i mezbûrdan çıkıp senin yaylana gitmem eğer medine-i mezbûrda sakın olursan akd ve tezvici murâd iderim” diyerek aynı şehirde oturmaları şartıyla nikâhı kabul edeceğini bildirmiş; Molla Mehmed'de “yaylaya götürürsem benden boş olursun” diyerek şartı kabul etmiştir. Ancak belgenin devamında, akid şartına rağmen Molla Mehmed'in Hanife'yi zorla yaylaya götürmeye kalktığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Hanife, Tosya'da mahkemeye başvurmuş ve çift, mahkeme huzurunda talak-ı selase ile boşanmıştır. Hanife boşanmalarını belgeleyen hüccet ile beraber Çankırı'daki mahkemeye başvurmuş ve karara rağmen, eski kocasının kendisiyle evlilik ilişkisini devam ettirmeye çalışmasından şikayetçi olmuştur. Sonuçta, Hanife'nin nikâh akidindeki şartı ve boşanmalarını belgelemesi üzerine hakim boşanmayı onaylamış ve Molla Mehmed'i Hanife'yi bırakması için uyarmıştır.²¹⁸ Görüldüğü gibi 1803 yılında Orta Anadolu kırsalında yaşayan bir kadın, nikâh akidinin evlilik sözleşmesi olduğunun ve bu sözleşmeyi istediği şekilde düzenleterek evliliğinde inisiyatif sahibi olabileceğinin farkındadır. Üstelik bu inisiyatifi kullanmış, kocasının ısrarına rağmen haklarını kullanarak, evliliğini sonlandırmıştır. Kuşkusuz bu örnekten yola çıkarak dönemin bütün kadınlarının, hakları kullanma konusunda bilinçli oldukları yargısına varılamaz; ancak böyle örneklerin olması, kadınların hepsinin de, sanıldığı gibi, cahil ve kaderine boyun eğen kişiler olmadığını gösterir.

²¹⁸ ÇŞS, 18/1214.

1.2.3.3. Evliliğin Sona Ermesinin Sonuçları

1.2.3.3.1. İddet

Evliliğin boşanma ya da kocanın ölüm sebepleriyle sona ermesi durumunda kadının başkasıyla evlenmeden önce beklemesi gereken süreye “iddet”²¹⁹ denir. Kadının hamile olup olmadığının anlaşılması, ölen kocasının hatırasına hürmet ve ric‘i talakta kocaya karısına dönmek için imkan sağlanması gibi sebeplerle, kadının yeniden evlenmek için belirli bir süre beklemesi uygun bulunmuştur²²⁰.

İddet, evliliğin sona erme şekline göre ikiye ayrılır. Bunlar kocanın ölümü sonucu ortaya çıkan “vefat iddeti” ve “boşanma iddeti”dir. Vefat iddetinde kadının beklemesi gereken süre dört ay on gün olarak tespit edilmiştir. Bu sürenin sonunda kadın evlenebilir. Eğer kocası öldüğünde kadın hamile ise iddet süresi doğum yaptığı anda sona erer. Doğum, kocasının ölümünden çok kısa bir süre sonra da olsa kadının iddeti, sürenin bitimini beklemeden son bulur.²²¹ Kocasından boşanması sonucunda kadının beklemesi gereken iddet süresi ise üç hayz (manstrüasyon) dönemidir. Kadın hamile ise iddeti ölüm iddetinde olduğu gibi doğumla biter.²²² Küçük veya yaşlı olduğu için hayz görmeyen kadınların iddeti ise üç ay olarak belirlenmiştir.²²³

Günümüzün sosyal yaşantısıyla ve bakış açısıyla değerlendirildiğinde, belirlenen iddet bekleme sürelerinin çok kısa olduğu; ölümün ya da boşanmanın getireceği travmaların atlatılması için yeterli olmadığı düşünülebilir. Ancak 1800’lerin başlarında çalışmayan, belirli bir geliri olmayan kadınlar için hayatını devam ettirebilmek öncelikli ihtiyaçtır. Bu yüzden evliliği sona eren kadınların yeni bir evlilik için uzun süre beklemeleri öncelikle ekonomik açıdan zor ve sıkıntılıdır. Bunun yanında, kadınların uzun süre dul kalmaları ahlaki açıdan da, hem devlet hem de toplum tarafından sakıncalı görülüş, evlenmeleri teşvik edilmiştir. Buna örnek olarak, sicillere yansıyan 31 Ağustos 1805 (H. 5 Cemaziyelahir 1220) tarihli bir belgede, hem iddet süresinin titizlikle korunduğu, hem de bu sürenin sonunda kadının evlenmeye teşvik edildiği görülmektedir. Bu davada nikâh için mahkemeye başvuran Kilisecik Köyü’nden (Yukarıyanlar) Kezban binti Mustafa ve aynı köyden

²¹⁹ Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983, s.36.

²²⁰ Hayrettin Karaman, a.g.e., .328-329.

²²¹ A.g.e., s.330.

²²² Aydın, a.ge., s.50; Cin, a.g.e., s.119-120.

²²³ Karaman, a.g.e., s.330.

Ciridoğlu Mehmed'in nikâh talepleri, Kezban'ın iddet süresi dolmadığı gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Bununla beraber hakim, Kezban'ın iddet süresi dolduğunda köyün imamı tarafından evlendirilmelerini özellikle tembihlemiş ve karar mahkeme kaydına eklenmiştir.²²⁴

Başka bir davada da toplumun iddet süresi konusunda gösterdiği hassasiyet dikkat çekmektedir. 20 Ekim 1804 (H. 15 Receb 1219) tarihli bu davada halk, Kayserbey Mahallesi'nden Fâtıma binti Mehmed ve Hıdırlık Köyü'nden Hüseyin bin Ömer'in nikâhının, Fâtıma'nın iddet süresi dolmadığı gerekçesiyle geçersiz olduğunu iddia ederek ihbarda bulunmuştur. Mahkemede evli çift, Fâtıma'nın en son hayz gününden itibaren iki ay yirmi üç günlük bir zaman geçtikten sonra evlendiklerini ve bu dönem içinde üç manstrüasyon gördüğünü söyleyerek kendilerini savunmuşlardır. Mahkeme beklenen süreyi yeterli bulmuş ve nikâhın geçerli olduğuna hükmetmiştir. Ancak anlaşılmaktadır ki, Çankırı ahalisi, kadının yeniden evlenmesi için beklediği süreyi yeterli bulmamıştır. Burada kadının hemen evlenmesinden dolayı ayıplanmasından çok, hamile olup olmadığının netleşmesi isteği söz konusudur. Görüldüğü gibi doğabilecek çocuğun nesebinin net bir biçimde anlaşılması için iddet süresinin tereddüt oluşturmayacak şekilde beklenmesi, toplumun da hassasiyetle takip ettiği bir durumdur.²²⁵

İddet konusunda, toplumsal denetimin yanında kadınların da kendi sorumluluklarının bilincinde olduğu anlaşılmaktadır. 11 Temmuz 1803 (H. 21 Rebiyülevvel 1218) tarihli başka bir belgede kadının kendi iddetini titizlikle takip ettiği dikkat çekmektedir. Burada Alacamescid Mahallesi'nden Hatice binti Mustafa adlı kadın, kendisine talib olan aynı mahalleden Mehmed bin Mehmed'in evlenme teklifini "iddetinin henüz tamamlanmaması sebebiyle" kabul edemeyeceğini, ancak iddeti tamamlanınca Mehmed'le evlenmeye razı olduğunu bildirmiştir.²²⁶

²²⁴ ÇŞS, 21/575.

²²⁵ ÇŞS, 21/329.

²²⁶ ÇŞS, 18/1249.

1.2.3.3.2. İddet Nafakası

İddet nafakası konusunda boşanma iddeti ve vefat iddeti ayrı değerlendirilmelidir. Hanefî mezhebine göre boşanma iddeti bekleyen kadının yiyecek, giyecek ve mesken gibi ihtiyaçlarının giderilmesi kocaya aittir. Vefat iddeti bekleyen kadına ise hukukçular nafaka gerekmediği kanaatindedir²²⁷ Kocasının mirasından pay alacak olan kadının, geçimini sağlayacak maddiyata sahip olacağına hükmedilmiştir.

1801, 1805 ve 1806 tarihlerine ait üç ayrı talak davasında iddet nafakası olarak 15 kuruş değer biçildiği gözlenmektedir. Bunlardan iki tanesi köylerde, bir tanesi de Çankırı'nın Debbağhane Mahallesi'nde yaşamaktadır. 5 Ağustos 1801 (H. 25 Rebiyülevvel 1216) tarihinde Boyalıca Köyü'nden Emine binti Yakub, kocası İbrahim bin Receb'den iddet nafakası olarak 15 kuruş almıştır. Emine'nin mehri ise 21 kuruştur.²²⁸ Benzer şekilde 1 Ocak 1806 (H. 10 Şevval 1220) tarihinde Aşağı Alagöz Köyü'nden Aşioğlu Ömer bin İbrahim zevcesi Emine binti Şaban'ı 101 kuruş mehr-i mü'eccele ve 15 kuruş iddet nafakası vererek boşamıştır. Ömer, iddet nafakasına ek olarak 36 kuruş daha verdiğini sicile kaydettirmiştir.²²⁹

Köylerde verilen iddet nafakası miktarının Çankırı'nın mahallelerinde de aynı olduğu dikkat çekmektedir. 30 Eylül 1805 (H. 6 Receb 1220) tarihli boşanma belgesinde, Debbağhane Mahallesi'nden etmekçi (ekmekçi) Hafız Ali bin Ahmed, zevcesi Aişe binti Mehmed'e boşanma bedeli olarak 101 kuruş mehr-i mü'eccele ve 15 kuruş iddet nafakası vermiştir²³⁰

Anlaşmalı boşanmalardan genel uygulama kadınların mehirleriyle birlikte iddet nafakalarından da vazgeçmeleri olmasına rağmen, 22 Nisan 1818 (H. 15 Cemaziyelahir 1233) tarihli bir belgede iddet nafakasının ödendiği görülmektedir. Bu belgede Aişe binti Mehmed kocası Ali ile anlaşarak boşanmış, Aişe 25 kuruş olan mehr-i mü'eccelesinden vazgeçmiş ancak iddet nafakası almıştır. Bu belgede de iddet nafakası olarak miktar 15 kuruş belirlenmiştir.

İncelenen belgelere bakıldığında 1800'lerin başlarında kadınlara verilen iddet nafakasının 15 kuruş olarak belirlendiği görülmektedir. Ancak dönemin iddet

²²⁷ Aydın, a.g.e., s.51.

²²⁸ ÇŞS, 18/616.

²²⁹ ÇŞS, 21/694.

²³⁰ ÇŞS, 21/610.

nafakası miktarının 15 kuruş olduğu yargısına varmak için elde edilen 4 belge yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, belgelerde iddet nafakasından bahsedilirken günlük ifadesinin kullanılmaması, bu miktarın iddet süresinin tamamı için belirlendiğini göstermektedir.

1.2.3.3.3. Hıdâne

Evliliğin sona ermesiyle ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri kuşkusuz çocukların durumudur. İslam hukukunda çocukların bakım ve terbiyesine hıdâne adı verilmektedir. Kelime anlamı olarak hıdâne çocuğa bakma hakkına ve salahiyetine sahip bir kimsenin çocuğu besleyip büyütme ve terbiye etmek üzere yanında bulundurmasıdır.²³¹ İslam hukukuna göre çocuğun nafakası, yani her türlü masrafı babaya; doyurulması, temizlenmesi, günlük bakımının yapılması ise anneye ait bir görevdir.²³² Boşanma durumunda da çocukların bakım ve terbiyesinde öncelik anneye verilmiş, her meşru ana, erkek veya kız çocuğunu evliliğin sona ermesi durumunda da besleyip büyütme ve koruma hakkına sahip görülmüştür. Hanefi mezhebine göre bu yalnızca bir hak değil aynı zamanda görevdir. Eğer anne mevcut değilse veya herhangi bir sebeple bu sorumluluğu üstlenemiyorsa, çocukların bakım ve terbiyesi öncelikle annenin kadın akrabalarının hakkı ve görevidir. Anne ya da çocuğun hıdâne hakkını kullanabilecek kadınlar akile ve baliga olmalı, çocuğa bakamayacak kadar hasta ve aciz olmamalıdır. Ana tarafından çocuğun bakımını üstlenecek hısımlar yoksa, ya da bunlar çocuğa bakabilecek ehliyeteye sahip değilse o zaman hıdâne hakkı mirastaki sırasına göre baba tarafından hısımlara geçer.²³³

İslam hukukunda çocuğun anne tarafından hıdânesi belli bir süre ile sınırlandırılmıştır. Bu süre erkek çocuklar için 7, kız çocuklar için 9 yaş olarak belirlenmiştir. Bu yaşa geldikten sonra çocuk hayatını velisinin yanında devam ettirir.²³⁴

Daha önce de belirtildiği gibi baba, çocuğun yiyecek, giyim ve mesken ihtiyaçlarını kapsayan nafakasını karşılamak zorundadır. Nafaka yükümlülüğü, erkek çocuk kendi

²³¹ Pakalın, a.g.e., C.I, s.803.

²³² Aktan, a.g.e., s.426.

²³³ Cin, a.g.e., s.117- 118; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s.299.

²³⁴ Cin, a.g.e., s.118.

hayatını kazanana, kız çocuk ise evlenene kadar devam eder. Bu durum, evliliğin sona ermesi halinde çocuk anneye bırakıldığı zaman da aynı şekilde sürer. Nafaka borçlusu olan baba, ödeme gücünden yoksun veya çalışamayacak durumda ise o zaman çocukların nafakasını temin mükellefiyeti en yakın hısımlarına geçer.²³⁵

Çankırı şer'iyeye sicillerinde incelenen belgeler arasında çocukların hıdânesi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu durum, boşanma halinde çocukların bakımı ile ilgili mahkemeye yansıtacak bir problem çıkmadığı şeklinde yorumlanabilir.

1.3. Miras

İslam hukuk sistemi içinde miras hukuku, hukukçuların içtihatlarına en az ihtiyaç duyulan, esasları bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından konulmuş bir alandır. Nisa Suresinin 11, 12 ve 176. Ayetleri²³⁶ miras taksimini ayrıntılı bir şekilde tarif eder ve bu ayetler, miras hukukunun temelini oluşturur. Bundan sonra boşluklar hadisler ve İslam alimlerinin içtihatlarıyla tamamen doldurulmuştur.²³⁷

İslam dini, miras hakkını belirlerken akrabalık bağının gücünü, insana gelecek faydayı, maddi ve manevi dayanışma yükümlülüğünü göz önüne almıştır.²³⁸

²³⁵ Cin, a.g.e., s.119.

²³⁶ Bu ayetlerde mirasçıların payları şu şekilde açıklanmıştır: “Allah, evladınızın mirastaki durumu hakkında size şöyle emrediyor: Çocuklardan erkeğe iki kız payı kadar vardır. Eğer çocuklardan hepsi kız olmak üzere ikiden fazla iseler onlara ölenin terk ettiği malın üçte ikisi ve eğer kız tek ise onada yarısı vardır. Ölenin ana babası için eğer çocuğu varsa her birine terekeden altıda bir, fakat çocuğu yoksa ve ölene yalnız anası ve babası mirasçı oluyorsa anasına üçte bir vardır. (Geri kalan babanın hakkıdır) Eğer ölenin kardeşleri varsa, annesinin hissesi altıda birdir. Bu hükümler ölenin borcu ödenip vasiyeti yerine getirildikten sonradır.” (Nisa, 4/11.) “Zevcelerinizin çocuğu yoksa geride bıraktıkları malın yarısı sizindir. Eğer onların çocuğu varsa size, bıraktıkları maldan dörtte bir hisse vardır. Eğer sizin çocuğunuz yoksa zevcelerinize, bıraktığınız maldan dörtte bir hisse ve eğer çocuğunuz varsa bıraktığınız maldan onlara sekizde bir vardır. Ancak bu hüküm yapacağınız vasiyeti ve borcu ödedikten sonradır. Eğer bir erkek veya bir kadının çocuğu ve babası bulunmadığı halde kendisine mirasçı olunuyorsa ve onun (anabir) erkek ve kız kardeşi bulunuyorsa bu kardeşlerin her birine altıda bir, birden çok iseler kız ve erkek üçte bir hissede eşit olarak ortaklırlar.” (Nisa, 4/12) “De ki: Babası ve çocuğu olmayan (kelale) için Allah size şöyle hükmediyor: Eğer bir kimse ölür de çocuğu bulunmazsa ve geride öz veya bababir olan tek bir kız kardeşi olursa terekenin yarısı onundur. Eğer ölen bir kadının geride çocuğu kalmaz da erkek kardeşi bulunursa o, terekenin tamamına mirasçı olur. Ölenin iki veya daha çok kız kardeşi varsa bunlara terekenin üçte ikisi vardır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeşi mevcut ise erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Şaşırmanın için Allah (hükümlerini) açıklıyor. Allah her şeyi bilmektedir.” (Nisa, 4/176.)

²³⁷ Aydın, a.g.e., s.301; Aktan, a.g.m., s.429.

²³⁸ Karaman, a.g.m., s. 392.

1.3.1. Mirasın Unsurları

Mirasın unsurları üç tanedir. Bunlar: Miras bırakan (mûris), mirasçı (vâris) ve terekedir (mevrûs). Öncelikli olarak mirastan bahsedilebilmesi için ortada ölmüş veya uzun süre kendisinden haber alınamadığı için mahkemece ölümüne hükmedilmiş bir miras bırakanın bulunması gerekir.²³⁹ İncelenen terekelerde kayıp olduğu için ölümüne hükmedilmiş yalnız bir kayda rastlanmıştır. 22 Temmuz 1820 (11 Şevval 1235) tarihli bu tereke kaydında, Kayserbey Mahallesi'nden Fâtîma'nın "hayat ve memâtı nâ-ma'lûm" olduğu, yani yaşayıp yaşamadığının bilinmediği, tek vârisi kardeşi Hasan tarafından mahkemeye bildirilmiş ve liva mütesellimi²⁴⁰ ve mahkemenin ortak kararıyla terekesi çıkarılmıştır.²⁴¹ Diğer tereke sahiplerinin tamamı ölmüş kişilerdir.

Mirasın ikinci unsuru, miras bırakan öldüğünde geride sağ olan mirasçıların mevcut olmasıdır. İslam hukukunda üç türlü mirasçı bulunmaktadır. Bunlar: Belirli pay sahipleri (ashâbü'l-ferâiz), asabe, zev'il-erhâm olarak adlandırılırlar.²⁴²

Ashâbü'l-ferâiz adı verilen "belirli pay sahibi mirasçılar"ın payları her duruma göre tek tek belirlenmiştir. Bu gruba giren mirasçılar 11 kişidir. Bunlar: Eş (koca veya karı), baba, babanın babası, kız, oğlunun kızı veya oğlan torununun kızı, kız kardeş, ana veya baba bir kız kardeş, anne, anne veya babanın annesi. Bunların alacakları miras miktarları diğer mirasçılardan hangileriyle birlikte olduklarına göre değişmektedir.²⁴³

İkinci grup mirasçılar olan "asabe" bir kimsenin araya kadın girmemiş akrabaları ile bu hükümde kabul edilen yakın akrabalarına verilen addır. Miras paylaşımında belirli pay sahibi olanlar hisselerini aldıktan sonra kalanı, belirli pay sahibi mirasçılar yoksa mirasın tamamını asabe akrabalar alırlar.²⁴⁴

Zev'il-erhâm olarak adlandırılan üçüncü grup mirasçılar ise, nisbeten uzak olan diğer hısım ve akrabadır. Ölenin ilk iki gruptan mirasçısı yoksa bunlar mirası

²³⁹ Aydın, a.g.e., s.302-303.

²⁴⁰ Bir idare memuru tarafından vergi ve rûsûmun toplanması için görevlendirilmiş kişi, tahsil memuru, (Ş. Sami, a.g.e., s.1177.)

²⁴¹ ÇŞS, 26/6.

²⁴² Aydın, a.g.e., s.303, 311.

²⁴³ Aydın, a.g.e., s.311.

²⁴⁴ A.g.e., s.319.

paylaşırlar. Bu sınıfın en başında gelen mirasçılar ölenin kızlarının ve oğul kızlarının çocuklarıdır.²⁴⁵

Terekelerde, mirasçılarının yakınlık derecelerine göre vâris olarak durumları ve aldıkları paylar bir kaç belgede örnek olarak incelenebilir. Debbağhane Mahallesi'nden Bekiroğlu Osman'ın borçları ve ölüm masrafları çıktıktan sonra kalan 330.5 kuruşluk mirası ahabü'l ferâizden karısı Zeliha, annesi Aişe, kızı Aişe ve asabeden oğlu Hüseyin arasında paylaştırılmıştır. Karısına 1/8 oranında 41 kuruş 90 para, annesi Aişe'ye 1/6 oranında 55 kuruş, kızı Aişe'ye 78 kuruş ve oğlu Hüseyin'e de bunun iki katı miktarda 156 kuruş miras kalmıştır.²⁴⁶

1807 (H. 1222) tarihinde, Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Emine binti Ahmed'in mirası ise kocası Ömer'e, kızı Fâtıma'ya ve kız kardeşi Asiye'ye kalmıştır. Emine'nin 652 kuruşluk mirasından kocası ve kızkardeşi eşit miktarda 163'er kuruş; kızı Fâtıma 326 kuruş pay almıştır.²⁴⁷

1806 (H. 1221) tarihinde Kayserbey Mahallesi'nden Aişe binti Mustafa'nın mirası kocası Mehmed, kızı Zeliha, annesi Emine ve kardeşi Seyyid Mustafa Efendi'ye kalmıştır. Bunlardan ilk üçü ashâbü'l-ferâiz, erkek kardeşi ise asabe grubundan mirasçılardır. Borç ve harcamalar çıktıktan sonra kalan 248 kuruşluk mirastan kocası 62 kuruş, annesi 41 kuruş, kardeşi 20.5 kuruş ve kızı da 124 kuruş pay almışlardır.²⁴⁸

Kayserbey Mahallesi'nden Emine binti Abdullah adlı kadının mirasından, kocasından başka yakını olmadığı için zev'il erham grubundan sayılan amcasının oğlu Hüseyin ibni Mustafa'nın da yararlandığı görülmektedir. Emine'nin vârisleri kocası Hasan ve amcasının oğlu Hüseyin 798 kuruşluk eşit pay ve 300 kuruş değerinde eşit ev hissesi almışlardır.²⁴⁹ Şeyh Osman Mahallesi'nden Mehmed bin Ali'nin mirası ise karısı ile birlikte kızkardeşinin çocuklarına kalmıştır. İki erkek yeğeni 750'şer ve bir kız yeğeni 375 kuruş dayıların mirasından pay almışlardır.²⁵⁰

²⁴⁵ A.g.e., s.432.

²⁴⁶ ÇŞS, 22/207.

²⁴⁷ ÇŞS, 22/134.

²⁴⁸ ÇŞS, 22/87.

²⁴⁹ ÇŞS, 26/20.

²⁵⁰ ÇŞS 26/21.

1.3.2. Miras (Tereke) Üzerindeki Haklar

Ölen kişinin miras olarak bıraktığı her şey “tereke” olarak adlandırılır. Osmanlı hukukunun esas aldığı Hanefi mezhebine göre tereke üzerindeki haklar şu şekilde sıralanmıştır: Öncelikle ölenin techiz ve tekfini²⁵¹ yani gömülme masrafları çıkarılır. İkinci olarak ölenin borçları ödenir. Daha sonra eğer ölenin vasiyeti varsa kalan malların üçte birini aşmamak kaydıyla vasiyeti yerine getirilir. Son olarak kalan mallar mirasçılara payları oranında taksim edilir.²⁵²

Techiz ve tekfin masrafı olarak belirli bir standart olmadığı, her terekede farklı rakamlar çıkarıldığı dikkat çekmektedir. Hoca Bahşayış Mahallesi’nden Fâtıma binti İbrahim’in 982 kuruş olan mirasından 200 kuruş techiz ve tekfin masrafı çıkarılırken²⁵³, Karataş Mahallesi’nden Mezdeci Seyyid Hacı Mustafa bin Ahmed’in 3866 kuruşluk mirasından da 200 kuruş ayrılmıştır. Aynı şekilde Debbağhane Mahallesi’nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa’nın 3207 kuruş olan mirasından 75 kuruş²⁵⁴, Kayserbey Mahallesi’nden Fâtıma binti Mustafa’nın 323.5 kuruş mirasından 80 kuruş²⁵⁵ techiz ve tekfin masrafı ayrılmıştır. Köy ve mahalle karşılaştırması yapılacak olursa Dümeli Köyü’nden Mansuroğlu Mehmed bin Mustafa’nın 1451 kuruş olan mirasından 50 kuruş²⁵⁶, Karataş Mahallesi’nden Mısırlıoğlu Abdülkadir bin Ali’nin aynı miktarda (1451 kuruş) mirasından 100 kuruş defin masrafı alınmıştır.²⁵⁷ Ancak bu iki örnekten yola çıkarak köylerde daha az defin masrafı alındığı yargısına varılmamalıdır. Mesela, yine Dümeli Köyü’nden Ömer bin Ali’nin mirasından techiz ve tekfin masrafı olarak 100 kuruş kesilmiştir.²⁵⁸ Görüldüğü gibi defin masrafı olarak ayrılan paranın ölenin zenginliği ya da bıraktığı terekenin miktarı ile ya da Çankırı’nın mahallesinde veya köyünde yaşaması ile ilgisi yoktur. Bu konuda, ölenin toplumdaki statüsüne, çevresinin genişliğine veya ailenin cenazeye verdiği değere göre harcama yapıldığı düşünülebilir.

²⁵¹ Techiz, cenazenin yıkanmasından defnetmeye kadar yapılması gereken şeyler ve bunların tedarik edilmesidir. Takfin ise kefenlemek anlamındadır.

²⁵² Aydın, a.g.e., s.431.

²⁵³ ÇŞS, 25/82.

²⁵⁴ ÇŞS, 22/131.

²⁵⁵ ÇŞS, 22/202.

²⁵⁶ ÇŞS, 23/316.

²⁵⁷ ÇŞS, 23/317.

²⁵⁸ ÇŞS, 23/314.

Daha önce de belirtildiği gibi mirasçıların payları verilmeden önce terekeden, ölenin varsa şahsi borçları ve vergi borçları çıkarılır. Örnek verilecek olursa, 1806 (H. 1221) tarihinde Debbaghane Mahallesi'nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa'nın terekesinden 101 kuruş karısının mehr-i mü'eccelesi, yine karısına 500 kuruş borcu, ayrıca Ali Ağa'nın yetimlerine 200 kuruş ve Hancızâde Hacı Ali Efendi'ye 205 kuruş olan borçları çıkarılmıştır. Vergi borcu olarak da Çetince Mahallesi avarızına 23 kuruş, berat harcı olarak 70 kuruş, resm-i kısmet 80 kuruş hesaplanarak terekesinden düşürülmüştür.²⁵⁹ Aynı şekilde, 1829 (H. 1245) tarihli, Yoğurtçu Mahallesi'nden Halil ibni Ali'nin terekesinden zevcesinin mehr-i mü'eccelesi olarak 151 kuruş, yine zevcesine borcu mukabilinde ayrıca 151 kuruş, resm-i kısmet ve harc parası olarak 27 kuruş çıkarılmıştır. Hoca Bahşayış Mahallesi mescidine ayrılan 18 kuruş ise merhumun vasiyeti olarak değerlendirilebilir.²⁶⁰ 1806 (H. 1221) tarihli bir kadın terekesinde ise Kayserbey Mahallesi'nden Aişe binti Mustafa'nın 373 kuruş olan verasetinden Hamamcı Salih Ağa'ya 80 kuruş, komşusu Seyyid Ahmed'e 30 kuruş yine borç olarak ayrılmıştır.²⁶¹

Erkek terekelerinde, yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, karısının mehir alacağı borç olarak kaydedilmekte ve kadının alacağı mirastan ayrı tutulmaktadır. Mûrisin diğer borçlarıyla birlikte karısının mehr-i mü'eccelesi toplam mirastan düşüldükten sonra kadın, kalan miktardan ayrıca hissesini almaktadır. Aynı şekilde, kadın öldükten sonra kocasından alacağı mehir, kocasının borcu olarak değerlendirilmiş ve kadının mirası kapsamına alınmıştır. Mesela 1807 (H.1222) tarihinde Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Emine binti Ahmed adlı kadının terekesinde, 754.5 kuruş olan toplam mirası arasında 41 kuruş olan mehr-i mü'eccelesi kocası Ömer bin Mehmed'den alacak olarak yazılmıştır.²⁶² Benzer şekilde, 1830 (H. 1246) tarihinde Karataş Mahallesi'nden Fâtıma binti Ahmed adlı kadının mirası içinde kocasından alacağı 50 kuruş mehir de hesaplanmaktadır.²⁶³

Ölenin vasiyeti varsa, vârislerin payları verilmeden önce borçlarıyla birlikte bu vasiyetin de yerine getirildiği görülmektedir. Mesela, 1820 (H. 1235) tarihinde Dümeli Köyü'nden Toyoğlu Ömer bin Ali'nin 3522 kuruş olan mirasının içinden

²⁵⁹ ÇŞS, 22/131.

²⁶⁰ ÇŞS, 26/ s.9, 2. belge.

²⁶¹ ÇŞS, 22/87.

²⁶² ÇŞS, 22/134.

²⁶³ ÇŞS, 26/s.17.

vasiyeti üzerine 100 kuruş defin masraflarına, 10 kuruş köyün imamı ve müezzinine, 10 kuruş köyün camisine ve son olarak 30 kuruş da üç adet bekâra ayrılmıştır.²⁶⁴

Terekeden masraflar, varsa borçlar ve vasiyet ödemeleri çıkarıldıktan sonra kalan miktar vârisler arasında paylaştırılmaktadır. Mesela, 28 Kasım 1806 (H.17 Ramazan 1221) tarihinde Debbağhane Mahallesi'nden Mustafa bin Mehmed'in 2240 kuruş olan mirasının 303 kuruşu mehir borcu ve masraflara ayrılmış, geri kalanı karısı, iki kızı ve iki erkek kardeşi arasında paylaştırılmıştır. Karısı Zeliha 1/8 oranında 242 kuruş; kızları Fâtıma ve Aişe toplam mirasın 2/3'sini paylaşarak 645'er kuruş; erkek kardeşleri Ali ve Molla Mehmed ise 201'er kuruş miras almışlardır.²⁶⁵

Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Abdullah'ın tek vârisi olan karısı Zeliha 309 kuruşluk mirasın ¼ oranında 77 kuruşunu almış, geri kalan 232 kuruş beytü'l-mal'a teslim edilmiştir.²⁶⁶ Görüldüğü gibi başka hiçbir vârisi olmasa da zevce, ölen kocasının mirasından en fazla ¼ oranında pay alabilmektedir.

İki eşin olduğu durumlarda ise her iki eşe de eşit miras kaldığı görülmektedir. İncelenen kayıtlar içinde böyle bir duruma 1829 (H. 1245) tarihli Osman bin Ali'nin terekesinde²⁶⁷ ve 1820 (H.1235) tarihli Mirkamer bin Abdullah'ın terekesinde rastlanmıştır. Bunlardan Hoca Hasan Köyü'nden Mirkamer bin Abdullah'ın her iki eşine de 1890.5 kuruşluk miras kaldığı anlaşılmaktadır. Miraslar eşit verilmesine rağmen mehirler nikâhta belirlendiği kadar ödenmiştir. Kamer Ağa olarak bilinen Mirkamer bin Abdullah'ın birinci eşi Hatice'ye 100 kuruş mehir verilirken; ikinci eşi Aişe'ye 70 kuruş ayrılmıştır.²⁶⁸

Yapılan çalışmada 22, 23, 24, 25, 26 Numaralı Defterler'de, 1806-1831 (H. 1221-1247) tarihleri arasını kapsayan 44 tereke kaydı incelenmiştir. Bunlardan 33 tanesi erkek, 10 tanesi kadın terekesi; 1 tanesi de karı kocanın ortak terekesidir. İncelenen kayıtlarda tereke sahiplerinin yaşadıkları yerler, yılları ve toplam tereke miktarları aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir.

²⁶⁴ ÇŞS, 23/314.

²⁶⁵ ÇŞS, 22/96.

²⁶⁶ ÇŞS, 22/203.

²⁶⁷ ÇŞS, 25/84.

²⁶⁸ ÇŞS, 23/310.

Tablo 1.3. Erkek Terekeleri

Tereke Sahibinin Adı	Tereke Miktarı (Kuruş)	Yaşadığı Mahalle ya da Köy	Tarih
Bekiroğlu Osman ²⁶⁹	623	Debbağhane Mah.	?
Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa ²⁷⁰	3207	Debbağhane Mah.	1806 (H.1221)
Feyzullah bin Abdullah ²⁷¹	692	Hoca Bahşayış Mah.	?
Mustafa bin Mehmed ²⁷²	2240	Debbağhane Mah.	1806 (H.1221)
Abacı Mehmed bin Abdullah ²⁷³	2079	Debbağhane Mah.	?
Mezdeci es-seyyid el-hac Mustafa bin Ahmed ²⁷⁴	3866	Karataş Mah.	?
Topal Hacıoğlu Molla Mehmed bin Ahmed ²⁷⁵	1579	İmaret Mah.	?
İbrâhim bin Abdullah ²⁷⁶	527	Karataş Mah.	1820 (H.1235)
Mısırlıoğlu Abdülkadir bin Ali ²⁷⁷	1451	Karataş Mah.	1820 (H.1235)
Terzi ...?.... oğlu Hüseyin bin Mehmed ²⁷⁸	3242	Mirahur Mah.	?
Mehmed bin Osman ²⁷⁹	356	Mirahur Mah.	1821 (H.1236)
Osman bin Ali ²⁸⁰	19593	Yoğurtçu Mah.	1829 (H.1245)
Mehmed bin el-hac Mehmed ²⁸¹	1046	Şeyh Osman Mah.	1829 (H.1245)
Camcı ...?.. Mehmed ibni Mustafa ²⁸²	211	Kayserbey Mah.	1829 (H.1245)
Halil ibni Ali ²⁸³	1087.5	Yoğurtçu Mah.	1829 (H.1245)
Mustafa ibni Halil ²⁸⁴	111.5	Mirahur Mah.	1830 (H.1246)
Musa Oğlu Ali ²⁸⁵	2470	Şeyh Osman Mah.	?

²⁶⁹ ÇŞS, 22/207.

²⁷⁰ ÇŞS, 22/131.

²⁷¹ ÇŞS, 22/203.

²⁷² ÇŞS, 22/96.

²⁷³ ÇŞS, 23/306.

²⁷⁴ ÇŞS, 23/308.

²⁷⁵ ÇŞS, 23/309.

²⁷⁶ ÇŞS, 23/307.

²⁷⁷ ÇŞS, 23/317.

²⁷⁸ ÇŞS, 24/107.

²⁷⁹ ÇŞS, 25/159.

²⁸⁰ ÇŞS, 25/84.

²⁸¹ ÇŞS, 26/?s.3.

²⁸² ÇŞS, 26/?s.9.

²⁸³ ÇŞS, 26/s.9, 2. belge.

²⁸⁴ ÇŞS, 26/s.10.

²⁸⁵ ÇŞS, 26/s.12.

Yerik Köylü Kör Alinin Oğlu ²⁸⁶	1092.5	Yapar Mah.	?
Ali bin Mehmed ²⁸⁷	1879.5	Kayserbey Mah.	1830 (H.1246)
Mustafa bin Ahmed ²⁸⁸	1272	Çukur Mah.	1830 (H.1246)
Tahuncioğlu Cabacı Mehmed bin Ali ²⁸⁹	4799.5	Şeyh Osman Mah.	?
Çopur İsmail ibni Halil ²⁹⁰	366	Karataş Mah.(?)	1830 (H.1246)
Topçuoğlu Mustafa bin Abdullah ²⁹¹	848	İkiçam Köyü	1819 (H.1234)
Mirkamer bin Abdullah ²⁹²	3650	Hocahasan Köyü	1820 (H.1235)
Toyoğlu Ömer bin Ali ²⁹³	3522	Dümelî Köyü	1820 (H.1235)
Mansuroğlu Mehmed bin Mustafa ²⁹⁴	1451	Dümelî Köyü	1820 (H.1235)
...?... Ağanın oğlu Seyyid İsmail ²⁹⁵	1471?... Köyü	1810 (H.1225)
Mucur Oğlu Mehmed bin Mehmed ²⁹⁶	700	Yerik Köyü	1829 (H.1245)
Gök Mehmed Oğlu Mehmed ²⁹⁷	795	Kayıçivi Köyü	1814 (H.1229)
Şaban Oğlu? ²⁹⁸	2471	Absarı Köyü	1830 (H.1246)
Veli Mehmed bin İbrâhim ²⁹⁹	617.5?... Köyü	?
Küski Oğlu İbrahim bin Hasan ³⁰⁰	1182	Bigay Köyü (Bugay)	1830 (H.1246)
Karaşeyhoğlu Mehmed Ağa bin Mustafa ³⁰¹	3527	Kara Şeyh Köyü (Konak)	1831 (H.1247)

²⁸⁶ ÇŞS, 26/s.13, 2.belge.

²⁸⁷ ÇŞS, 26/s.14.

²⁸⁸ ÇŞS, 26/s.18.

²⁸⁹ ÇŞS, 26/s.21.

²⁹⁰ ÇŞS, 26/s.22.

²⁹¹ ÇŞS, 23/199.

²⁹² ÇŞS, 23/310.

²⁹³ ÇŞS, 23/314.

²⁹⁴ ÇŞS, 23/316.

²⁹⁵ ÇŞS, 26/s.8.

²⁹⁶ ÇŞS, 26/s.8, 2. belge.

²⁹⁷ ÇŞS, 26/s.9, 3. belge.

²⁹⁸ ÇŞS, 26/s.10, 2. belge.

²⁹⁹ ÇŞS, 26/s.11.

³⁰⁰ ÇŞS, 26/s.16.

³⁰¹ ÇŞS, 26/s.23.

Tablo 1.4. Kadın Terekeleri

Tereke Sahibinin Adı	Tereke Miktarı (Kuruş)	Yaşadığı Mahalle ya da köy	Tarih
Emine binti Ahmed ³⁰²	754.5	Hoca Bahşayış Mah.	1807 (H.1222)
Fâtıma binti Mustafa ³⁰³	323.5	Kayserbey Mah.	1808 (H.1223)
Aişe binti Mustafa ³⁰⁴	373	Kayserbey Mah.	1806 (H.1221)
Aişe binti Süleyman ³⁰⁵	830	İmaret Mahallesi	1821 (H.1236)
Fâtıma binti İbrâhim ³⁰⁶	982	Hoca Bahşayış Mah.	1820 (H.1235)
Fâtıma binti?..... ³⁰⁷	1909	Kayserbey Mah.	1829 (H.1245)
Fâtıma binti Mustafa ³⁰⁸	659.5	Kayserbey Mah.	1830 (H.1246)
Zeliha binti Tosyalı Ahmed ³⁰⁹	1179.5	Hoca Bahşayış Mah.	1830 (H.1246)
Fâtıma binti Ahmed ³¹⁰	2328.5	Karataş Mah.	1830 (H.1246)
Emine binti Abdullah ³¹¹	2502	Kayserbey Mah.	?

Tablo 1.5. Ortak Tereke

Tereke Sahiplerinin adı	Tereke miktarı (kuruş)	Yaşadığı Mahalle ya da Köy	Tarih
Veligözoğlu el-hac Mustafa bin Mustafa ve zevci Aişe binti Abdullah ³¹²	5586	Çukur Mah.	1830 (H.1246)

Görüldüğü gibi tablo 1.5.'teki tereke kaydı diğerlerinden farklılık göstermektedir. Genel olarak terekeler ölen kişinin şahsi mal varlığını esas alarak düzenlenmesine rağmen burada iki kişinin mirası bir tereke kaydı olarak düzenlenmiştir. 1830 (H.

³⁰² ÇŞS, 22/134.

³⁰³ ÇŞS, 22/202.

³⁰⁴ ÇŞS, 22/87.

³⁰⁵ ÇŞS, 23/319.

³⁰⁶ ÇŞS, 25/182.

³⁰⁷ ÇŞS, 26/s.3, 2. belge.

³⁰⁸ ÇŞS, 26/s.15.

³⁰⁹ ÇŞS, 26/s.15, 2.belge.

³¹⁰ ÇŞS, 26/s.17.

³¹¹ ÇŞS, 26/s.20.

³¹² ÇŞS, 26/s.19.

1246) yılında ukur Mahallesi'nden, Veligözoğlu hacı Mustafa bin Mustafa ve eşi Aişe binti Abdullah arka arkaya vefat etmişler ve mirasları ortak değerlendirilerek aynı tereke kaydı içinde yer almıştır. iftin Hatice ve Emine adlı iki kızlarına ve Ali adlı oğullarına toplam 5586 kuruşluk miras kalmıştır.³¹³ Terekenin bu şekilde düzenlenmesinde ölen çiftin her ikisinin de çocukları dışında (anne, baba, kardeş gibi) mirasçılarının bulunmaması sebep olarak düşünülebilir.

³¹³ ŞS, 26/s.19.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLENİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

2.1. Ailenin Yapısı

Bu bölümde Çankırlı ailelerinin genel yapısı, evlilik kurumunun temel gayelerinden olan çocuklar, kullanılan isimler, lakap ve unvanlar incelenerek anlaşılmasına çalışılacaktır.

2.1.1. Ailede Çocuklar

Aileyi oluşturan en önemli unsurlardan biri çocuklardır. Evliliğin temel gayelerinden olan ve ailede bütünlüğü sağlayan çocuklar, neslin devamlılığı açısından da önemlidir. Aynı zamanda, bir toplumda çocukların azlığı ya da çokluğu o toplumun niteliğini ve sosyal fonksiyonlarını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

Osmanlı ailesinin demografik yapısı, dolayısıyla ailedeki çocukların durumu ile ilgili en güvenilir kaynaklar kuşkusuz terekelerdir. 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı ailelerindeki çocukların sayıları, cinsiyetleri ve diğer özellikleri ile ilgili olarak da bu döneme ait tereke kayıtlarından yararlanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda 1806-1831 yıllarını kapsayan 44 tereke kaydı değerlendirilerek Çankırlı ailelerin çocuk sayıları ve yüzdeleri mahallelerde ve köylerde yaşamalarına göre verilmiştir.

Tablo 2.1. Çankırı'nın Mahallelerindeki Ailelerin Çocuk Sayıları

Çocuk Sayısı	1	2	3	4	5	6	Çocuksuz	Toplam
Aile Sayısı	7	10	5	3	2	-	7	34
Yüzdesi	% 20.5	% 29.4	% 14.7	% 8.8	% 5.8	% 0	% 20.5	% 100

Tablo 2.2. Çankırı'nın Köylerindeki Ailelerin Çocuk Sayıları

Çocuk Sayısı	1	2	3	4	5	6	Çocuksuz	Toplam
Aile Sayısı	-	2	3	-	3	-	2	10
Yüzdesi	%0	%20	%30	%0	%30	%0	%20	%100

Tablolar incelendiğinde ortalama çocuk sayısının mahallelerde de köylerde de 0 ile 3 arasında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. En çok görülen çocuk sayısı 2'dir. Köylerde 10 aileden 3'ünde 5 çocuğa rastlanırken, bu rakam mahallelerde 34 ailede 2 olarak dikkat çekmektedir. Tarımla geçinen kırsal bölgelerde çocuk aynı zamanda tarlada, bağda, bahçede çalışacak işçidir. Bu sebeple, köylerde daha çok çocuk istemeleri anlaşılabilir bir durumdur. Ancak tablolara genel anlamda bakıldığında çocuk sayısının çok fazla olmadığı dikkat çekmektedir. Bu şekilde olmasında ailelerin tercih etmemesinden ziyade, sağlık ve hijyen koşullarına bağlı olarak çocuk ölümlerinin yaygın olması daha kuvvetli bir sebeptir.

Çocuksuz olarak kaydedilen terekelerin içinde bir tanesinin³¹⁴ dul ya da bekâr olduğu anlaşılamamıştır. Diğer sekiz tereke sahibi, evli ancak çocuk sahibi olmayan kişilerdir. Bu kişiler hiç çocuk sahibi olmadılar mı, yoksa çocukları oldu ancak çeşitli sebeplerle öldü mü anlaşılamamaktadır. Terekelerde yalnız mevcut çocukların zikredilmesi, çocuk ölümleri hakkında bilgi edinilmesine olanak sağlamamaktadır.

Çok eşli ailelerde çocuk sayıları ele alındığında tek eşli ailelerden çok farklı olmadığı gözlenmektedir. İncelenen terekeler içinde rastlanan iki eşli 2 tereke kaydından birinde Hoca Hasan Köyü'nden Mirkamer bin Abdullah'ın, biri kız ikisi erkek 3 çocuğu vardır.³¹⁵ Tereke kaydında çocukların küçük ya da büyük olduğu anlaşılamamaktadır. Diğer çok eşli evli terekede ise 1 sagir (küçük) erkek çocuk kaydedilmiştir.³¹⁶ Bu terekede çocuk sayısının 1 ve onun da yaşının küçük olması, çok eşli evliliğin temel gayesi olarak çocuk sahibi olma isteği tezini desteklemektedir.

³¹⁴ ÇŞS, 26/s.3 (2. Belge)

³¹⁵ ÇŞS, 23/310.

³¹⁶ ÇŞS, 25/84.

Ailedeki çocukların cinsiyet ve yaş durumları, içinde bulunduğu dönemin sosyo-kültürel yapısının anlaşılması açısından önemlidir. Aşağıdaki tabloda, incelenen tereke kayıtlarında yer alan çocukların cinsiyetlerinin ve küçüklük-büyüklik durumlarının Çankırı'nın mahallelerine ve köylerine göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 2.3. Çocukların Cinsiyeti

	Mahallelerde		Köylerde		Toplam
Aile Sayısı	33		11		44
Kız Çocuk Sayısı	Küçük(sagir) 15	Büyük(kebir) 14	Küçük(sagir) 7	Büyük(kebir) 9	45
Erkek Çocuk Sayısı	16	7	9	5	37

Tablodaki değerlere bakıldığında kız ve erkek çocukların oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Çankırı'nın mahallelerinde tespit edilen çocukların % 56'sı kız, % 44'ü erkektir. Aynı şekilde köylerdeki çocukların % 53'ü kız, % 47'si erkektir. Genelde kız çocuklarının sayısının erkekle göre biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir başka durum da köylerdeki erkek çocuk sayısının, Çankırı'nın mahallelerine nispeten daha fazla olmasıdır.

Osmanlı hukukunda henüz ergen olmayan çocuklar sagir, ergenliğe ermiş çocuklar da kebir olarak adlandırılmaktadır. Tabloya bakıldığında, mahallelerde ve köylerde sagir ve kebir kız çocuklarının oranları birbirine yakındır. Mahallelerde sagir kız çocuklarının oranı % 51.7, kebir kız çocuklarının oranı % 49.3'tür. Köylerde ise sagir kız çocuklarının oranı % 44, kebir kız çocuklarının oranı % 56'dır. Erkek çocuklarda ise kızların aksine oranların birbirine yakın olmadığı gözlenmektedir. Mahallelerde sagir erkek çocukları % 69.5 oranında iken, kebir erkek çocuklarının oranı % 30.5'tir. Köylerde de benzer şekilde sagir erkek çocukları % 64, kebir erkek çocukları % 35 oranındadır. Bu bilgilerden hareketle, erkekler arasında ileri yaşlarda hastalık, savaş, kıtlık gibi sebeplerle ölümlerin daha fazla olduğu yargısına ulaşılabilir.

Daha önce de belirtildiği gibi çocuk ailenin oluşumunun en önemli gayelerinden biridir. Mahalli adetler incelendiğinde, Çankırı'da çocuklara oldukça değer verildiği

anlaşılmaktadır. Çocuk, ailede mutlulukla karşılanır ve doğmadan önce onun için hazırlıklar başlar. Evde temizlik yapılarak güneş gören bir oda bebek için süslenir. Nazar değmemesi için de odaya Kur'an-ı Kerim ve çeşitli boncuklar asılır. Evde bulunanlar bebek doğar doğmaz helva kavurur. Bu helvadan anneye ve eve gelen misafirlere yedirilir. Ayrıca kırk gün boyunca bebek görmeye gelenlere lohusa şerbeti ikram edilir. Bebek görmeye gelenler de altın ve çeşitli hediyeler getirir. Önemli bir ritüelde ilk bebeğin beşiğinin bütün eşyalarıyla birlikte annenin ailesi tarafından hazırlanmasıdır. Her şeyiyle eksiksiz hazırlanmış ve süslenmiş beşik, bir tepsi tatlı ile birlikte damat evine törensel bir şekilde gider. Doğumdan başka özellikle erkek çocuğun okula başlaması, ilk hatimini bitirdiği zaman yapılan hatim merasimi, sünnet düğünü gibi hayatındaki başlangıçlar ya da dönüm noktaları da tören ve kutlamalarla renklendirilir.³¹⁷

2.1.2. Kullanılan İsimler

Ailelerin doğan çocuklarına verdikleri isimler ailenin tercihlerini, değer yargılarını ve hayat felsefelerini açığa çıkarmanın yanısıra, bölgenin yerel dokusunu ve kültürel özelliklerini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Bu sebeple sosyal tarih araştırmalarında ve özellikle aile ile ilgili çalışmalarda isimlerin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmada isimlerin tesbit edilmesinde, Çankırı şer'iyeye sicillerinde yer alan terekelerden ve çeşitli belgelerde geçen şahıs isimlerinden yararlanılmıştır.

Aşağıdaki tablolarda Çankırı'nın mahallelerinde ve köylerinde kullanılan erkek ve kadın isimleri verilmiştir.

³¹⁷ Hacışeyhoğlu Hasan Üçok, *Çankırı Tarihi ve Halkiyatı*, Okutan Adam Yay., Ankara, 1932, s.155-160 Çocuklara yönelik adet ve görenekler ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Üçok, a.g.e. s.155-186)

Tablo 2.4. Erkek İsimleri

S.No	İsim	Adet	%	S.No	İsim	Adet	%
1	Mehmed	134	20,8	17	Ebubekir	4	0,6
2	Mustafa	98	15,2	18	Yusuf	3	0,5
3	Ali	83	12,9	19	Abdülkadir	2	0,3
4	Ahmed	44	6,8	20	Hidayet	1	0,2
5	Hüseyin	43	6,7	21	Ali Osman	1	0,2
6	Osman	37	5,7	22	Abdurrahim	1	0,2
7	İbrahim	37	5,7	23	Murad	1	0,2
8	Hasan	35	5,4	24	Ferhat	1	0,2
9	Seyyid	22	3,4	25	İdris	1	0,2
10	Ömer	22	3,4	26	Satılmış	1	0,2
11	İsmail	16	2,5	27	Abdulkerim	1	0,2
12	Halil	15	2,3	28	Mahmud	1	0,2
13	Abdullah	13	2	29	Feyzullah	1	0,2
14	Süleyman	9	1,4	30	Kamer	1	0,2
15	Abdurrahman	9	1,4	31	Şaban	1	0,2
16	Musa	6	0,9				

Tablo 2.5. Kadın İsimleri

S.No	İsim	Adet	%	S.No	İsim	Adet	%
1	Aişe	45	25,3	14	Rahime	1	0,6
2	Fâtıma	37	20,8	15	Cemile	1	0,6
3	Emine	30	16,9	16	Elif	1	0,6
4	Hatice	20	11,2	17	Nezaket	1	0,6
5	Zeliha	17	9,6	18	Arzu	1	0,6
6	Kezban	6	3,4	19	Neslihan	1	0,6
7	Meryem	3	1,7	20	Alime	1	0,6
8	Cennet	2	1,1	21	Hamide	1	0,6
9	Asiye	2	1,1	22	Selime	1	0,6
10	Havva	1	0,6	23	Hanım	1	0,6
11	Şerife	1	0,6	24	Dudu	1	0,6
12	Satı	1	0,6	25	Rukiye	1	0,6
13	Döndü	1	0,6				

Osmanlı-Türk toplumunun genelinde olduğu gibi 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı ve çevresinde de çocuklara isim koymada dini inançların etkisi ilk sıradadır. Bu sebeple, tablolardan da anlaşıldığı gibi, en çok kullanılan isimler erkeklerde Muhammed'in Türkçeleştirilmiş şekli olan Mehmed; kadınlarda Hz. Muhammed'in hanımının ismi olan Aişe'dir. Erkek isimlerinde, Mehmed'ten sonra yine Hz. Muhammed'in isimleri olan Mustafa ve Ahmed oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Hz. Muhammed'in yeğeni ve dördüncü Halife Hz. Ali'nin ismi yaygınlık açısından Mehmed ve Mustafa'dan hemen sonra gelmektedir. Yine Hz. Muhammed'in torunları olan Hüseyin ve Hasan isimleri sık kullanılan isimlerdir. Dört Halifenin isimleri olarak Ali'nin yanısıra Osman, Ömer ve Ebubekir isimleri de kayıtlara yansımıştır. Peygamber isimleri olan İbrahim, Süleyman, Musa, İdris gibi isimler de dini isimler olarak yer almaktadır.

Kadınlarda Aişe'den sonra en çok kullanılan isim Hz. Muhammed'in kızı Fâtıma'nın ismidir. Bu isimleri Hz. Muhammed'in annesinin ve hanımının isimleri olan Emine ve Hatice takip etmektedir. Çankırı'da kadınlar arasında Zeliha isminin de yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Zeliha ismi, Hz. Yusuf'un hanımı Züleyha'nın dilimize dönüştürülmüş halidir. Kadın isimlerinde de dini etkinin ağırlığı gözlenmekle birlikte, Neslihan, Arzu, Elif gibi farklı isimlere de rastlanmaktadır.

Bazı isimlerin de çocuğun doğduğu zamana göre verildiği dikkat çekmektedir. Mesela, Kurban Bayramı arifesinde doğan erkek çocuğa İsmail, kız çocuğa Hacer; Receb, Şaban, Ramazan aylarında doğan çocuklara bu ayların isimleri verilmiştir. Bayram, Arif, Arife, Kadir, Kadriye gibi isimler de benzer şekilde doğduğu günün anlamını taşıyan isimlerdir.³¹⁸

Çankırı şer'iyeye sicilleri incelenirken isimler konusunda dikkat çeken bir durum da baba ve oğulun aynı isimleri taşımasına sıklıkla rastlanmasıdır. Erkek isimlerinin yaklaşık % 12.5'i babasının ismiyle aynıdır. Çocuklara dedelerinin isimlerinin verilmesi çok eskiden beri uygulanan yaygın bir gelenektir. Ancak baba isminin verilmesi sık görülen bir durum değildir. Ev içinde hitap ederken karışıklıklara yol açabilecek, baba oğulun aynı ismi taşımasının sebepleri hakkında aydınlatıcı bir bilgi

³¹⁸ Üçok, a.g.e., s.169

elde edilememiştir.³¹⁹ Benzer bir durumun kadınlar da da uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. Şer’iye kayıtlarında kadınların baba isimleriyle kimliklendirilmesi ve anne isimlerinin zikredilmemesi, anne-kızda da aynı ismin kullanımı konusunda bilgi edinilmesini engellemektedir.

Çankırı’da çocuklara isim verilirken yöreye özgü bazı inanışların da etkisi vardır. Bunlardan biri, bir ailede, doğduktan sonra üst üste kaybedilen çocuklardan sonra yapılan uygulamadır. Buna göre, çocuğu yaşamayan kadınlar en son doğan çocuğunu beş altı günlük iken gün doğmadan önce sokağa bırakır. Bebeği ilk gören yolcudan, anne ve babası “bulduğun bu bebeği bana sat” diyerek yolcudan, bedelini ödeyerek satın alır. Böylece o evden değilde, başkasından alınmış gibi olan bebeğin yaşayacağına inanılır. Bebek satma inancı ile ilgili diğer bir yorum da şu şekildedir. Bebek doğmadan önce anne adayı Karatekin Bey’in türbesinin etrafında, boynunda bir urganla dolaştırılır. Bu şekilde kadın o türbeye satılmış olur. Her iki durumda da doğan çocuklara erkek ise “Satılmış”, kız ise “Sati” isimleri verilir. Bunun dışında bebek hayatta kalsın diye erkeklerde “Yaşar”, “Dursun”, kadınlarda “Döndü” “Durdu” gibi isimler de verildiği olur.³²⁰

2.1.3. Lakap ve Ünvanlar

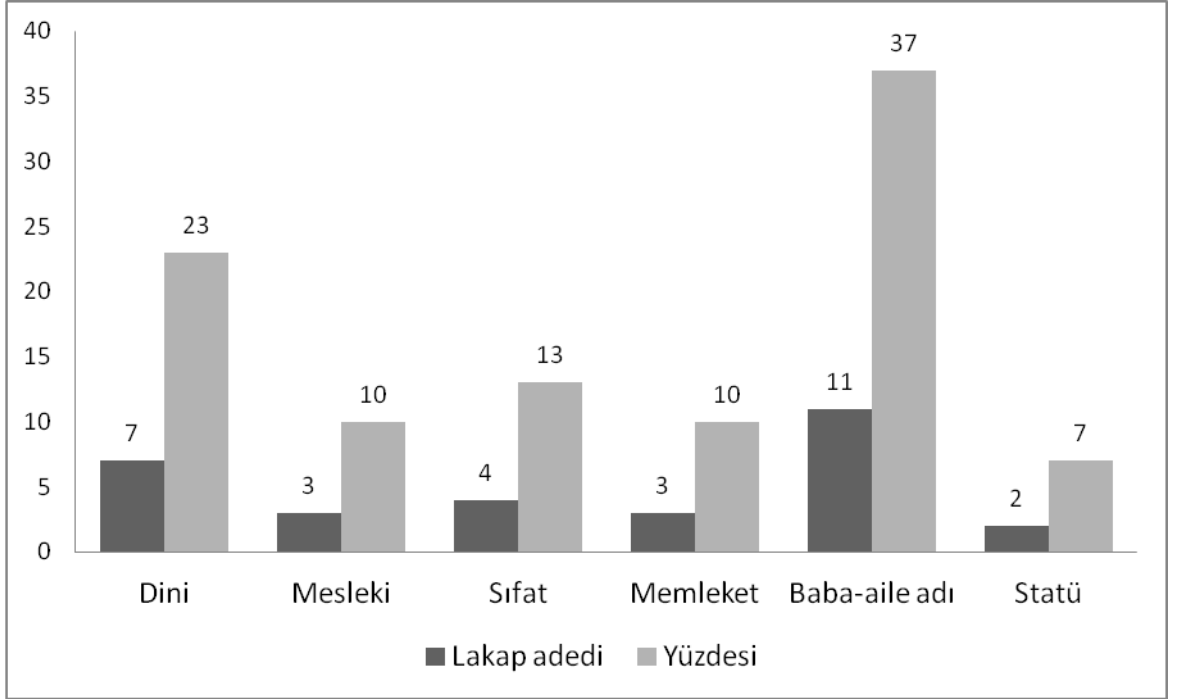
19. Yüzyıl’ın ilk yarısında, Osmanlı toplumunun genelinde olduğu gibi Çankırı’da da, kişileri toplumun diğer fertlerinden ayırmak için unvan ve lakaplar sıklıkla kullanılmıştır. İnsanların kabile, aile adları, mesleki ya da dini statüsünü belirten unvanları, veya ayırt edici bir özelliğini vurgulayan lakapları da isimlerinin yanında mutlaka söylenmektedir. Bunun bir göstergesi olarak, bir insanla ilk tanışıldığında öncelikle sorulan sorulardan biri “kimlerdensin” olmuştur.

Lakalar konusunda Çankırı şer’iye sicilleri içinde incelenen terekelerden yararlanılmıştır. Aşağıdaki grafikte Çankırı’da kullanılan lakapların kullanım sıklıkları, kategorilere ayrılarak belirtilmiştir.

³¹⁹ Ahmet Elibol bu durumu, 19. Yüzyıl’ın başlarında Çankırı’da lakab ve ünvanların çok yaygın olması ve isimlerle birlikte kullanılan bu lakab ve ünvanların, oluşabilecek isim karışıklığını önleyebileceği şeklinde yorumlamıştır. (Elibol, a.g.e., s.114)

³²⁰ Üçok, a.g.e., s.169

Grafik 2.1. Kullanılan Lakaplar

Grafikten de anlaşıldığı gibi, Çankırı'nın mahallelerinde ve köylerinde en sık görülen lakab şekli %37'lik oranla kişilerin, babasının adıyla ya da lakabıyla adlandırılmasıdır. Terekelerde yer alan kayıtlara bakıldığında Çankırı Merkezde; Köse Alinin oğlu Osman³²¹ Bekiroğlu Osman³²², Topal Hacıoğlu Molla Mehmed³²³, Abdullah oğlu Seyyid İsmâil³²⁴, Musaoğlu Halil³²⁵, Veligözoğlu el-hac Mustafa³²⁶ Köylerde; Toyoğlu Ömer³²⁷, Mansuroğlu Mehmed³²⁸, Karaşihöğlu Mehmed³²⁹, Küsküoğlu İbrahim Ağa³³⁰ örnek olarak gösterilebilir.

Baba-aile adından sonra %23'lük oranla en sık görülen lakab şekli, kişinin sahip olduğu İslâmi nitelikle adlandırılmasıdır. Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa³³¹, Seyyid Mustafa Efendi³³², Molla Mehmed³³³, esseyyid el-hac Mustafa bin Ahmed³³⁴, el-hac

³²¹ ÇŞS, 22/47.

³²² ÇŞS, 22/207.

³²³ ÇŞS, 23/309.

³²⁴ ÇŞS, 26/s.8.

³²⁵ ÇŞS 26/s.12.

³²⁶ ÇŞS 26/s.19.

³²⁷ ÇŞS 23/314.

³²⁸ ÇŞS 23/316.

³²⁹ ÇŞS 26/s.23.

³³⁰ ÇŞS 26/s.16.

³³¹ ÇŞS 22/131.

³³² ÇŞS 22/87.

Mustafa³³⁵, el-hac Mehmed³³⁶, Seyyid el-hac Ahmed³³⁷ Burada adı geçen İslami ünvanlardan tekyeneşin, tekkede yatıp kalkan derviş anlamına gelmektedir.³³⁸ El-hac ise hacca gitmiş, hacı olmuş kişiler için kullanılan bir tabirdir. Molla, toplumda alim olarak görülenlere ve medrese öğrencilerine verilen bir ünvanıdır. Ayrıca, Müslüman toplumlarda bir imtiyaz olarak, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) torunları Hz. Hasan'ın nesebinden gelenlere "Şerif", Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere de "Seyyid" ünvanları verilmiştir.

Toplumda oldukça sık görülen bir lakab şekli de kişilerin bir fiziksel ya da kişisel özelliğiyle sıfatlandırılmasıdır. %13 oranında tespit edilen bu şekilde adlandırmaya, kayıtlarda yer alan Köse Ali³³⁹, Kör Ali³⁴⁰, Çopur İsmail³⁴¹, Gök Mehmed³⁴² gibi lakablar örnek olarak verilebilir.

Toplumumuzda insanları diğerlerinden ayırmada başvurulan önemli yöntemlerden biri de, kişilerin adına memleketi veya mesleğini eklemektir. Grafikte her iki yöntemin de %10 oranında eşit olarak kullanıldığı görülmektedir. Sicillerde yer alan geldiği yere göre lakablandırılanlara Mısırlıoğlu Abdülkadir³⁴³ Yerikköylü Kör Ali³⁴⁴, Tosyalı Ahmed³⁴⁵ gibi örnekler verilebilir. Mesleğine göre lakab alanlar ise Camcı Mustafa³⁴⁶, Abacı Mehmed³⁴⁷, Cabacı Mehmed³⁴⁸ şeklinde örneklendirilebilir. Daha çok esnaflık yapanlara mesleğiyle ilgili lakablar verilmektedir. Burada bahsedilen aba, yünün dövülerek sıkıştırılması ile yapılan kaba bir kumaştır ve bunu yapana da abacı denilmektedir. Caba ise daha çok yöresel bir tabirdir. İçinde güveç pişirilen toprak kaplara Çankırı'da caba denilmektedir. Bu toprak kapları yapanlar da cabacı olarak adlandırılmaktadır.

³³³ ÇŞS 22/96.

³³⁴ ÇŞS 23/308.

³³⁵ ÇŞS 26/s.19.

³³⁶ ÇŞS 26/s.3.

³³⁷ ÇŞS 26/s.3.

³³⁸ Pakalın, a.g.e., C.III., s.448

³³⁹ ÇŞS 22/47.

³⁴⁰ ÇŞS 26/s.13, 2.Belge.

³⁴¹ ÇŞS 26/s.22.

³⁴² ÇŞS 26/s.9, 3. Belge.

³⁴³ ÇŞS 23/317.

³⁴⁴ ÇŞS 26/s.13, 2. Belge.

³⁴⁵ ÇŞS 26/s.15, 2. Belge.

³⁴⁶ ÇŞS 26/s.9.

³⁴⁷ ÇŞS 23/306.

³⁴⁸ ÇŞS 26/s.21.

Toplumda statü belirtmesi açısından önemli bir yere sahip olan ağa ünvanı, yeniçeri ağası, çarşı ağası, ihtisab ağası gibi bir mevki ya da görevin başındaki kişilere verildiği gibi; hanenin veya sülalenin büyüklerine hitap ederken de kullanılmaktadır. Kelime anlamı olarak hem kerem ve fazileti hem de çalım ve sertliği ifade eden³⁴⁹ ağa ünvanıyla anılanlara Kamer Ağa³⁵⁰, Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa³⁵¹ örnek olarak verilebilir.

Sicillerdeki bazı belgelerde birden fazla lakab ve ünvanın kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır. Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa³⁵², Mezdecî es-seyyid el-hac Mustafa bin Ahmed³⁵³, Topal Hacıoğlu Molla Mehmed³⁵⁴ bir kaç lakab ve ünvanın bir arada kullanıldığı kişilere örnek olarak gösterilebilir.

Henüz soy isimlerinin kullanılmadığı 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında lakab ve ünvanlar kişilerin tarif ve tesbitinde oldukça önemlidir. Bunun yanında sosyal tarih araştırmaları için incelenen lakab ve ünvanlar, toplumun eğitim düzeyi meslek grupları ve hayata bakış açılarıyla ilgili fikir vermektedir. Mesela molla, efendi gibi eğitilmiş, bilgi sahibi kişilere yakıştırılan ünvanların çok sayıda olmaması ve bunların da Çankırı'nın mahallelerinde yaşaması bölgede, özellikle köylerde eğitilmiş, alim kişilerin fazla olmadığını göstermektedir.

2.2. Ailenin Mekanı

Osmanlı'da aileye verilen değer, Osmanlı kentlerinin mimari oluşumunda ve ailenin kullandığı mekanlarda da kendini göstermektedir. Bu kentler, aile masumiyetini ve mahremiyetini koruyacak evler ve mahallelerden oluşmuştur. Evden mahalleye ve semte yönelen kent dokusunun tüm evrelerinde aile değerleri etkili olmuştur.³⁵⁵ Bu bölümde ailenin kullandığı mekanlar evler, mahalleler ve kamusal alanlar başlıkları altında incelenecektir.

³⁴⁹ Pakalın, a.g.e., C.I., s.21.

³⁵⁰ ÇŞS 23/310.

³⁵¹ ÇŞS 22/131.

³⁵² ÇŞS 22/131.

³⁵³ ÇŞS 23/308.

³⁵⁴ ÇŞS 23/309.

³⁵⁵ İsmail Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2009, s.75

2.2.1. Evler

Osmanlı kentinde evler ve onun uzantısı olan mahalleler aile değerleri çerçevesinde şekillenmiştir. Başka bir deyişle Osmanlı kent yaşamı, aile mahremiyeti etrafında gelişen bir mimari karakter ortaya koyar.³⁵⁶

Osmanlı şehirli ailesinin kullandığı ev, kültür ve gelir düzeyine göre farklılıklar göstermekle birlikte ortak olan temel unsurlar da içermektedir. Ailenin ekonomik durumuna göre büyüklüğü değişen avlu ve bahçe bu temel unsurların başında gelir. Avlu ve bahçe ailenin gündelik ev işlerini rahat yapmasını sağlamak açısından yüksek duvarlarla dış dünyadan ayrılmıştır. Evlerin iç bölümünde toplumsal farklılığı aşan ortak birimler ise, ocak, yüklük ve gömme dolaptır.³⁵⁷

Evin avlu dışındaki bölümleri alt katta samanlık, ahır, odunluk, kiler, anbar, aşhane, mutfak, kış odası, fırın damı; üst katta ise, divanhane olarak adlandırılan ana oda, harem, selamlık, kahve odası ve yaz odasıdır. Ancak her evde bu unsurların hepsinin bulunduğu söylenemez.³⁵⁸

Geleneksel Osmanlı evlerinin en belirgin özelliği, evlerin gösterişten uzak sade ve işlevsel olmasıdır. Genellikle iki katlı olan evlerin zemin katları penceresiz yapısıyla sokaktan soyutlanmıştır. İkinci kat ise, bir sofa etrafına sıralanmış odalardan oluşan yaşam alanıdır.³⁵⁹

Çankırı şehir halkının yaşadığı evler de yukarıda bahsedilen Osmanlı ev mimarisi özelliklerini taşımaktadır. Evlerin yapısı, İç Anadolu Bölgesinin iklimi ve coğrafi koşulları çerçevesinde şekillenmiş kerpiç duvarlı, ahşap çatıklı ve kiremit çatılıdır. Ahmed Kemal Üçok “Çankırı Coğrafyası” adlı kitabında Çankırı evlerini tarif ederken 19. Yüzyıl’ın ilk yarısına ait iki farklı ev tipinden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi daha zengin ya da elit ailelerin yaşadığı, cephesi 20-30 metre uzunluğunda harem ve selamlık bölümlerinden oluşan evlerdir. Evlerin içinde, ortada geniş bir sofa ve dört köşesinde birer büyük oda yer almaktadır. Her iki oda arasında

³⁵⁶ A.g.e., s.75

³⁵⁷ A.g.e., s.78

³⁵⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.94

³⁵⁹ Gülsün Parlar, “Türk Kültüründe Geleneksel Anadolu Evlerinin Önemi ve Çankırı’da Bulunan Bazı Örnekler İle İç ve Dış Yapı Süslemeleri Üzerine Bir Araştırma”, *IV. Çankırı Bilgi Şöleni Bildirileri-100. Yıla Doğru Çankırı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara, 2008, s.71

bulunan asma sofaya iki basamak merdivenle çıkılır. Odaların tavanları basık kubbelidir ve yağlıboya veya ahşap doğrama işçiliği ile süslenmiştir. Pencereilerin önünde 40-50 santim yüksekliğinde sedirler yer almaktadır. Üçok'un bahsettiği ikinci ev tipi, daha yaygın görülen orta halli insanların evleridir ve Osmanlı şehirlerindeki genel ev tipinin özelliklerini göstermektedir. Bu evler dışarıdan ya hiç görünmez ya da yalnız üst katın pencereleri görülür. Sokaktan bir avluya girilir. Avlu küçükse genelde taş döşelidir, büyükse bir kısmı çiçek veya sebze bahçesi olarak değerlendirilir. Evlerin bir odası sohbet odası olarak döşenmiştir. Bu evlerin de tavanları Türk tarzı ince ahşap doğrama işçiliğiyle süslenmiştir. Büyük davlumbazlı ocağın fistanı alçı kabartmalarla bezelidir. Bu evler sedir yerine genellikle minderlerle döşelidir. Avluya bakan cephelerde de mutlaka bir şehniş (cumba, çıkıntı) bulunmaktadır. Odalarda bulunan dolaplar ve kapılar Kastamonu'dan getirilen ceviz, karaağaç ve çam tahtalarla yapılır ve yine Türk usulü oymalı ve işlemelidir.³⁶⁰

Çankırı şer'iyeye sicillerinde evlerin yapısı veya bölümleri ile ilgili çok fazla bilgiye rastlanmamıştır. Kayıtlarda evlerin menzil olarak tabir edildiği görülmektedir. Sicillerden anlaşıldığı kadarıyla ortalama 1 bab (bölüm) menzil fiyatı 250 kr. ile 600 kr. arasında değişmektedir. Daha nitelikli olduğu anlaşılan, konak tarzında evlerin fiyatları ise bu ortalamanın oldukça üzerindedir. Mesela, Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa'nın terekesinde zikredilen ev, "menzil ve selamlık" olarak adlandırılmaktadır ve değeri 2000 kr. olarak belirlenmiştir.³⁶¹

2.2.2. Mahalleler

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı ailesi, Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi içinde yaşadığı mahalleden ayrı düşünülemez. Aile içinde önemli yeri olan doğum, ölüm, düğün gibi olaylar bütün mahalleyi ortaklaşa ilgilendiren ve dayanışma içinde yaşanan olaylardır. İlber Ortaylı bu sosyal bağlantıyı, aile ile mahalle arasında organik bir bağın varlığıyla açıklamaktadır.³⁶²

³⁶⁰ Üçok, a.g.e., s.156, 157

³⁶¹ ÇŞS, 22/131.

³⁶² İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s.50

Osmanlı şehrinde mahalle, “bir mescidin etrafında şekillenen ve o mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştiği mekan”³⁶³ olarak tanımlanabilir. Bu mahalleler üç temel mimari unsurla şekillenmiştir. Bunlar, merkezde bir cami veya mescid ve diğer dini unsurlar, çarşı ve bunların etrafında kümelenen sivil konutlardır.³⁶⁴

Osmanlı mahallelerinde yaşayanların birbirlerine karşı sorumlulukları ve hakları vardır. Birbirleriyle sosyal bir dayanışma içindedirler. Mahalle ile ilgili alınacak kararlarda etkin rol oynadıkları gibi suçluların tespiti ve cezalandırılması, alınacak vergilerin tespiti, görevli olan kişilerin kontrolleri, gerektiğinde bu kişilerin görevlerinden alınması, ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesi şeklinde pek çok konuda kendilerine tanınmış hakları kullanmışlardır.³⁶⁵ Bu mahallelerde aileler birbirlerini tanır ve mahalleyi sıkıntıya sokacak olan her eylem, mahallelinin ortak tepkisine neden olur. Sosyal olarak dışı kapalı olan mahallelerde birine karşı yapılmış bir tecavüz bütün mahalleye yapılmış muamelesi görür. Günümüze kadar gelen “mahallenin namusu” “mahalle kabadayısı” gibi terimlerin bu yaşam biçiminden kaynaklandığı söylenebilir. Yine bu bakış açısıyla, içki içmek, zina yapmak gibi “mahalle ahlakına” ters davranışlarda bulunanların, mahalle sakinlerinin ortak girişimleriyle buldukları mekandan atıldıkları bilinmektedir.³⁶⁶

Çankırı şer’iye sicillerine yansıyan dava kayıtlarına bakıldığında, mahalle sakinlerinin birbirlerinin hayatları üzerinde hak sahibi olduğu, birbirlerini denetlediği ve yine bir mahalleli hakkındaki yorumlarının devletin resmi makamlarınca önemsendiği anlaşılmaktadır. Mesela, 27 Mart 1804 (H. 15 Zilhicce 1218) tarihli bir hırsızlık davasında, hırsızlıkla suçlanan Emine ve kocası hakkında kadı, Karataş Mahallesi sakinlerinden fikirlerini sormuş ve onlar da güvensizliklerini dile getirerek bu karı-kocaya kefil olmayacaklarını söylemişlerdir.³⁶⁷ Mahallelinin bu yorumu hakimin kararı üzerinde etkili olmuştur. Yine sicil kayıtlarında mahalle denetimi ya da “mahalle baskısı”na örnek olabilecek pek çok davaya rastlanmıştır. Bunlardan 20

³⁶³Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.IV, İstanbul, 1984, s.70

³⁶⁴Doğan, a.g.e., s.81

³⁶⁵Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, Sayı:5, 2003/2, s.97

³⁶⁶Doğan, a.g.e., s.81

³⁶⁷ÇŞS, 23/156.

Ekim 1804 (H. 15 Recep 1219) tarihli davada Kayserbey Mahallesi'nden Fâtıma binti Mehmed adlı kadının iddet süresini beklemeden evlendiği yönünde ihbar edilmesi mahallelinin birbirlerinin hayatlarını çok iyi takip ettiğini göstermektedir.³⁶⁸

Aynı mahalleden Aişe binti Hüseyin adlı kadının 23 Şubat 1803 (H. 1 Zilkade 1217) tarihli davasında da kocası diyâr- âharda ve ölüp ölmediği de bilinmediği halde, Anuza (Başegmez) Köyü'nden Hasan bin İbrahim'le evlenmesini mahalleli şikayet etmiş ve sonuçta Aişe'nin nikâhı geçersiz sayılmıştır.³⁶⁹

Evin yapısında ve konumunda başlayan “mahremiyet kültürü”nün sokak ve mahallelere de yansıdığı görülmektedir. Devlet de bu duyarlılığı önemsemiş ve garanti altına almıştır. Yapılan yeni bir evin sokaktaki konumu ve komşuların bu yeni konumdan nasıl etkilendikleri konusunda kadıların devlet adına denetleme ve müdahale yetkileri vardır.³⁷⁰

Mahalle, Osmanlı idaresinin en alt birimidir ve padişah fermanıyla atanan imam tarafından yönetilir. Dini yükümlülüğünün yanısıra nüfus tespiti, vergilerin toplanması gibi idari işlerle de ilgilenen imam, aynı zamanda o mahallede oturan herkesin kefilidir.³⁷¹

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında mahallelerin henüz statü ve sınıf farkına göre biçimlenmedikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde aynı mahalle içinde hem bir konağa hem de bir kulübeye rastlanabilir. Aralarında statü ve gelir farkı olan aynı mahalle sakinleri, mahalle gelenekleri ve kuralları çerçevesinde birlikte yaşar, aynı mescid ve kahvehaneyi kullanırlar.³⁷² Çankırı sicillerinde yer alan tereke kayıtları incelendiğinde bu tespiti destekleyici veriler göze çarpmaktadır. Mesela, Debbağhane Mahallesi'nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa 3207 kr. miras bırakmıştır ve 2000 kr. değerinde menzil-selamlık olarak adlandırılan ortalama rakamların çok üstünde bir evde oturduğu anlaşılmaktadır.³⁷³ Aynı mahalleden

³⁶⁸ ÇŞS, 23/329.

³⁶⁹ ÇŞS, 18/1056.

³⁷⁰ Doğan, a.g.e., s.80

³⁷¹ Ortaylı, a.g.e., s.42,43

³⁷² A.g.e., s.42

³⁷³ ÇŞS, 22/131.

Bekiroğlu Osman'ın ise mirası 623 kuruş, evi de kayıtlardan dönemin ortalama değeri olduğu anlaşılan 250 kuruştur.³⁷⁴

Aşağıdaki tabloda 16. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'da tespit edilen mahalleler ve 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında adı geçen mahalleler verilmiştir.

Tablo.2.6. Çankırı Şehrinin Mahalleleri

1521 ³⁷⁵	1800-1820 ³⁷⁶
Karataş-ı Kaysar	Kayserbey
Hıdırlık	Yoğurtçu
Alacamescid	Alacamescid
Hoca Bahşayış	Hoca Bahşayış
Çukur	Çukur
Karataş	Karataş
Emir-i Ahur	Mirahur
Mescid-i Hatip	Alibey
Mescid-i Halil Ağa	Halil Ağa
Hacı Musa	?
Bimarhane- Tımarhane	Bimarhane
Kadı	Yapar
Perdedar Gazi	Perdedar
Çetince	Çetince
Umur Fakih nd. Hoca Elvan	Hoca Elvan
Cami	Cami-i Kebir
Hoca İbrahim	Hoca İbrahim
Küçük Minare	?
Mescid-i Hacı Mü'min nd. Tabbağlar	Debbağhane
İmaret	İmaret
Şeyh Osman	Şeyh Osman
Hoca Kasım	?
Hanigâh-ı Şeyh Hacı Bahaeddin	Taş Mescid
Toht	Saman Pazarı (Ekin Pazarı)
-----	Yeni Mahalle

³⁷⁴ ÇŞS, 22/207.

³⁷⁵ Ahmet Kankal, a.g.e., s.35

³⁷⁶ Elibol, a.g.e., s.76

Yukarıdaki tabloda 16. Yüzyıl'ın başlarında adı geçen Hıdırlık Mahallesi'nin daha sonradan Hıdırlık Köyü'ne; Toht Mahallesi'nin de Toht (Yapraklı) Kazası'na dönüştüğü düşünülmektedir. Ayrıca yine bu tarihlerde var olan Küçük Minare, Hacı Musa, Hoca Kasım Mahalleleri'nin ya isimlerinin değiştiği ya da diğer mahallelere ilhak edildiği varsayılmaktadır. Ancak bu mahallelerin akıbetiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.³⁷⁷

Şer'îye sicillerine göre 1800'de Çankırı merkezde 20 mahalle mevcutken, bu tarihten sonra iki mahalle daha eklenmiştir. Bunlardan biri Yeni Mahalle, diğeri de Çankırı çarşısı yakınında büyüyüp genişlediği anlaşılan Saman Pazarı veya Ekin Pazarı Mahallesi'dir.³⁷⁸

Mahallelerin önemli bir bölümünün adını etrafında kurulduğu mescidden aldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında mahallenin kurucusu veya ileri gelenlerinin adını taşıyan mahalleler de yer almaktadır. Adı geçen bu kişilerin kim oldukları ya da ne zaman yaşadıkları hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.³⁷⁹

Çankırı'da yaşayan Rum ve Ermeni gayrimüslimler olmasına rağmen sayılarının çok az olması sebebiyle, ayrı bir zımmî mahallesi teşekkül etmemiştir. Sicillerde rastlanan zımmîlerin Müslümanlarla aynı mahallelerde yaşadıkları görülmektedir.

2.2.3. Kamusal Alanlar

Daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı mahalleleri cami ve mescidlerin etrafında şekillenmiştir. Hatta mahalle tanımı, "aynı mescidi kullanan cemaatin o mescidin etrafında aileleriyle birlikte yaşadığı yer" şeklinde ifade edilmiştir. Halkı toplayıcı bütünleyici yerler olan cami, hamam, imaret gibi kamusal mekanların Osmanlı ailesinin günlük yaşantısı içinde önemli bir yeri vardır.

Osmanlı şehirlerindeki kamu binalarının büyük kısmı vakıf eserleridir. Selçuklu'da olduğu gibi Osmanlı'da da oldukça gelişmiş ve yaygın olan vakıf anlayışı Anadolu şehirlerinin kuruluş ve gelişmesinde büyük öneme sahiptir. İslam toplumlarının

³⁷⁷ Elibol, a.g.e., s.76

³⁷⁸ A.g.e., s.77, Elibol, günümüzde Buğdaypazarı olarak adlandırılan mahallenin adı geçen Saman pazarı mahallesi olduğunu düşünmektedir.

³⁷⁹ Kankal, a.g.e., s.36

sosyal yapısında önemli yeri olan vakıflar ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki “müessesât-ı hayriye” denilen ve kendisinden doğrudan istifade edilen vakıflardır. Cami, mescid, medrese, imaret, mektep, zaviye, hamam, kütüphane, kervansaray, çeşme gibi yapılar bu gruba ait vakıf eserleridir. İkinci grup ise, müessesât-ı hayriye vakıflarının işlemesine ve devamına destek vermek için bağışlanan para ya da arazi ve dükkan gelirleridir. Bu iki grup her zaman birbirinin tamamlayıcısı olmuştur.³⁸⁰

Çankırı'daki kamu binaları da çoğunlukla vakıf eserleridir ve bunların kuruluşu Osmanlı öncesine dayanmaktadır. Bölgenin fethinde emeği geçen gazi ve beyler, hizmetleri karşılığında kendilerine mülk olarak verilen arazileri kamu yararına sunmak amacıyla vakıf haline getirerek cami, mescid, imaret gibi eserler yaptırmışlar ve yine kendi mülklerindeki bazı gelir getirici malları da bu eserlerin işletilmesi için vakfetmişlerdir.³⁸¹ Çankırı'daki vakıf sahiplerinin başında Candaroğlu Kasım Bey gelmektedir. Osmanlı'ya olan faydalı hizmetlerinden dolayı kendisine verilen arazileri vakıf haline getiren Kasım Bey, Çankırı'da inşa ettirdiği imaret ve mescid dışında Tosya ve Kalecik'teki camileri, pek çok zaviye ve çeşmesiyle Çankırı ve çevresinin imarında ve gelişmesinde önemli bir katkıya sahiptir.

Aşağıdaki tablolarda Çankırı'nın mahallelerinde yer alan kamusal mekanlar verilmiştir.

³⁸⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991, s.139

³⁸¹ Elibol, a.g.e., s.118

Tablo 2.7. Çankırı'nın Mahallelerinde Yer Alan Cami ve Mescidler³⁸²

Cami ve Mescidler	Bulunduğu Mahalle	Yapılış Tarihi
Sultan Süleyman Camii Cami-i Kebir (Ulu Cami)	Cami-i Kebir	1558
Sultan Selim Camii Kale Camii	Çankırı Kalesi	1566- 1574
Mirahur Camii (Kutlu Bey Mescidi)	Mirahur	1797 (yeniden inşası)
Hazinedar Hacı Mehmed Ağa Camii	Yoğurtçu	1720
Ali Bey Camii	Ali Bey	1609
Bimarhane Mescidi	Bimarhane	16. yüzyıl
Alacamescid	Alacamescid	1530
Kasım Bey Mescidi (İmaret Camii-17.yy.)	İmaret	1397
Hoca İbrahim Mahallesi Mescidi	Hoca İbrahim	1530'dan önce
Çukur Mah. Mescidi	Çukur	1530'dan önce
Şeyh Osman Mah. Mescidi	Şeyh Osman	Belli değil
Kaysar Bey Mescidi		1530'dan önce

Tablo 2.8. Çankırı'nın Mahallelerinde Yer Alan Medrese ve Mektepler

Medrese veya Mektebin Adı	Bulunduğu Mahalle	Yapılış Tarihi
Nusret Paşa Medresesi	Merkez	?
Çivitcizâde Medresesi	Cami-i Kebir	18. yüzyılın sonları
Cemaleddin Medressi	Bimarhane	1235
RüstemÇelebi Medresesi	Merkez	15. yüzyılın ortaları
Ayşe Kadın Medresesi	?	?
KirmanzâdeMedresesi	?	19. yy.'ın ilk yarısı
Şahin Mehmed Ağa Medresesi	Halil Ağa	?
Mehmed Emin Efendi Sıbyan Mektebi	Kasım Bey İmareti yanı	1797
Hazinedar Hacı Mehmed Ağa Sıbyan Mektebi	Yoğurtçu Mahallesi Camii yanı	1720
Canarslanzâde Mehmed Ağa Sıbyan Mektebi	Sultan Süleyman Camii yanı	?
Hacı İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi	?	?
Alacamescid Sıbyan Mektebi	Alacamescid mah.	?

Yukarıdaki tablolarda verilen ibadethane ve medreselerin dışında, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'nın sosyal hayatında önemli yeri olan kamu binalarından biri de

³⁸² Elibol, a.g.e., s.119-126

Kasım Bey İmaretidir. Çankırı'daki pek çok vakıf eseri gibi İsfendiyaroğlu (Candaroğlu) Kasım Bey tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyesi 1430 tarihli olan İmaret, bulunduğu mahalleye de adını vermiştir. İmaretin oluşturan bölümler açıkça belirtilmemesine rağmen hizmetlilerin durumundan zaviye, mescid, fırın, aşhane, kiler ve ahırdan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kasım Bey'in isteğiyle İmarette her gün iki öğün, eğer gelirler yetmezse bir öğün yemek pişirilmiş ve yemekler imarete hazır bulunanlara, miskinlere, fukaraya, misafirlere ikram olunmuştur. Ayrıca Ramazan gecelerinde, bayramlarda, mübarek gecelerde ve cumalarda yemeklere ek olarak tatlı ve mevsim meyvelerinden verilmiştir.³⁸³

Halkın bir araya geldiği ve düğün gibi sosyal seromonilerde önemli yeri olan kamusal alanlardan biri de hamamlardır. Şehirde Karataş ve Buğdaypazarı Mahalleleri'nde yer alan ve aynı adlarla anılan iki hamam yer almaktadır. Her iki hamam da kadınlar ve erkekler için iki ayrı bölüm olarak yapılmıştır.³⁸⁴

2.3. Toplumsal Tabakalar

Osmanlı toplumunu meydana getiren temel toplumsal kurumların şekillenmesinde birinci etken, geleneksel toplumların genelinde olduğu gibi "toprak sistemidir". Osmanlı toprak sisteminin aile yapısı üzerindeki etkisi büyüktür. Osmanlı'da toplumsal tabakaları şekillendiren diğer bir etken de dini farklılıklardır. Bu çalışmada Çankırı'daki toplumsal tabakalar ele alınırken öncelikle dini farklılıklar dikkate alınmış ve Müslümanlar ve Zimmîler olmak üzere başlıklar oluşturulmuştur. Bu iki temel unsurun yanısıra Kıptîler ve Aşiretler de Müslüman olmalarına rağmen yaşantılarındaki farklılıklar nedeniyle ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

³⁸³ Elibol, a.g.e., s.127

³⁸⁴ A.g.e., s.134,135

2.3.1. Müslümanlar

Çankırı Sancağı içinde en büyük toplumsal tabakayı doğal olarak Müslümanlar oluşturmaktadır. 1794 senesinde Çankırı Sancağında (Tosya hariç) yaklaşık 77000-96000 arasında olan Müslüman nüfus, 1816'da 73500- 92500 arasında tespit edilmiştir. 1830 senesinde ise 77200- 95750 civarında olduğu tahmin edilmektedir.³⁸⁵ Veriler, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı Sancağı'ndaki Müslüman nüfusun zaman içinde artmadığını göstermektedir. Nüfustaki bu duraklamada, Çankırı'nın üzerinde bulunduğu ekonomik ve stratejik yolların uzun süredir önemini kaybetmiş olması ve sürekli devam eden savaşlar sebebiyle asker talebinin artması neden olarak gösterilebilir.³⁸⁶

Çankırı Sancağı'ndaki Müslüman aileler iki temel toplumsal kategoride değerlendirilebilir. Bunlar köylerde yaşayan “kırsal kesim aileleri” ve şehirlerde yaşayan “kent aileleridir”. Bu kategorileri biçimlendiren unsurlar, üretim tarzı ile birlikte kültürel temelleridir. Üretim tarzı insanların meslek statülerini ve ekonomik imkanlarını belirlerken; kültürel etkenler yaşam değerlerini, başka bir deyişle evlerinin yapısından giyim tarzlarına, insan ilişkilerinden yeme-içme alışkanlıklarına kadar hayatı algılayış biçimlerini ortaya koyar.³⁸⁷

Kırsal kesimde aile modeli, Osmanlı üretim tarzının zorunlu sonucu olarak, geniş aile özellikleri gösterir. Toprak sisteminin getirdiği “birlikte üretim”, “birlikte tüketim” anlayışı çerçevesinde işbirliğinin esas olduğu bu aile modelinde, evin reisi olan baba aynı zamanda işveren, çocuklar ise işçi ya da çırak rolündedir. Köylü aileler genellikle bir avlu etrafında yapılanan küçük kerpiç evlerden oluşmaktadır. Bu evlerde oturan aile bireyleri, aynı toprağı işleyerek ve aynı kazandan yiyerek hep birlikte “hane”yi teşkil eder.³⁸⁸

Şehirli aile ise, aile mahremiyeti ve masumiyeti çerçevesinde gelişen bir ev ve mahalle ortamı içinde yaşamaktadır. İslami değerler çerçevesinde şekillenen ve bu ev

³⁸⁵ A.g.e. s.91

³⁸⁶ A.g.e., s.84

³⁸⁷ Doğan, a.g.e., s.72

³⁸⁸ A.g.e., s.72,73

ve mahalle ortamında yaşayan kentli aileler, birbirinden kopuk olmayan ortak bir yaşam kurmuşlardır.³⁸⁹

2.3.2. Zımmîler

Bir İslam devleti sınırları içinde ve o devletin kanunları çerçevesinde yaşayan gayrimüslimler, zımmî olarak adlandırılır. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren Müslüman ve gayrimüslimler uyum içinde yaşamışlardır. Bu uyumda Osmanlı'nın sosyal hayatını şekillendiren “millet sisteminin” etkisi büyüktür. Bu sistem, din ve mezhep aidiyeti esasına dayanan, fertlerin kendi toplumsal grubu içinde, kendi gelenekleri ve babadan oğula geçen sözlü kültür içinde yaşadığı bir sistemdir.³⁹⁰ Millet sistemi içinde zımmîler geniş bir din ve vicdan hürriyetine sahiptir. İslam hukukunun gayrimüslimlere tanıdığı dini ayin, ibadet ve eğitim hürriyetini, Osmanlı Devleti de kabul etmiş ve uygulamıştır.³⁹¹

Çankırı'da da Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi belli sayıda gayrimüslim yaşamaktadır. 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre kadın ve erkek gayrimüslim sayısı 894 kişi olarak görülmektedir. Bu nüfusun hemen tamamı şehir merkezinde oturmaktadır. Genellikle ticaretle uğraşan gayrimüslimlerin hem ticaretlerini daha rahat yapabilmeleri, hem de güvenlik gerekçeleriyle şehir merkezini tercih ettikleri düşünülebilir.³⁹²

Sicillere yansıyan dava kayıtlarından zımmîlerinde aralarında yaşadıkları anlaşmazlıkları şer'î mahkemelerde çözmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin günlük yaşantısı hakkında bilgi verecek olan davaların içeriği, Müslümanların yaşantısından çok farklı olmadığını göstermektedir. Bunlardan biri, 24 Ekim 1806 (H. 11 Şaban 1221) tarihli davadır. Bu davada Yoğurtçu Mahallesi'nden Yorgi veled-i Yorgi adlı zımmî, Elekçi Değirmeni değirmencibaşı Mehmed bin Salih'i mahkemeye vermiş ve bir çuval buğdayını değirmende tutulması için bıraktığını ancak buğdayın korunmadığı için zayi olduğunu söylemiştir.

³⁸⁹ Bu konu ile ilgili “Ev” ve “Mahalle” başlıkları altında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

³⁹⁰ Ortaylı, a.g.e., s.28

³⁹¹ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya, 2003, s.178

³⁹² Elibol, a.g.e., s.91

Değirmencibaşı Mehmed de değirmeninde meydana gelen bu olayın sorumluluğunu üstlenmiştir.³⁹³

16 Mayıs 1803 (H. 24 Muharrem 1218) tarihli Endros veled-i Nikola ve Yerasgiz veled-i İlya arasındaki dava ise biraz daha karmaşıktır. Kastamonu mütemekkinlerinden (sakinlerinden) Endros, yine Kastamonu'dan Yerasgiz'i iki sebepten şikayet etmiştir. Birincisi dört seneden beri Yerasgiz'in, kız kardeşi Feslekan'la namzed olduğunu ama şimdi evlenmek istemediğini söylemesidir. İkinci sebebi ise "beni ehl-i örfe³⁹⁴ gammaz ile bin üç yüz gurusumu aldirmama sebep oldu" sözleriyle ifade etmiş ve zararının tanzimini istemiştir. Yerasgiz suçlamayı reddedince de ifadesini değiştirerek, gammaz ve şikayet etmediğini ama rüşvet adeti olan bu kişilere yüksek miktarda rüşvet sözü verdiğini, bu kişilerin de parayı kendisinden istediklerini, aksi halde kardeşini almakla tehdit ettiklerini bu yüzden parayı verdiğini söylemiştir. Hakim Yerasgiz'in parayı ödemesi gerekmediğine hükmederek tarafları kavgadan men etmiştir.³⁹⁵

Zımmîler hakkında elde edilen belgelerin içeriği, Müslümanlardan kopuk yaşamadıklarını birbirleriyle alışveriş yaptıklarını göstermektedir. Aralarında çıkan anlaşmazlıklar da daha önce belirtildiği gibi şer'i mahkemelerde çözülmektedir. 15 Mayıs 1801 (H. 2 Muharrem 1216) tarihli bir belge buna örnek olarak gösterilebilir. Bu belgede, Kalecik'te yaşayan Mehmed bin Mehmed, yine Kalecik'te oturan Karabet adlı bir zımmî ve onun misafiri olduğu anlaşılacak başka zımmîlerle anlaşarak 15 kuruş üste verip, bargir (eşek) değiştirdiklerini söylemektedir. Belgenin devamında, daha sonra zımmîlerin bargirinin çalındığı bu yüzden Mehmed'den kendi bargirlerini istedikleri ve sonuçta aralarında anlaşmazlık çıktığı anlaşılmaktadır.³⁹⁶

³⁹³ ÇŞS, 21/896.

³⁹⁴ Ehl-i örf Osmanlı'da idare memurlarına verilen tabirdir. Bu tabir daha çok, ihtisab ağası gibi halkın levazım ve ihtiyaçlarıyla ilgilenen memurlara verilir. (Pakalın, a.g.e., c.I, s.510)

³⁹⁵ ÇŞS, 18/1152.

³⁹⁶ ÇŞS 18/523

2.3.3. Kıptîler

Eski Mısır'ın yerli halklarından biri olan Kıptîler, Osmanlı'da yaygın olarak çingeneleri ifade etmek için kullanılmıştır. Çingenerler gerçekte Hindistan kökenlidir ve buradan Asya, Avrupa ve Afrika'nın çeşitli yerlerine dağılarak yarı göçebe bir hayat sürmüşlerdir. Çingenerlerin bir müddet Mısır'da kaldıktan sonra dünyaya buradan dağılmış olmalarının, kıptî kelimesiyle özdeşleşmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı dönemine ait arşiv kayıtları, Anadolu'nun pek çok yerinde yerleşmiş, farklı yaşam kültürleriyle dikkat çeken çingene taifesi olduğunu göstermektedir.³⁹⁷ Bu çingenerler hakkındaki genel düşünce buldukları memleketin dinini kolaylıkla fakat zahiren kabul ettikleri yönündedir. Evliya Çelebi'ye göre, "kafirler ile kızıl yumurta, Müslümanlar ile kurban bayramı ve Yahudiler ile kamış bayramları" yapmışlardır. Kalaycılık, bakırcılık, sepetçilik, at cambazlığı ve kerpiç dökücülüğü gibi işler çingenerlerin geçimlerini sağladıkları temel mesleklerdir.³⁹⁸

Şer'îye sicillerinde yer alan belgeler, Çankırı'da da Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi yerleşmiş kıptîler olduğunu göstermektedir. 1859 senesine ait Çankırı ve Tosya'nın kıptî nüfusuna dair bir belgeye göre Çankırı'da yaşayan kıptîler, bu dönemde yaklaşık 350 civarındadır.³⁹⁹ Elde edilen belgelerden bu bölgedeki kıptîlerin Müslüman oldukları anlaşılmaktadır.

Müslüman olmalarına rağmen kıptîlerin aile yaşantılarının diğer Müslüman ailelerden farklı olduğu, Çankırı sicillerine yansıyan belgelerden anlaşılmaktadır. Burada sınırlı sayıda belge genel bir yargı ortaya koymak için yeterli olmasa da, belgelerin içeriği ahlaki yapının daha gevşek olduğunu düşündürmektedir. Mesela, 18 Eylül 1806 (H. 5 Receb 1221) tarihinde, Yapar Mahallesi'nden Boşyan Taifesine mensub Satılmış bin Osman, zevcesi Gültob ve kayınvalidesi Sultan'ı mahkemeye şikayet etmiş; Kayınvalidesinin, kendi izni olmadan karısı Gültob'u alarak köylere götürdüğünü ve türlü türlü şarkılar (nağmeler) söyleyerek dolaştıklarını

³⁹⁷TayyipGökbilgin,“OsmanlıToplumundaÇingenerler”,<http://www.tariharastirmalari.com/cingeneler.html>, erişim tarihi: 02.01.2013

³⁹⁸ Gökbilgin, a.g.m., erişim:02.01.2013

³⁹⁹ Elibol, a.g.e., s.93, 94

söylemiştir.⁴⁰⁰ Anne-kız suçlarını inkar etmemiş ve tazirle cezalandırılmışlardır. Burada suç unsuru olarak görülen davranış, köyleri dolaşarak şarkı söylemeleri ve muhtemelen karşılığında para toplamaları değil; kocasının izni olmadan evden ayrılmasıdır ki, İslam hukkuna göre karı, kocanın izni olmadan evini terk edemez.⁴⁰¹ Ancak, iki kadının köy köy dolaşıp “türlü türlü nağmelerle” gösteri yapmaları da o günün şartlarında mutlaka gayri ahlaki kabul edilmiş olmalıdır. Bu ilginç davadan üç gün sonra 21 Eylül 1806 tarihinde, bu kez de Gültob mahkemeye başvurarak kendi taifesinden Karatanoğlu Ahmed ve Fâtıma binti Ayaza adlı kişileri şikayet etmiştir. Gültob’un ifadesine göre, Ahmed tecavüz kastıyla yatağına girmiş, sonrasında da Fâtıma ile birlikte işkence ve darb etmişlerdir.⁴⁰² Burada da taraflar suçlarını inkar etmemiş ve tazirle cezalandırılmışlardır. Görüldüğü gibi aynı kadın üç gün içinde hem davalı hem de davacı olmuştur. Mahkemenin ikinci davada, kadının birinci davada sergilediği yaşam tarzını dikkate almaması ve kararında bunu göz önünde bulundurmaması oldukça dikkat çekicidir. Kocasına karşı itaatsizlik yaptığı için ceza alan ve o günün koşullarında gayri ahlaki kabul edilen davranışlarda bulunan bir kadına karşı işlenen tecavüz ve darp suçlarını cezasız bırakmamış, ya da günümüz mahkemelerinde zaman zaman görüldüğü gibi, kadının yaşam tarzını hafifletici bir sebep olarak görmemiştir.

Kıptîlerle ilgili sicillerde yer alan başka bir belgede de, Yapar Mahallesi’nden Fâtıma binti Ali adlı bir kadın kayınpederi ve kayınbiraderini dava etmiştir. 13 Kasım 1801 (H. 7 Receb 1216) tarihine ait belgede Fâtıma, kayınpederi Toron’un kocasını tahrik ederek kaçmasına sebep olduğunu ve kayınbiraderi Satılmış’ın da “kocandan boşan seni kendime alayım” diyerek kandırdığını iddia etmiştir. Baba-oğul suçlamayı reddetmişler, Fâtıma’da iddiasını ispatlayamamıştır.⁴⁰³ Ancak davanın içeriği, daha önce de belirtildiği gibi Müslüman olmalarına rağmen, kıptîlerin yaşam tarzlarının diğer Müslüman ailelerden farklılık gösterdiğini düşündürmektedir.

⁴⁰⁰ ÇŞS, 21/873.

⁴⁰¹ Cin, a.g.e. , s.188

⁴⁰² ÇŞS, 21/874.

⁴⁰³ ÇŞS 18/707

2.3.4. Aşiretler

Arapça'da "ilk ve en küçük cemaat" ya da "büyük aile" anlamına gelen aşiret terimi, Türkçe'de göçebe ve yarı göçebe hayatı yaşayan toplulukları, yani Türkmen boyları ifade etmektedir.⁴⁰⁴

Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynayan konar-göçerlerin Çankırı Sancağı içinde de yer aldıkları bilinmektedir. Ancak sayıları fazla değildir. Ahmed Kankal, "XVI. Yüzyılda Çankırı" adlı kitabında 1579 yılında Çankırı'da yaşayan konar-göçerlerin, toplam nüfusun % 2.8'ini oluşturduğu bildirmektedir.⁴⁰⁵ Bu rakam 19. Yüzyıl'a gelindiğinde daha da düşmüş olmalıdır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti göçebelere, hareket halinde olmaları ve bağımsızlıklarına düşkün olmaları sebebiyle, yönetilmesi zor unsurlar olarak bakmış ve yerleşik hayata geçmeye teşvik etmiştir.⁴⁰⁶

Çankırı Sancağı'nda iskan eden en büyük yörük cemaati Türkmen taifesinden Gencelü Cemaatidir. Bunun dışında Mamalu Aşiretine bağlı Alibeğ (Göçenlü), Şerefli, Karakoçlu, Şarklı Cemaatleri; Yörükhan taifesinden Karataylı, Selman Pınarı, Mikailü, Dursun Kethüda diğer bazı konar-göçer topluluklardır.⁴⁰⁷ Türkmen grupların dışında bölgede "erkad" olarak adlandırılan taifeler de yer almaktadır. Erkad kelimesi Arapçada Kürdün çoğuludur, ancak Yusuf Halaçoğlu, Kürt olarak adlandırılan bu cemaatlerin yaklaşık % 40'ının Türkmen asıllı olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁸

21 Nisan 1803 (H. 28 Zilhicce 1217) tarihli bir yaralama davasında Erkad taifesine bağlı Barlı ve Hacı Osman Aşiretlerinin adları geçmektedir. Bu davada Barlı Aşiretinden Ali bin Yusuf, Hacı Osman Aşiretinden Süleyman bin Mustafa'yı bahçesinde davarını güderken üzerine saldırdığı ve elinden yaraladığı gerekçesiyle şikayet etmiştir. Süleyman suçunu kabul etmiş ve tazirle cezalandırılmıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Ali Güler, "Cumhuriyet Öncesinde Aşiret Aileleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C I*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.134,136

⁴⁰⁵ Kankal, a.g.e., s.113

⁴⁰⁶ Güler, a.g.e., s.137

⁴⁰⁷ Kankal, a.g.e., s.113

⁴⁰⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Çankırı Türkmen Yerleşimi", *III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri-Geçmişten Geleceğe Çankırı*, İl Kültür ve Turizm Md., 2005, s.12

⁴⁰⁹ ÇŞS, 18/1127.

Aşiret ailelerinin yaşam tarzları, Orta Asya Türk töresini ve bu törenin otantik değerlerini yansıtmaktadır. Çadırlarının yerleşim düzenleri, düğün törenleri, ocağın tütmesine (soyun devamlılığına) büyük önem verilmesi ve bu yüzden erkek çocukların kıymetli olması, kadının toplumda saygınlığının olması gibi olgular, Orta Asya yaşam tarzının korunduğunu göstermektedir. Hayat tarzlarının bir gereği olarak, ekonomileri hayvancılığa dayanır. Hayvanların otlatılması, kırılması, beslenmesi ve barınması erkeklerin; hayvan ürünlerinin değerlendirilmesi kadınların işi olarak görülmektedir. Hayvan ürünleriyle tahıl ürünü takas etmek suretiyle gerçekleştirdikleri bir ticari sistemleri vardır. Konup göçtükleri yerleşim yerlerine ticari bir canlılık getirmişlerdir.⁴¹⁰

2.4. Aile İçinde ya da Aileye Karşı İşlenen Suçlar

2.4.1. İslam ve Osmanlı Hukukunda Suç ve Ceza Kavramları

İslam hukukçuları “suçu” Allah Teala’nın işlenmesini yasakladığı, hukuka aykırı fiiller olarak tanımlamaktadır. Allah’ın yapılmasını istemediği eylemleri gerçekleştirmek ya da tam tersi yapılmasını emrettiği eylemleri terk etmek suç olarak görülmekte ve ceza gerektirmektedir. İslam hukuk literatüründe suçlar, gerektirdikleri bu cezalara göre had, kisas ve tazir olmak üzere üçe ayrılır.⁴¹¹

Had suçları, cezası Şâri’(Allah ve Peygamber) tarafından belirlenen, Allah haklarına yönelik olan suçlardır. Burada Allah haklarına yönelik suçtan kastedilen, İslam kamu haklarına yönelik olmasıdır. Had cezası gerektiren suçlar hırsızlık, yol kesme, zina, zina iftirası (kazf), şarap içme-sarhoşluk, irtidat (İslamiyetten çıkarak dinsiz olmak ya da din değiştirmek) ve isyandır.⁴¹² Bunlardan şarap içme-sarhoşluk, irtidat ve isyan suçlarının durumları tartışmalıdır.⁴¹³ Bazı hukukçular bu fiilleri had suçları kapsamında değerlendirmez. Had suçu olduğu kesin olan suçların cezaları kısaca şu şekilde özetlenebilir: Hırsızlık suçunun cezası sağ elin bilekten kesilmesidir.⁴¹⁴ Yol kesmenin cezası Kuran-ı Kerim’de ölüm, asılma, el ve ayakların çaprazlama

⁴¹⁰ Güler, a.g.m., s.138-139-144

⁴¹¹ Aydın, a.g.e., s.158

⁴¹² A.g.e., s.158-159

⁴¹³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz.(Aydın, a.g.e., s. 192- 193-194)

⁴¹⁴ Aydın, a.g.e., s.186

kesilmesi ve sürgün şeklinde öngörülmüştür.⁴¹⁵ Zinanın cezası, suçu işleyen kişi bekâr ise yüz sopa ve ayrıca bir yıl sürgün; evli ise ölümdür (recm).⁴¹⁶ Zina iftirasında (kazf) ise suçun sabit olması durumunda verilecek ceza seksen sopadır. Ayrıca iftira edenin bundan sonra şahitliği ebediyyen kabul edilmez.⁴¹⁷ Ancak bu cezaların verilebilmesi için, işlenen suçu oluşturan unsurların ve ispat şartlarının İslam hukukunda öngörüldüğü gibi olması gerekir. Bunlardan birinde eksiklik olması halinde tazir suçu kapsamında değerlendirilir.⁴¹⁸

Kıyas suçları yine cezası Şâri' tarafından belirlenen şahıs haklarına yönelik suçlardır. Bunlar kasden adam öldürme, yaralama ve sakat bırakma fiilleridir.⁴¹⁹ Kesmek anlamına gelen "kass" kökünden türeyen kıyas, İslami hukuk terimi olarak cinayette ödeşmek anlamındadır. Başka bir deyişle öldürme ve yaralamada suçluya aynı şeyin yapılmasıdır. Ayet ve hadislerde kıyasla ilgili hükümler belirlenmiştir. Buna göre adam öldüren aynı şekilde öldürülerek, yaralayan ya da sakat bırakan da aynı organından aynı oranda yaralanarak cezalandırılacaktır. Ancak kıyasa hak sahibi olan öldürülenin mirasçıları veya yaralının kendisi affeder ya da diyet kabul ederse suçlu kıyastan kurtulur. Diyet miktarları Hz. Muhammed ve ilk Dört Halife Dönemi'nde şu mal ve nakit para seçeneklerinden biri olarak belirlenmiştir: Yüz deve, bin dinar altın, on veya oniki bin dirhem gümüş, ikiyüz tane sığır, ikibin tane koyun ya da yüz takım elbise.⁴²⁰ Yaralamaların tazminatı olarak da, mesela el kesmede tam diyetin yarısı, diş kırmada onda biri kadar belirlenmiştir.⁴²¹

Tazir suçları ise cezası Allah ve Peygamber tarafından belirlenmemiş, düzenlenmesi devlet başkanı ya da hakime bırakılmış suçlardır. Bu suçlar arasında hem Allah haklarına (İslam kamu haklarına), hem de şahıs haklarına yönelik olanlar vardır. Tazir suçları genel olarak üç grupta toplanır. Bunlar: Günahlar, umumun menfaatlerine muhalefet ve emirlere muhalefet edilmesidir.⁴²² Ayrıca, had suçu iken

⁴¹⁵ A.g.e., s.188

⁴¹⁶ A.g.e., s.191

⁴¹⁷ A.g.e., s.192

⁴¹⁸ A.g.e., s.205

⁴¹⁹ Hamdi Döndüren, "Kıyas", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s.332; Aydın, a.g.e., s.159

⁴²⁰ A.g.m., s.333-334

⁴²¹ A.g.m., 334

⁴²² Abdülkadir Üdeh, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, C.I, (çev.Akif Nuri), İstanbul, 1976, s.202-203; Günahlar, İslam hukunun doğrudan haram kıldığı ve yapılmasının yasaklanarak suç sayıldığı şeylerdir. Umumun menfaatleri, doğrudan haram kılınmamış ancak, nitelikleri bakımından yasaklanmış fiillerdir. Emirlere muhalefet ise, konulan hükümlere karşı gelenlere verilen cezalardır.

suçun unsurlarındaki ya da ispat şartlarındaki eksiklik yüzünden ve kısas cezası gerektirirken mağdurun veya yakınlarının suçluyu affetmesi durumunda tazir gerektiren suçlarda vardır. Had ve kısas suçlarının sayısı sınırlı olmasına karşılık tazir suçlarının sayısı sınırlanmamıştır. Bu yüzden İslam ceza hukukunda suçların önemli bir bölümünü bunlar oluşturmaktadır.⁴²³

Had ve kısas suçlarının cezaları tek ve sabittir. Hakimin takdir hakkı yoktur. Tazir suçlarında ise hakim suça ve suçluya bağlı olarak farklı cezalar takdir edebilir. Yine had ve kısas suçlarında hafifletici sebepler dikkate alınmazken tazir suçlarında hafifletici sebepler gözetilir. Ayrıca had ve kısas suçlarında suçun ikrar (kabullenme) veya kanuni delil yoluyla ispatı gerekirken tazir suçlarında bu konuda daha esnek davranılmıştır. Burada anlaşılmaktadır ki, İslam hukukunda bazı suçlar ve cezaları ayrıntılı bir şekilde belirlenirken; bazılarının belirlenmesi devlet başkanı veya hakime bırakılmıştır. Başka bir deyişle evrensel bir din olan İslam, her dönemde rastlanabilecek hırsızlık, zina gibi suçlar ile ilgili sabit cezalar belirlemiş; değişik zamanlarda rastlanabilecek farklı suçların düzenlenmesini dönemin devlet adamlarına ve hukukçulara bırakmıştır.⁴²⁴

Osmanlı Devleti'nin, hukukun diğer alanlarında olduğu gibi cezalar konusunda da İslam hukukuna göre düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Yalnız İslam ceza hukukunda devlet başkanına ve hukukçulara düzenlemeleri için geniş bir alan bırakılması, Osmanlı'nın bu alanda örfi hukuku yaygın olarak kullanmasına sebep olmuştur. Uygulamada, kanun hakimiyetinin sağlanması açısından da tazir suç ve cezalarını belirleme noktasında kadıya geniş bir takdir hakkı vermek yerine, bu alanı kanunnamelerle düzenlemeyi tercih etmiştir.⁴²⁵ Bu durumda Osmanlı kadısı, had ve kısas suçlarında fıkıh kitaplarına; tazir suçlarında kanunnamelere göre hareket etmiştir.

Osmanlı'nın suçlara verdiği cezalara bakılacak olursa; had suçlarında, İslam hukukuna uygun olarak suçun unsurlarının ve ispat şartlarının oluşumuna göre had cezası verdiği, bunlardan birinde eksiklik olması halinde ise kanunnamelerde

⁴²³ Aydın, a.g.e., s.159

⁴²⁴ A.g.e. , s.159-160,202

⁴²⁵ A.g.e., s.204

belirlenen tazir cezası ile cezalandırıldığı görülmektedir.⁴²⁶ Bu sebeple özellikle hırsızlık, zina gibi suçlarda suç unsurlarının tam olarak oluşmaması ya da ispat şartlarının zorluğu had cezalarının çok az verilmesine sebep olmuştur.⁴²⁷ Bu durum, Osmanlı Devleti'nin şer'i hükümler yerine daha çok kanunnamelere göre adaleti uyguladığı yorumlarına yol açmıştır.

Kıyas suçlarında, Osmanlı hukuk tarihi boyunca İslam hukukunda belirlenen kıyas ve diyet cezalarının verildiği, herhangi bir sebeple verilmemesi halinde de, tazir cezası olarak bazı durumlarda para, bazı durumlarda kürek⁴²⁸ veya kalebentlik⁴²⁹ cezalarına hükmedildiği görülmektedir.⁴³⁰

Osmanlı tazir cezası olarak, suçun büyüklüğüne, işleniş şekline göre ölüm, hapis, çeşitli para cezaları, küreğe mahkum olma, kalebentlik, sürgün, yüzü karalama, dağlama, sakalı kesme, kulak burun gibi belli organları kesme cezalarına rastlanmaktadır.⁴³¹ Çankırı sicil defterleri içinde incelenen belgelerde kadının verdiği cezanın tazir olduğunu belirtmekle yetindiği, cezanın içeriğini açıklamadığı görülmektedir.

Bu çalışmada aile içinde ya da aileye karşı işlenen suçlar yalnız Çankırı sicil kayıtlarında rastlanan belgeler ışığında değerlendirilmiş ve bu belgeler aile içi anlaşmazlık, hırsızlık, zina, tecavüz-taciz ve livata başlıkları altında toplanarak ele alınmıştır.

⁴²⁶ A.g.e., s.205. Tazir cezası olarak da çoğunlukla para cezalarına çarptırıldıkları görülmektedir. (Esra Yakut, "Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukukunda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006 ,Sayı 2, s.31)

⁴²⁷ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için "Hırsızlık" ve "Zina" bölümlerine bakınız.

⁴²⁸ Gemilerde kürek çekme cezasıdır. Osmanlı Devletinde gemilerde çalışacak insan gücünü karşılamak amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmıştır. (Fatih Sultan Mehmet Döneminden itibaren donanmanın genişlemesiyle, kürekçi olarak çalıştırılan esir ve köleler yetersiz kalmış bu yüzden pek çok suçta kürek cezası verilmiştir.) Adam öldürme, eşkıyalık, fuhuş ile uğraşma, hırsızlık, sahtekarlık, kalpazanlık "kürek" ile cezalandırılan başlıca suçlardır. (Yakut, a.g.m., s.36)

⁴²⁹ Devletin belirlediği bir kaleden çıkamayarak hapis cezası çekmektir. Daha çok eşkıyalık, usulsüz ticaret gibi kamu düzenine karşı işlenen suçların cezalandırılmasında kullanılan bir metoddur. (Yakut, a.g.m., s.35-36)

⁴³⁰ Aydın, a.g.e., s.207

⁴³¹ A.g.e., s.208

2.4.2. Aile İçi Anlaşmazlık

İslam Dini toplumun çekirdeği olan ailenin bütünlüğüne ve devamlılığına büyük önem vermiş, bu sebeple aile içinde çıkabilecek anlaşmazlıkları ve huzursuzlukları önlemek için net kurallar ve sınırlar belirlemiştir. Nisa Suresi'nin 34. Ayeti'nde yer alan “erkekler kadınlar üzerinde hakim ve galiptirler” ifadesi, toplumun en küçük birimi olan aile içinde bile bir lider belirleyerek aile düzenini, dolayısıyla toplum düzenini sağlamayı amaçlandığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi İslam hukukunda ailenin reisi koca olarak tesbit edilmiş ve aile içi anlaşmazlıkları önlemek için de kadının kocasına itaati öngörülmüştür. İtaatsizlik yapan kadınlar hoş karşılanmamış ve duruma göre cezalandırılmışlardır. Buna örnek bir dava 25 Eylül 1803 (H. 8 Cemaziyelahir 1218) tarihinde Çayırpınar Köyü'nde yaşanmıştır. İsmail bin Hüseyin adlı kişi karısı Fâtıma binti Mehmed'in kendisine itaat etmeyip, kendi başına köyden Çankırı'ya geldiğinden şikayet etmiştir. Yaptığını kabul eden Fâtıma, hem tazirle cezalandırılmış hem de kocasına itaat etmesi konusunda tembih edilmiştir.⁴³² Aynı şekilde, 18 Eylül 1806 (H. 5 Receb 1221) tarihinde, Yapar Mahallesi'nde, Boşyan Taifesi'nden Satılmış bin Osman adlı kişi, zevcesi Gültob ve kayınvalidesi Sultan'ı kendi izni olmadan köyleri dolaştıkları ve şarkılar söyledikleri için mahkemeye şikayet etmiştir. Her iki kadın da itaatsizlikten dolayı tazirle cezalandırılmışlardır.⁴³³

Sicil kayıtlarında rastlanan belgelerden, aile içinde yaşanan en büyük sorunun “kadına karşı şiddet”⁴³⁴ olduğu anlaşılmakta ve bu açıdan bakıldığında günümüz toplumundan pek de farklı olmadığı görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi boşanma toplumda çok sık rastlanan bir durum değildir. 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında ekonomik özgürlüğü olmayan bir kadının şiddet gördüğü için evliliğini bitirmesinin kolay olmadığı anlaşılabilir bir durumdur. Ancak sicil kayıtlarından bu durumdaki kadınların kendilerine göre yöntemler geliştirdikleri gözlenmektedir. Mesela aile içi anlaşmazlık yaşayan ya da şiddet gören kadınların yalnız boşanma amacıyla değil, kocasının mahkeme tarafından uyarılması amacıyla

⁴³² ÇŞS, 18/1267.

⁴³³ ÇŞS, 21/873.

⁴³⁴ ÇŞS 18/1252, 18/1281, 18/527, 18/716 , 18/944, 21/945, 21/959, numaralı belgeler kadınların şiddet gördükleri gerekçesiyle açtıkları dava kayıtlarına örnek olarak verilebilir.

da mahkemeye başvurdukları durumlara rastlanmaktadır. 10 Ocak 1804 (H. 27 Ramazan 1218) tarihli belge böyle bir girişime örnek olarak verilebilir. Şeyh Osman Mahallesi'nden Emine binti Halil isimli kadın, kocası Ömer bin Ömer'i dayak ve küfür gerekçeleriyle mahkemeye vermiş, ancak herhangi bir boşanma isteği dile getirmemiştir. Kocasını Ömer ise kendisine muhalefet ettiği için dövdüğünü ancak küfür etmediğini söylemiş, sonuçta herhangi bir ceza almamıştır.⁴³⁵ Bu davada kadının beklentisinin de zaten kocasının cezalandırılması olmadığı anlaşılmaktadır. Kocasını mahkemeye vermekteki amacının, “devletin hukuki temsilcisi” sıfatıyla, toplumun önde gelen saygın zatlarından biri olan kadı tarafından uyarılan ve tembihlenen kocasının kendisini dövmekten vazgeçeceği yönündeki beklentisi olduğu düşünülebilir.

Osmanlı hukukunda hakaret ve sövme, genel adap ve aile yaşantısının aleyhine işlenmiş en önemli suçlardan biri kabul edilmiştir. Günümüz toplumunda günlük konuşma dilinin neredeyse bir parçası haline gelmiş, kanıksanmış olan küfür, Osmanlı hukukunda insan onurunu zedeleyen ve cezalandırılması gereken bir fiil olarak değerlendirilmiştir. Şeyhülislam fetvalarında bu tür suçlar “dinini, imanını filanladığım”, “yürü, yıkıl cehenneme git”, “rospu, kahpe” gibi ifadelerle örneklendirilerek tazirle cezalandırılmaları istenmiştir.⁴³⁶ Çankırı sicillerinde yer alan kayıtlardan da aile içi anlaşmazlıklarda en önemli problemlerden birinin küfür olduğu görülmektedir. Bu belgelerden küfürün çok ciddiye alındığı, pek çok mahkeme davasının sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Merzi Köyü'nden Aişe binti Ali 23 Ağustos 1805 (H. 27 Cemaziyelevvel 1220) tarihli davasında kocası İsmail bin Mustafa'yı kendisine küfür ettiği gerekçesiyle şikayet etmiş ve İsmail tazir cezası almıştır.⁴³⁷ Ayan Köyü'nden Fâtıma binti Ali (M. 23 Nisan 1811-H. 29 Rebiyülevvel 1226)⁴³⁸ ve Yapar Mahallesi'nden Aişe binti Mehmed (M. 29 Eylül 1805-H. 5 Receb 1220)⁴³⁹ adlı kadınların davaları da benzer örneklerdir. Her üç davada da dikkat çeken ortak özellik darb ya da başka bir problemden bahsedilmeyip, şikayet konusunun yalnızca küfür olmasıdır. Hatta zaman zaman, özellikle din ve imana karşı yapılan küfürün karı-koca arasında evliliği sona

⁴³⁵ ÇŞS, 21/99.

⁴³⁶ Yakut, a.g.m., s.32

⁴³⁷ ÇŞS, 21/585.

⁴³⁸ ÇŞS, 21/1382.

⁴³⁹ ÇŞS, 21/604.

erdirecek kadar önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Mesela, 12 Eylül 1807 (H. 9 Receb 1222) tarihinde, Kalecik Kazası'na bağlı Gülbulasın Köyü'nden Candaroğlu Mustafa'nın, karısı Aişe binti Hüseyin'in dinine ve imanına küfür etmesi, ahali arasında nikâhlarının düştüğü dedikodusuna sebep olmuştur. Dedikodulardan rahatsız olduğu anlaşılan Mustafa'nın yeniden nikâh yapma isteği üzerine kadı, 101 kuruş mehirle nikâhlarını kıymıştır.⁴⁴⁰ Aynı şekilde 23 Temmuz 1801 (H. 12 Rebiyülevvel 1216) tarihinde, Ovacık Köyünden Fâtıma binti Abdullah adlı kadın kocası Hasan bin Mehmed'in, dinine ve imanına küfrettiğini bu yüzden ondan boş olduğunu iddia etmiş, kocası Hasan ise iddiayı reddetmiştir.⁴⁴¹

Fâtıma ve Hasan çifti arasındaki geçimsizliğin çok ileri boyutta olduğu, yaklaşık 1.5 ay sonra tekrar mahkemeye gelmelerinden anlaşılmaktadır. Bu kez dava konusu oldukça ilginçtir ve aile içindeki geçimsizliğin ne boyutta olduğunu göstermektedir. 9 Eylül 1801 (H. 1 Cemaziyelevvel 1216) tarihli bu davada, Hüseyin bin Mehmed adlı kişi vekâletini üstlendiği kardeşi Hasan'ın dört gün önce, karısı ve kayınvalidesi tarafından yumurtasına zehir katılarak öldürülmeye çalışıldığını ve bu yüzden kardeşinin hala hasta yattığını iddia etmektedir. Ancak iddiasını ispatlayamamış ve zehirlediği öne sürülen eş Fâtıma binti Abdullah da inkar ederek mahkemede yemin etmiştir.⁴⁴² Sonuçta kimsenin ceza almadığı dava aile içi anlaşmazlıkların ne kadar farklı boyutlarda yaşanabileceğini ve dahası 200 yıl öncesinin küçük bir Orta Anadolu köyünde karşılaşılması beklenmeyen davranışların sergilenebileceğini göstermesi açısından ilginç bir belge olmuştur.

Aile içindeki sorunlar bazı durumlarda ailenin dağılmasından sonra da devam etmekte, taraflardan birinin boşanmayı yok sayması diğer eşin mağduriyetine yol açmaktadır. Mesela, 8 Aralık 1801 (H. 2 Şaban 1216) tarihinde, Korgun Köyü'nden Cennet binti İsmail adlı kadın, kocası Hidayet bin Gökhan'dan üç sene önce muhalaa ile boşandığını ve boşanmayı belgeleyen hüccetin de elinde olduğunu; buna rağmen kocası Hidayet'in boşanmayı önemsemeyerek kendisini bırakmadığını ve zevciyyete devam ettiğini söylemiştir. Kocasından şikayetçi olan Cennet'e ricâl-ı müslimînden (önde gelen Müslüman erkeklerden) elhac Mustafa ve esseyid Mehmed Tahir Efendi şahidlik etmiştir. Boşanma hüccetine ek olarak şahitlerin de boşandıklarını

⁴⁴⁰ ÇŞS, 21/944.

⁴⁴¹ ÇŞS, 18/773.

⁴⁴² ÇŞS, 18/670.

onaylaması üzerine mahkeme, eski karısını zorla alıkoymaktan Hidayet'e tazir cezası vermiştir. Buna benzer bir dava da 14 Temmuz 1803 (H. 24 Rebiyülevvel 1218) tarihinde yaşanmıştır. Bu davada da Tosya'nın Şehreküstü Mahallesi'nden Hanife binti Musli adlı bir kadın mahkemeye müracaat ederek, boşandığı kocası molla Mehmed'in kendisini bırakmadığını, zorla zevciyyete devam ettiğini söyleyerek şikayetçi olmuştur. Cennet gibi Hanife de boşanmayı ispatlamış ve molla Mehmed ceza almıştır.⁴⁴³ Erkeklerin boşandıkları halde eski karıları üzerindeki haklarından vazgeçmek istememeleri ya da baskı yapmaya, kontrolleri altında tutmaya devam etmek istemeleri günümüzde de oldukça sık rastlanan bir sorundur. Bazılarının sonu ölümle biten pek çok olay medyaya yansımaktadır. Bu ve benzeri belgeler, bu tip olayların yeni olmadığını, en azından 1800'lerden beri yaşandığını göstermektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki incelenen belgeler içinde – günümüzde çok sık rastlanan- eski karısını öldüren ya da yaralayan bir kocanın davasıyla karşılaşılmamıştır.

Aile içi problemler yalnız karı-koca anlaşmazlıklarıyla sınırlı değildir. Anadolu'da çok sık rastlanan, evlendiği halde kardeşlerin bir arada, baba ocağında yaşadığı geniş ailelerde kardeş kavgaları da sık görülmektedir. Bu kavgalar zaman zaman sicillere de yansımıştır. 15 Ağustos 1801 (H. 5 Rebiyülahir 1216) tarihinde Hoca İbrahim Mahallesi'nden Seyyid Sa'id ve Süleyman bin İbrahim Efendi adlı iki kardeş kavga etmişler ve Süleyman, Sa'id'in yüzünü havanla vurarak yaralamıştır. Sa'id'in, Süleyman'ın karısına küfür etmesinin kavganın sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Süleyman yaralamadan dolayı ceza almış, ancak küfürü ispat edemediği için Sa'id ceza almamıştır.⁴⁴⁴ Bu davada da kavga sebebinin yine küfür olması ayrıca dikkat çekici bir durumdur.

Aile içinde küfür, dövme, yaralama gibi olayların günümüzde olduğu gibi 1800'lerde de sıkça yaşanması şaşırtıcı olmayan, beklenebilir bir durumdur. Ancak mahkeme kayıtlarına yansıyan belgeler, sanılanın aksine hem küfürün, hem dayaağın günlük hayatlarının kanıksanmış bir parçası olmadığını ve kadınların da erkeklerin de buna tepkisiz kalmadıklarını göstermektedir.

⁴⁴³ ÇŞS, 18/1214.

⁴⁴⁴ ÇŞS, 18/642.

2.4.3. Hırsızlık

Başkasına ait olan, koruma (hırz) altında ve belli bir değerin üzerinde bulunan malı, mülk edinmek kastıyla gizlice almak hırsızlık olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴⁵ Bir had suçu olarak hırsızlığın unsurları bu tanım çerçevesinde şöyle değerlendirilebilir. Çalınan nesnenin öncelikle mal olması beklenmektedir. (Mesela çocuk hırsızlığı had grubuna giren bir hırsızlık suçu olarak değerlendirilmemektedir.) Bunun dışında çalınan malın belli bir değerin üzerinde olması gerekmektedir. Osmanlı hukukunun da esas aldığı Hanefi mezhebine göre bu değer 10 dirhem gümüşdür.⁴⁴⁶ Yine tanımdan yola çıkılarak malın başkasının mülkiyetinde olması ve gizlice alınması yargısına ulaşılmaktadır.⁴⁴⁷ Bu durumda açıktan zorla almak (gasb etmek) veya emanet bir malı geri vermemek had cezası gerektiren hırsızlık kapsamında değerlendirilmemektedir. Suçun unsurlarının oluşmasında önemli bir etken de malın koruma altında iken alınmış olmasıdır. Buna göre açıkta bırakılan bir malın alınması, aranan maddi değer kriterine ulaşmış da olsa, had grubuna giren hırsızlık suçunu oluşturmaz.⁴⁴⁸

Bilindiği gibi bir had suçu olarak hırsızlığın cezası sağ elin bilekten kesilmesidir.⁴⁴⁹ Ancak incelenen hırsızlık davalarının çoğunda had cezası yerine kanunnamelerde yer alan taziren para cezasının verildiği görülmektedir. Bunun sebebi İslam hukukunda belirtilen ve yukarıda ana hatları verilen hırsızlık suçunun unsurlarının tam olarak oluşmamasıdır. Bu unsurlardan birinin eksik olması durumunda suç had kapsamından çıkarak tazir suçu olmaktadır. Çankırı şer'iyeye defterlerinde de incelenen hırsızlık davalarının tamamı tazir cezalarıyla sonuçlanmış, herhangi bir el kesme ya da benzer ceza görülmemiştir.

Hırsızlığın had suçları arasında yer alması takibinin şikayete bağlı olmadan yapılmasını gerektirmektedir. Ancak, aynı zamanda şahıs haklarının ihlali de sözkonusudur. Bu yüzden hukukçuların büyük kısmı “takibi şikayete bağlı bir suç”

⁴⁴⁵ Aydın, a.g.e., s.184

⁴⁴⁶ Osmanlı Devletinde 1 dirhem in ağırlığı günümüzde 3.365 gramdır. Bu durumda suçun had kapsamında değerlendirilebilmesi için çalınan malın 33.65 gr. gümüş değerinin üzerinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁷ Bu ifadeye göre, günümüzde çok daha ağır bir suç olan gasp (bir malı zorla almak) veya emanet bir malı geri vermemek, gizlice yapılmadığı için hırsızlık suçunun unsurlarını oluşturmamaktadır.

⁴⁴⁸ Aydın, a.g.e., s.184-186

⁴⁴⁹ A.g.e., s.184-186

olarak kabul etmişlerdir.⁴⁵⁰ Bu değerlendirme çerçevesinde, Çankırı şer'iyecilerinde de hırsızlık davalarının şikayete bağlı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, genellikle mahkemeye başvuran davacıların şüphelendikleri kişileri bilerek şikayette buldukları, yani davalının belli olduğu dikkat çekmektedir. Mesela, 27 Mart 1804 (H. 15 Zilhicce 1218) tarihinde Karataş Mahallesi'nden Hasan bin Mustafa ve Emine binti Ahmed isimli kişiler, aynı mahalleden Emine binti Mustafa adlı bir kadından şüphelenmişler ve birlikte bu kadına karşı mahkemeye başvurmuşlardır. Hasan, gece evinin kilerinden çalınan kıyma, pastırma, kuru üzüm, bir miktar revgan (yağ), bir kile dakik (un), bir yük miktarı saman ve bir miktar bestil (pestil) olarak saydığı malzemelerin hırsızlıkla suçladıkları Emine'nin evinde ortaya çıktığını iddia etmiştir. Diğer davacı Emine de 20 gün önce evinden bir top şalı⁴⁵¹ ve üç celeb Halep alacası⁴⁵² çalındığını ve bunların da suçladıkları Emine'nin evinde bulunduğunu söylemiştir. Davalı olan Emine suçlamaları reddetmiş ve sayılan bütün malzemelerin kendisine ait olduğunu söylemiş ve davacılar da mahkemeye delil gösterememiştir. Ancak, hem iki kişinin birden suçlaması hem de kocası İsmail'in kaçmış olması hakimin Emine ve kocası İsmail'i mahalleliden soruşturmasına sebep olmuştur. Mahalle ahalisi ise "... bu sene-i mübarekede mahallemizden ondan ziyâde kimesnenin menzilinden emvâl ve eşyaları sirka olundu (çalındı) mezbûre diğer Emine ve zevci İsmail'e kefil olmazız..." şeklinde ifade vererek güvensizliklerini ortaya koymuşlardır.⁴⁵³ Görüldüğü gibi hırsızlık davalarında hırsızlıkla suçlanan kişi inkar etse ve hakkında herhangi bir delil bulunmasa dahi kadı mahalle sakinlerinden o kişiyi soruşturarak karakterini anlamaya çalışmaktadır.

Çankırı sicil defterlerinde incelenen hırsızlık davalarında⁴⁵⁴ yukarıdaki örnekte olduğu gibi suçlanan kişiler bellidir ve genellikle küçük meblağlar söz konusudur. Örneklendirmek gerekirse, 15 Ekim 1804 (H. 10 Receb 1219) tarihinde Debbağhane Mahallesi'nden Hüseyin bin Ömer, Şabanözü'nden Salih bin Mehmed'i bir

⁴⁵⁰ A.g.e., s.186

⁴⁵¹ Şal deseni taklit edilerek dokunmuş, elbise ve şalvar yapımında kullanılan ipekli kumaşlar. (Nurettin Yatman, *Türk Kumaşları*, Maarif Matbaası, Ankara, 1945, s.58)

⁴⁵² Halep dokuması ipek ve renkli kumaş. (Yatman, a.g.e., s.66)

⁴⁵³ ÇŞS, 21/156.

⁴⁵⁴ ÇŞS, 21/468, 21/498, 21/543, 21/564, 21/614, 21/619, 21/643, 21/690, 21/924, 21/942, 21/945, 21/955, 21/975, 18/829, 18/936, 18/967, 18/1000, 18/1035, 18/1093, 18/1166, 18/1196, 18/1264, 18/532, 18/539, 18/606, 18/610, 18/638, 18/720, 18/799, 18/808 numaralı belgeler de hırsızlık ile ilgili kayıtlardır ve hepsinde de davacıların belli bir kişiyi suçlayarak mahkemeye geldikleri dikkat çekmektedir.

koyununu çaldığı gerekçesiyle dava etmiştir.⁴⁵⁵ Hacib Köyü'nden Aişe binti Hasan adlı kadın da aynı köyden Kezban binti Mehmed'i, gece evinden bir miktar yağ çalmakla suçlamıştır (M. 18 Eylül 1805-H. 23 Cemaziyelahir 1220).⁴⁵⁶ 23 Eylül 1805 (H. 28 Cemaziyelahir 1220) tarihli bir başka belgede, Ocak Köyü'nden Mustafa bin Mehmed ve karısı Aişe, aynı köyden Delibalta oğlu Hasan adlı bir kişiyi iki gün önce evlerinden gümüş kuşak, gümüş bilezik, küpe gibi bazı ziynet eşyaları çaldığı gerekçesiyle suçlamıştır.⁴⁵⁷ Benzer şekilde Hıdırlık Köyü'nden Hacı Ahmed bin Mustafa da kendisi İstanbul'da iken, aynı köyden Mehmed bin Ahmed'in evine gelerek bir çift küpe iki adet yüzük çaldığından bahsetmiştir.(M. 3 Eylül 1807-H. 29 Cemaziyelahir 1222).⁴⁵⁸ İncelenen hırsızlık belgelerinin büyük kısmında da yukarıdaki örneklerde olduğu gibi çalınan mallar yüksek maddi değerler taşımamaktadır. Bu durum 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı halkının gelir düzeyi ve yaşam standartları hakkında fikir vermektedir. Ancak istisnalar da yok değildir. 6 Ocak 1806 (H. 15 Şevval 1220) tarihli Şeyh Osman Mahallesi'nden Fâtıma binti Abdullah adlı kadının davası bu anlamda farklılığıyla dikkat çekmektedir. Fâtıma, Toht (Yapraklı) Kazası'na bağlı Bögetakseki (Büyükakseki) Köyü'nden Ömer bin Mehmed'i, evinde saklı bulunan bir yerden 85 adet İstanbul bütünü, dokuz adet bilezik ve 6 adet altununu çalmakla suçlamıştır.⁴⁵⁹ Diğer belgelerle karşılaştırıldığında çalınan malların değeri oldukça yüksektir.

Zaman zaman aile içi hırsızlık suçlamalarına da rastlanmaktadır. 18 Temmuz 1802 (H. 17 Rebiyülevvel 1217) tarihinde Dedeli Köyü'nden Hüseyin bin Süleyman adlı bir kişi kendi kızı Havva'yı evindeki sandığında saklı olan 150 kuruşu çaldığı gerekçesiyle şikayet etmiştir. Havva suçlamayı inkar etmiş ve babası Hüseyin'in hem şahit gösterememesi hem de yeminden kaçınması sonucunda ceza almamıştır.⁴⁶⁰

14 Mayıs 1801 (H. 1 Muharrem 1216) tarihinde sicile yansıyan bir zimmete geçirme davası da hırsızlık olarak değerlendirilebilir. Yalnız daha önceki hırsızlık davalarından farklı olarak burada her iki taraf da toplumun önde gelen kişileridir. Canaslanzade Hüseyin Bey ve validesi Halime binti Mehmed Ağa adına vekâlet eden

⁴⁵⁵ ÇŞS, 21/327.

⁴⁵⁶ ÇŞS, 21/582.

⁴⁵⁷ ÇŞS, 21/586.

⁴⁵⁸ ÇŞS, 21942.

⁴⁵⁹ ÇŞS, 21/643.

⁴⁶⁰ ÇŞS, 18/1091.

Süleyman bin Derviş adlı bir kişi mahkemede Kurşunlu ayanı⁴⁶¹ Mustafa Ağa bin Mehmed Ağa'yı Halime Hanımı dolandırmakla suçlamaktadır. Süleyman bin Derviş'in ifadesine göre, Halime Hanım Mustafa Ağa'ya dört re's esb (4 baş at) emanet etmiş ve kendisi Çankırı dışında iken Mustafa Ağa atları satmış ancak paralarını teslim etmemiştir. Bunun dışında satıvermek üzere Halime Hanım'dan 10 miskal⁴⁶² değerinde bir altın bilezik, 4 miskal değerinde altın gerdanlık ve elmas kaşlı 1 altın yüzük, 1 simli kesme⁴⁶³ ve 1 simli cepken⁴⁶⁴ alarak ne eşyaları ne de paralarını geri vermiştir. Mustafa Ağanın suçlamaları reddetmesi ve karşı tarafında delil gösterememesi sonucunda Kurşunlu ayanı herhangi bir ceza almadığı gibi davacılara vekâlet eden Süleyman bin Derviş mahkeme tarafından "...mu'azaradan men' ve def'" olunmuştur. Başka bir deyişle davadan vaz geçmesi ve mahkemeyi terk etmesi yolunda sert bir şekilde uyarılmıştır.⁴⁶⁵ Kurşunlu ayanının nüfuzu daha ağır basmış olmalıdır ki, küçük hırsızlık davalarında bile delil olmadığına ahaliden soruşturma ihtiyacı hisseden mahkeme, bu davada böyle bir yola gitmemiştir.

Hırsızlık davaları, ailenin yapısı açısından ele alınarak değerlendirildiğinde, 1800'lerde Çankırı ailelerinin çok zengin yaşantıları olmadığı sade, mütevazı bir hayat sürdürdükleri yargısına ulaşılabılır. Bunun dışında hırsızlık mağdurlarının hepsinin de şüphelendikleri kişilerin olması ve ahaliden sorulduğunda da suçlanan kişiler hakkında net değerlendirmeler yapılabilmesi, insanların en azından kendi mahallesinde yaşayanları iyi tanıdıklarını düşündürmektedir. Günümüzde çoğunlukla kat komşularını bile tanımayan ailelerin aksine, içine kapanık ve yalnız kendi hayatına dönük olmayan, bütün mahalle ile iletişim içinde bir yaşam süren aileler göz önüne gelmektedir.

⁴⁶¹ Osmanlı'nın eski idare usulünde memleketin güvenliği eyalet valileri ile sancak ümerasına (sancak beylerine) ve subaşılara; hukuk ve belediye işleri kadılara ve naiblerine verilirdi. Bunların dışında her şehir ve kasabada o bölgenin ileri gelenleri bulunurdu. Valiler ve kadılar vergilerin tahsili gibi konularda ayan adı verilen bu ileri gelenlerle muhatab olurdu. Başka bir deyişle ayanlar halk ile devlet arasında aracılık yapardı. Zengin ve nüfuz sahibi kişilerden olan ayanlar, Osmanlı idari yapısının bozulmasıyla valiler ve mütesellimlerle beraber büyük menfaatler elde etmişler, siyasi güç kazanmışlardır. (Pakalın, a.g.e., c.I, s.120)

⁴⁶² Altın, gümüş, mücevher gibi değerli şeylerin ölçümünde kullanılan Osmanlı ölçü birimi. Günümüzdeki ölçüye göre karşılığı dört buçuk gramdır. (Pakalın, a.g.e., c.II, s.546)

⁴⁶³ At eğerinin üzerine örtülen gümüş (sim) işlemeli örtü. (Pakalın, a.g.e., c.II., s.249)

⁴⁶⁴ Kolları yarık ve uzun bir şekilde sarkıtılan gümüş işlemeli ceket. (Ş. Sami, a.g.e., s.506)

⁴⁶⁵ ÇŞS, 18/524.

2.4.4. Zina

İslam hukuku literatüründe, aralarında nikâh akdi bulunmayan bir erkekle kadının cinsi ilişkileri “zina” olarak tanımlanmaktadır. Taraflardan her ikisinin ya da birinin başkasıyla evli veya bekâr olması İslami açıdan suç unsurunu değiştirmez. Bu yönüyle İslam hukuku Batı hukukundan ayrılır, zira Batı hukuku yalnız evli insanların yasak cinsi ilişkisini zina saymaktadır.⁴⁶⁶ İslam hukukunda zina suçunun unsuru evli ya da bekâr olmasına göre değişmez ancak cezası değişiklik gösterir. Bekâr bir kişinin cezası 100 sopa ayrıca 1 yıl sürgündür. Zina yapan evli ise cezası ölümdür (recm).⁴⁶⁷

Zina suçu özel bir ispat şartının aranması açısından diğer suçlardan ayrılmaktadır. Burada diğer suçlarda olduğu gibi 2 şahidin tanıklığı yetmemekte, 4 erkek şahidin zina fiilini gördüklerine şahitlik etmeleri gerekmektedir.⁴⁶⁸ Suçun ikrarla (kabullenme) sabit olması durumunda da Hanefiler ve diğer bazı hukukçular ikrarın bir defa olmasını yeterli görmeyerek dört defa olması gerekliliğini öngörmektedir. İspat konusunda getirilen bu şartlar, ağır zina cezasının daha çok korkutucu bir amaçla konulduğunu düşündürmektedir. Zira dört kişinin zina fiiline tanıklık etmesi, bu fiilin neredeyse aleni yapılması anlamına gelmektedir ki, bir İslam toplumunda gerçekleşmesi pek mümkün olmayan bir durumdur. Bu sebeple İslam hukuk tarihinde zina suçları ancak ikrar yoluyla sabit olmuş, şehadetle ispatlananlar yok denecek kadar az görülmüştür.⁴⁶⁹ Osmanlı hukuk tarihinde de zina suçlarına had cezasının verildiği çok az görülmektedir. Bu suçlar çoğunlukla tazirle cezalandırılmış, tazir cezası olarak da genellikle para cezası öngörmüştür. Öngörülen para cezası, failin zengin, orta halli, fakir ve zaruret halinde olmasına göre farklılık gösterir. Mali güç azaldıkça suç failinin ödemesi gereken para cezası da

⁴⁶⁶ Aydın, a.g.e., s.189

⁴⁶⁷ A.g.e. s.191; Recm kelime anlamı olarak, bir kişiyi öldürünceye kadar taşlamak, lanetlemek, kovmak, sövmek, kötü zanda bulunmak gibi manalara gelmektedir. Bir İslam hukuku –fıkıh- terimi olarak, evli ya da dul –muhsan- olan erkek veya kadının zina suçunu işlemesi halinde, o kişiye mahkeme kararı ile verilen, umuma açık bir yerde, “ölünceye kadar taşlanarak ölüm” cezası anlamına gelir. (H. Tekin Gökmenoğlu, “Kur’an-ı Kerim’de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2003, s. 118.)

⁴⁶⁸ Gökmenoğlu dört şahit aranmasına dair bu özel ispat şartından yola çıkarak İslam hukukundaki klasik bakış açısına eleştirel bir yorum getirmektedir. “Cezalandırılan mutlak zina değil, bunun bir bakıma aleni yapılması, hamile kalınması veya işlenen suçun itiraf edilmesidir” demektedir. (Gökmenoğlu, a.g.e., s.118)

⁴⁶⁹ Aydın, a.g.e., s.189-190

azalmaktadır.⁴⁷⁰ Çankırı sicillerinde de zina davalarında verilen cezalar tazir olarak belirtilmiş, ancak sicillerdeki diğer belgelerde olduğu gibi cezanın niteliği açıklanmamıştır.⁴⁷¹

Çankırı sicil defterlerinde incelenen belgeler içinde pek çok zina davası olmasına rağmen had cezasının verildiği görülmemiştir. Yalnız 11 Mayıs 1801 (H. 27 Zilhicce 1215) tarihli bir davada Karıpazarı (Orta) Kazası'nın Kanlıca Köyü'nden Hanım adlı bir genç kız mahkemeye başvurarak Seyyid Mehmed adlı bir gençle zina yaptığını itiraf etmiş, Seyyid Mehmed de suçu kabul etmiştir. Her iki tarafında suçunu ikrar etmesi sonucu mahkeme “hadd-i zina” cezasının uygulanacağını söylemiş ancak daha sonra taraflar ifadelerini geri alınca ceza uygulanmamıştır.⁴⁷² Had cezasından korkan Havva'nın suçlamadan vaz geçtiği anlaşılmaktadır. Belgenin devamında da gençlerin evlendirilerek sorunun çözüldüğü görülmektedir.

Zina suçunun ispatındaki zorluğa karşılık hem İslami bakış açısı hem de geleneksel yaşam anlayışı zinaya karşı toplumsal bir denetim oluşturmuş ve bu suçun işlenişini zorlaştırmıştır. 13 Kasım 1801 (H. 7 Receb 1216) tarihli bir belge denetimin ne kadar sıkı olduğuna dair örnek olarak gösterilebilir. Bu belgede Tünü Köyü'nün ahalisi, köylerindeki Ömer bin Osman adlı kişinin aynı köyden Döndü binti Abdullah adlı kadını mahremi olmadığı halde bir gece evinde yatırdığını iddia ederek mahkemeye başvurmuş, Ömer de inkar etmemiş ve ceza almıştır.⁴⁷³

Aileyi ilgilendiren özellikle zina gibi suçlarda, aile dışından mahalle ya da köy halkının da duruma müdahale ettiği ve ihbarlarının mahkeme tarafından dikkate

⁴⁷⁰Cihan Osmanoglu , “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası”, *İÜHFM*, C.LXVI, 2008, erişim: 12.10.2012, www.arastirmax.com/system/files/.../arastirmax_7549_pp_109-178.pdf s.128; Osmanoglu'na göre, Osmanlı kanunnamelerindeki para cezalarının kişinin durumuna göre alınması, pratikte cezanın uygulanabilirliği bakımından değerlendirilebilir. Ancak burada daha önemli olan ve Osmanoglu'nun dikkat çektiği bir husus Osmanlı Devleti kanunnamesinin, bu noktada, Klasik –geleneksel- İslam fikhından ayrılmış olmasıdır. Bilindiği gibi evli kişinin zinasına uygulanması gereken ceza, dönemin fıkıh kitaplarındaki kabule göre recmdir. Ancak had suçlarının, unsurlarındaki eksiklikler nedeniyle tazir suçlarına dönüşebilecekleri yargısından yola çıkarak, Osmanlı kanunnamesindeki bu hükmün , zina suçunun ispatı için İslam hukukunun öngördüğü zor hatta bu suçun cezalandırılmasını imkansız kılan ispat şartları nedeniyle kabul edildiği düşünülebilir. Bu suçu cezasız bırakmak istemeyen kanun koyucunun (devlet başkanı statüsündeki padişahın) zina suçunun cezalandırılmaması ihtimaline karşılık, taziren cezalandırdığı, tazir cezası olarak da para cezasını öngördüğü ileri sürülebilir.

⁴⁷¹ ÇŞS, 18/1041, 18/1045, 18/1217, 18/1069, 18/1106, 18/514, 18/521, 18/546, 18/578 18/612, 18/620, 21/326, 21/437, 21/438, 21/946, 21/973, 21/976, numaralı belgeler zina davaları örnekleridir.

⁴⁷² ÇŞS, 18/514.

⁴⁷³ ÇŞS, 18/708.

alındığı görülmektedir. 21 Nisan 1804 (H. 10 Muharrem 1219) tarihli bir belgede İlica Köyü'nden Emine binti İbrahim adında bir kadın hakkında köy halkı ihbarda bulunmuş ve bu kadının kocası üç senedir uzakta olmasına rağmen hamile olduğu mahkemeye bildirilmiştir. Bu ihbarı dikkate alan kadı, kadını huzura çağırması ve kadın Osman bin Mustafa ve Osman bin Hüseyin adlı kişilerin kendisine tecavüz ettiğini bu yüzden hamile kaldığını açıklamıştır. Ancak, köylünün Emine hakkında “fuşşiyât-ı me'lufe” yani ahlaksız bir kadın olduğunu söylemesi hakim aleyhine karar vermesine ve onu suçlu bulmasına neden olmuştur.⁴⁷⁴

14 Eylül 1807 (H. 11 Receb 1222) tarihinde Çivi Köyü'nden bir kadın da başka bir kadın hakkında davacı olmuştur. Döndü binti Ömer adlı kadın, aynı köyden Fâtıma binti Mehmed'den şikayetçi olmuş ve Fâtıma'nın “senin kocanla ülfet ve ünsiyet eyledik” diyerek, kocasıyla gayri ahlaki yakınlık kurduğunu söylediğini, ancak bunun iftira olduğunu belirtmiştir. Fâtıma mahkemede olayı inkar etmiş ancak, Döndü'nün şahitlerinin olması ceza almasına sebep olmuştur.⁴⁷⁵ Dava konusu olan kocanın ise olaya hiç müdahil olmaması, mücadelenin iki kadın arasında geçmesi bu davada ilginç bir ayrıntıdır.

Toplumun ahlaki yapısını bozmadan karı-koca hayatı yaşayan ancak birlikteliklerini nikâhla resmileştirmeyen kişilerde zina suçlamasından kurtulamamıştır. Mesela 20 Haziran 1803 (H. 29 Safer 1218) tarihinde, Boyalıca Köyü'nden İsmail bin İsmail adlı bir kişi aynı köyden Ali bin Mehmed'i “nikâhsuz avrad kullanursun” diyerek şikayet etmiş ve Ali de nikâhının olmadığını mahkemede kabul etmiştir. Sonuçta Ali tazir cezası almıştır.⁴⁷⁶

3 Haziran 1801 (H. 21 Muharrem 1216) tarihli bir başka zina davasında da Kuyupınar Köyü'nden Ali bin Süleyman adlı bir kişi hem karısını hem de karısını kandırdığını iddia ettiği kişileri suçlamaktadır. Ali bin Süleyman, kendisi diyâr-âharda iken kendi köylerinden Fâtıma binti Ahmed ve Fâtıma binti Ali adlı kişilerin, karısı Neslihan'ı “seni oğlumuz Ali'ye alıverelim” diyerek kandırdıklarını ve bu yüzden karısı Neslihan ve Ali adlı kişinin zina yaptığını söylemektedir. Hem Neslihan mahkemede yaptığını kabul etmiş, hem de köy ahalisi böyle bir şey

⁴⁷⁴ ÇŞS, 21/180.

⁴⁷⁵ ÇŞS, 21/946.

⁴⁷⁶ ÇŞS, S 18/860.

yapmayacaklarına dair kefil olmamıştır. Sonuçta Neslihan ve Ali cezalandırılmışlar, Neslihan'ı kandırmakla suçlanan Fâtıma adlı kadınlar herhangi bir ceza almamıştır.⁴⁷⁷

Zina suçlarında zaman zaman, tarafların her ikisinde bekârsa mahkemenin evlendirme yoluyla zina fiilini geçersiz kılarak toplumda huzur ve düzeni sağlamaya çalıştığı da görülmektedir. Buna örnek bir belge 11 Mayıs 1801 (H. 27 Zilhicce 1215) tarihine ait Karıpazarı (Orta) Kazası'na bağlı Kanlıca Köyü'nden Hanım binti Osman adlı genç kız ile aynı köyden Seyyid Mehmed bin Memiş'in davasıdır. Hanım, davadan 15 gün önce Seyyid Mehmed'in kendisini evlilik vadiyle kandırarak iğfal ve zina ettiğini söylemiş ve mahkemeye başvurmuştur. Suçlanan Seyyid Mehmed'in de suçunu ikrar (kabul) etmesiyle, her ikisine de "hadd-i zina" cezası lazım geldiği mahkeme tarafından bildirildiğinde, Hanım'ın suçlamasını geri aldığı ve tarafların evlenmeye karar verdiği anlaşılmaktadır. Aynı mahkemede Hanım ve Seyyid Mehmed 101 kuruş mehr-i mü'eccele ile evlendirilmişlerdir.⁴⁷⁸ Daha önce de belirtildiği gibi zina işlediğini itiraf eden kişinin bunu mahkeme huzurunda dört defa ikrar etmesi gerekmektedir. Bu davada Hanım önce suçu işlediğini söylemiş ancak suçun gerektirdiği sopa cezasından (taraflar bekâr olduğu için cezası ölüm değil 100 sopadır.) korkmuş olmalı ki ikinci kez sorulduğunda ifadesini değiştirmiştir. Yalnız, ifadesini değiştirmesi tarafları cezadan kurtarsa da, burada zinanın yapıldığı aşıkardır ve sonucundan toplumun da tatmin olacağı bir yol bulunması gerekmektedir. Bu durumda mahkeme, tarafların da rızasıyla nikâhlarını kıyarak hem ahali arasında çıkabilecek itirazları, hem aileler arasında doğabilecek bir husumeti, hem de tarafların zinaya tekrar yönelmesini önlemek istemiştir. Bu davada göz ardı edilmemesi gereken, dikkat çekici bir durum da, bir genç kızın gösterdiği cesarettir. Muhtemelen sevdiği, güvendiği bir genci, evlenme sözünü tutmayacağını anladığı için mahkemeye şikayet ederek onurunu kurtarmaya çalışmış, bu arada kendisinin de zina yaptığının ortaya çıkmasını göze almıştır. Başka bir açıdan bakıldığında ise, sevdiği gencin kendisiyle evlenmesini beklemediği, kendince duruma müdahale ederek mahkeme yoluyla onu evliliğe zorladığı düşünülebilir. Günümüzde aynı vaadle kandırılan pek çok genç kızın içinde bulunduğu durumu en yakınlarından bile

⁴⁷⁷ ÇŞS, 18/546.

⁴⁷⁸ ÇŞS, 18/514.

gizlediği, zaman zaman sonu intihara varan bunalımlara sürüklendiği düşünülürse oldukça cesur ve özgüven gerektiren bir girişimdir.

Zina suçu ile bağlantılı bir başka suç da “zina iftirası (kazf)”dır. Zina iftirası had suçları kapsamında yer almaktadır ve bir kişiyi zina ile itham etmek ancak bunu ispatlayamamak İslam hukukunda büyük bir suç kabul edilmiştir. Bu şekilde zina iftirası suçunu işleyen bir kişinin suçunun sabit olması durumunda cezası 80 sopadır. Ayrıca bundan sonra o kişinin şahitliği asla kabul edilmez.⁴⁷⁹ Buna örnek olabilecek bir dava 24 Mayıs 1803 (H. 2 Safer 1218) tarihinde yaşanmıştır. Anuza (Başegmez) Köyü'nün imamı Ahmed bin İbrahim, aynı köyden İsmiha binti Abdullah adlı kadının Mustafa bin Hüseyin adlı kişi ile ülfet ve ünsiyet ettiğini bir pusula ile ihbar etmiştir. Ancak kadının kocası ya da ikinci bir kişi suçu doğrulamayınca imam Ahmed'in yalan söylediğine hükmedilmiş ve böyle bir iftirada bulunduğu için ceza almıştır.⁴⁸⁰

Görüldüğü gibi İslam hukukunda zina suçunun ispatı, buna bağlı olarak da cezalandırılması oldukça zordur. Ancak elde edilen belgeler, ailenin birlik ve düzenine büyük zarar veren zinanın toplumda titizlikle takip edildiğini, bu suçu işleyenlerin cezasız kalmadığını göstermektedir.

2.4.5. Tecavüz- Taciz

Ailenin bütünlüğünü, ahlaki düzenini ve psikolojik sağlığını tehdit eden en önemli suçlardan biri tecavüzdür. Cinsel suçların en ağır olanı tecavüz, İslam hukukunda ayrı bir suç olarak görülmemiş, zina kapsamında değerlendirilmiştir. Bu durumda İslam hukukuna göre tecavüz suçunun unsurları ve tabii ispat şartları zinadaki gibi olmalıdır. Dolayısıyla zinada görülen ispat şartlarındaki zorluk tecavüz suçu içinde geçerlidir. Bu sebeple Osmanlı hukuk sistemi içinde zinada olduğu gibi çoğunlukla had yerine tazirle cezalandırılmıştır.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Aydın, a.g.e., s.191-192

⁴⁸⁰ ÇŞS,18/838.

⁴⁸¹ Belkis Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçları”, erişim tarihi: 18.11.2012 dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1682/1794. 1pdf, s.149-150

Tecavüz suçunun cezalandırılmasında Hanefi mezhebi dışındaki diğer tüm mezhepler had cezasını uygun görmüş, tecavüz suçunu işleyen kişi mağdur ettiği kadınla evlense bile recm ile cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Hanefi mezhebinde ise, had cezası öngörülmemiş, ancak tecavüz eden kişi bunu itiyat (alışkanlık) haline getirmişse “siyaseten katli”⁴⁸² kabul edilmiştir. Tecavüz ettiği kadınla evlenmesi halinde de Hanefi mezhebine göre ceza uygulanmamıştır.⁴⁸³ Osmanlı Devleti de tecavüz suçlarını Hanefi mezhebine uygun olarak tanımlamış, ancak cezalandırmada İslam hukukundan farklı olarak, bu gibi suçlarda çoğunlukla taziren para cezası vermiştir. Bununla birlikte, Kanuni Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim Kanunnamelerinde bir kadın veya kıza zorla tecavüz edenlerin cinsel organının kesilmesi cezası da yer almaktadır. Ancak uygulamada böyle bir cezanın verildiğine dair kanıta rastlanmamıştır.⁴⁸⁴

Çankırı sicil defterlerinde rastlanan dava kayıtları, pek çok kadının tecavüz ve tacizden mağdur olduğunu ve mahkeme huzurunda hakkını aradığını göstermektedir. Bu davaların bir kısmında suçun failleri, ya suçları delille sabit olduğu ya da kendileri itiraf ettiği için cezalandırılmışlar; bir kısmında da herhangi bir ceza almamıştır.⁴⁸⁵

20 Ekim 1804 (H. 15 Receb 1219) tarihinde Bayındır Köyü’nden Fâtıma binti İbrahim adlı bakire bir genç kız aynı köyden Hasan bin Hüseyin adında bir kişiden davacı olmuş ve bu kişinin kendisini pınardan gelirken kaçırdığını iki gün zorla dağda tutarak tecavüz ettiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁶ Hakimin kararını açıklarken, “... Şer’an mezbûr Hasan’a tâzir lâzım geldikten sonra noksan-ı bikr dahi lazım geldiği i’lâm” şeklindeki ifadesi, bekâret bozmanın tecavüz fiilinin dışında ayrıca ceza gerektirdiğini göstermektedir.

Yine 31 Mart 1805 (H. 29 Zilhicce 1219) tarihinde, Absarı Köyü’nden Fâtıma binti İbrahim adlı kadın kendi köyüne giderken üç kişi tarafından bıçakla darp edilerek

⁴⁸² Taziren ölüm cezası verilmesidir.

⁴⁸³ Avcı, a.g.e., s.171

⁴⁸⁴ Konan, a.g.m., s.158-159

⁴⁸⁵ ÇŞS, 18/709, 18/723, 18/796, 18/802, 21/983, 21/1151, 21/1335, 21/1335, numaralı belgeler faillerin cezalandırıldıkları tecavüz ve taciz belgeleridir. 12/1050, 18/1097, 18/1213, 18/1251, 18/1263, 18/633, 18/690, 18/772, 18/778, 18/779, 18/798, 18/802, 21/1149, 21/1220 numaralı belgelerde suçları ispatlanamadığı için herhangi bir ceza almamışlardır.

⁴⁸⁶ ÇŞS, 21/328.

tecavüze uğradığını iddia etmiş ancak iddiasını kanıtlayamamıştır. Tecavüz eden kişilerinde önce inkar ettikleri ancak daha sonra yeminlerinden döndükleri ve mahkemece cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır.⁴⁸⁷

İncelenen belgelerde, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi kadınların büyük bir kısmının mahkemeye kendilerinin başvurduğu görülmekte, yanlarında aileden başka bir erkeğin varlığı ya da desteği hissedilmemektedir. Ancak çok farklı örnekler de mevcuttur. 15 Mayıs 1801 (H. 2 Muharrem 1216) tarihli bir tecavüz davası, bir kocanın karısına verdiği desteğin çok güzel bir örneğidir. Bu davada Kalecik Kazası'ndan Ali bin Receb adlı kişi karısı Hatice binti Ahmed'in vekâletini üstlenerek kendisiyle evlenmeden önce yaşadığı tecavüz olayında hakkını savunmuştur. Ali, mahkemede karısı Hatice'nin kendisiyle evlenmeden önce Kalecik Kazası'nın Şeyhmahmud Köyü'nden üç kişi tarafından sıkıştırıldığını ve İbrahim bin Mustafa tarafından da tecavüze uğrayarak bekâretinin bozulduğunu iddia etmiştir.⁴⁸⁸ Ali karısının uğradığı saldırıyı ispat edemediği için suçlular bu olayda ceza almamıştır; ancak bir kocanın böyle bir konuyu açığa çıkartarak, suçu karısında aramak yerine, onun hakkını savunması günümüz toplumunda çok rastlanmayan, takdire değer bir durumdur.

Ne yazık ki günümüzde olduğu gibi 200 yıl önce de aile içi taciz ya da tecavüz olaylarının yaşandığı sicillere yansıyan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunlardan biri 9 Mayıs 1803 (H. 17 Muharrem 1218) tarihli Karıpazarı (Orta) Kazası'nın Avrateli Köyü'nde yaşanan bir davadır. Aişe binti Mustafa adlı bir kız üvey babası Seyyid Ali bin Mehmed'in kendisine tecavüz ettiğini ve bekâretini bozduğunu, "... bana cebren zinâ ve bikrimi izâle eyledi" sözleriyle ifade etmiştir. Üvey baba suçlamayı reddetmiş ve Aişe de delil gösterememiştir. Ancak kadı köy halkından Seyyid Ali'nin durumunu sormuş ve köy ahalisi, adı geçen kişinin bir kere livata⁴⁸⁹ ve bir kere de zina davasıyla cezalandırıldığını, bu tip suçlara yatkın olduğunu söyleyerek sözüne güvenmediklerini ve cezalandırılması gerektiğini

⁴⁸⁷ ÇŞS, 21/438.

⁴⁸⁸ ÇŞS, 18/521.

⁴⁸⁹ Erkekler arası cinsel ilişki, (Kamil Yaşaroğlu, "Livata", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.27, s.198)

söylemişlerdir.⁴⁹⁰ Hakimin de insiyatif kullanarak delil olmamasına rağmen ahalinin isteği doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Başka bir aile içi cinsel taciz davasına da 18 Eylül 1803 (H. 1 Cemaziyelahir 1218) tarihinde Tuzlu Köyü'nde rastlamıştır. Fâtıma binti Mustafa adlı kadın kardeşi Ali'nin üç gece önce yatağına gelerek tecavüz etmeye kalktığını, bağırıp feryad edince de kaçtığını söylemiştir. Kaçak olan Ali mahkemede bulunmadığı için sorgulanamamış ama diğer kardeşleri Ahmed dinlenmiş, Ahmed de böyle bir şey olmadığına dair yemin edememiştir.⁴⁹¹ Toplumumuzda aile içi cinsel suçların çoğunlukla örtbas edildiği ve sessiz kalındığı düşünülürse 200 yıl önce Anadolu kırsalındaki kadınların bu suçları ortaya çıkarmakta daha cesur oldukları söylenebilir.

Aile ile ilgili siciller incelenirken tecavüz ya da taciz davalarında kadınların mahkemeye gitmekte günümüz kadınlarından daha cesur davranmaları, özellikle dikkat çekici bir durumdur. Burada şu yargıya ulaşılabilir; toplumda, aile içinde ya da dışarıdan cinsel tacize uğramış kadınlar üzerinde ön yargılı, dışlayıcı bir tutum fazla olmamalıdır ki bu kadınlar, mahkemeye gitmekte ve konuyu açığa çıkarmakta çekingen davranmamışlardır.

2.4.6. Livata (Eşcinsel Suçlar)

Sözlükte “havuzu çamur vb. ile sıvamak suretiyle onarmak anlamına” gelen livata kelimesi örfte erkekler arası cinsel ilişkiyi ifade eder.⁴⁹²

Erkeklerarası eşcinsel ilişki hemen her dönemde ve her toplumda sapkınlık olarak görülmüş ve kınanmış, dinlerin mücadele ettiği çirkin bir davranış olmuştur. İslam dini de evliliği teşvik edip kolaylaştırarak, iffet ve neslin korunmasını dinin temel gayeleri arasında göstererek ve ahlak eğitimine önem vererek zina, livata gibi gayri

⁴⁹⁰ ÇŞS, 18/1145.

⁴⁹¹ ÇŞS, 18/1253.

⁴⁹² Yaşaroğlu, a.g.m., s.198; Kelime, anlamını erkekler arası eşcinsel ilişkinin yaygın olduğu Lût Kavminden almaktadır. Kur'an'da Lût Kavminin livatanın yaygınlık kazandığı ilk toplum olduğuna atıfta bulunularak, onların bu çirkin fiilden ve peygamberleri Hz. Lût'un uyarı ve öğütlerini dinlememeleri yüzünden helâk edildiği anlatılır. (A'râf/80-84, Hûd/78- 83, Enbiyâ/74, Şuarâ/161-175, Neml/54, Ankebut/28-35)

ahlaki davranışlara karşı mücadele etmiş, şiddetle kınayarak büyük günahlardan saymıştır.⁴⁹³

Livata suçunun cezası konusunda İslam hukuk ekolleri farklı görüşlere sahiptir. En genel hatlarıyla ele alınacak olursa, Hanefi mezhebi dışındaki büyük mezheplere göre zina suçu kapsamındadır ve had cezası gerektirir.⁴⁹⁴ Ebu Hanife'ye göre ise livata suçu zina kapsamında değerlendirilemez. O'na göre had cezası gerektiren zinanın bir kadınla erkek arasında gerçekleşmesi şarttır. Osmanlı hukuku da bu görüş doğrultusunda livataya had cezası vermez. Ancak bu bakış açısı Hanefi mezhebinin ve Osmanlı Devleti'nin livata gibi eşcinsel suçları meşru gördüğü anlamına gelmez. Yalnızca tazir cezası gerektiren suç olarak kabul ederler.⁴⁹⁵ Had cezası öngörmemekle beraber, Ebu Hanife de livatada bulunanın tövbesi sabit oluncaya kadar hapsini, livata fiilinin itiyat (alışkanlık, huy) halini alması durumunda ise faile ölüm cezası verilmesini kabul etmiştir.⁴⁹⁶

Osmanlı Devleti'nde de suçun cezasının hafif olmadığı anlaşılmaktadır. Ebussuud Efendi'nin livataya ilişkin bir fetvasında suçun failine, evli olup olmamasına bakılmaksızın ölüm cezası verilmesi, ölüm cezası verilmezse şiddetli bir şekilde dövülmesi ve uzun süre hapsedilmesi gerekliliği dile getirilmektedir.⁴⁹⁷

Bütün bu sert tedbir ve kınamalara rağmen toplumda bazı erkek çocukların cinsel istismara uğradığı bu çocukların alenen taciz edildiği anlaşılmaktadır. Sicillerde rastlanan bazı belgeler, Çankırı'da da bu tip suçların işlendiğini göstermektedir.

27 Temmuz 1805 (H. 29 Rebiyülahir 1220) tarihinde Çetince Mahallesi'nden Mustafa bin İbrahim adlı şabb-ı emred⁴⁹⁸ Yoğurtçu Mahallesi'nden İbrahim bin Mehmed'in, "...benimle ülfet ve ünsiyet eyle deyû kaç def'a kapuma gelub beni ta'ciz eyledi" ifadelerini kullanarak, kendisini taciz ettiğinden şikayet etmiş; ancak

⁴⁹³ A.g.m., s.198

⁴⁹⁴ A.g.m., s.199

⁴⁹⁵ Aydın, a.g.e., s.189

⁴⁹⁶ Avcı, a.g.e., s.179

⁴⁹⁷ A.g.e., s.171; Ebussuud Efendi'nin (cebren/zorla) livataya ilişkin fetvası şöyledir: "Mes'ele: Alaybeyi olan Zeyd, Amr ile Bekri, Beşr-i emrede "getiriverin" deyû gönderip, mezbûrlar dahi Beşri kaçıp saklandığı komşusu Hâlid evinden güçle çıkarıp, Zeyde ilediverip, Zeyd, Beşr-i emredi bir dağa alıp gidip -hâşâgüçle livata eylese, Şe'an ne lâzım olur? *Elcevap: Zeyd katl olunmak meşrû'dur,müteehhil(evli) değil ise dahi. Katl olunmaz ise darb-i şedid ve habs-i medid (çocukun süreli) lâzımdır. Bu emirde musâhele eden erbâb-i hüküm ind-allâhi teâlâ*"

⁴⁹⁸ Daha sakalı bıyığı gelmemiş delikanlı, (Ş. Sami, a.g.e. s.761)

İbrahim'in inkar ederek yemin etmesi ve Mustafa'nın da ispat edememesi üzerine her hangi bir ceza almamıştır.⁴⁹⁹

4 Eylül 1803 (H. 17 Cemaziyelevvel 1218) tarihli başka bir belgede de bir erkek çocuk için iki grup arasında kavga edildiği görülmektedir. Bu davada, Perdedar Mahallesi'nden Hasan Beşe, Salih ve Karslı Hasan adlı kişiler ile Hoca Elvan Mahallesi'nden İsmail ve elhac İbrahim bin Osman adlı kişiler arasında, Çetince Mahallesi'nden Şeyh Ali'nin oğlu şabb-ı emred Ahmed için kavga çıkmış ve olay mahkemeye taşınmıştır. Davanın ayrıntılarına bakıldığında, Hasan Beşe, Salih ve Karslı Hasan'ın, İsmail ve elhac İbrahim'in Şeyh Ali'nin bahçesinde oğlu Ahmed'le birlikte bulunmasını kıskandıkları ve olay çıkardıkları anlaşılmaktadır. Hasan Beşe, Salih ve Karslı Hasan'ın ifadelerine göre, İsmail ve elhac İbrahim'in Ahmed adlı oğlanla ülfetleri olduğunu bildikleri için oğlanı kıskanmışlar ve gece bahçenin yanındaki yoldan geçmişler; bunun üzerine Ahmed kendilerine bıçakla saldırmış ve İsmail yetişerek onları aralamıştır. İsmail ve elhac İbrahim ise kendilerinin bahçeye Şeyh Ali tarafından davet edildiklerini ve oraya yanlarında kadınlarıyla birlikte gittiklerini ve akşamdan evvelde şehre döndüklerini söylemişlerdir. Şeyh Ali de davet ettiğini doğrulamıştır. Ahmed'in verdiği ifade ise hem bu olayda hem de daha öncesinde ne kadar mağdur edildiğini göstermektedir. Ahmed olayı şu ifadelerle dile getirmektedir: “.... Hasan Beşe, Salih ve Karşlıoğlu diğer Hasan benim arduma düşüb leylan ve neharen (gece-gündüz) beni arzu iderlerdi. Bu gece bunlar kavaklar dibinde bağçe karşusunda mermi çekerek feryad ve bana türki yakub beni rüsvay sevdasıyla bağçemiz yolundan geçerken tahammül idemeyüb bu makûle (türlü) şabb-ı emred bağçesinde leylan niçün olursun....”⁵⁰⁰ Kavganın sebebini bu şekilde anlatan Ahmed'in o gecenin öncesinde de sürekli tacize uğradığı ve rahatsız edildiği sözlerinden anlaşılmaktadır. Ahmed'in babası Şeyh Ali'nin de mahkemedeki tavrı oldukça ilginçtir. Taraflardan davacı olduğuna ya da en azından yaşanan duruma sinirlendiğine dair herhangi bir ifadesi kayıtlarda yoktur. Bunun yanında, Ahmed gece gündüz rahatsız edildiğini söylediğine göre oğlu ile ilgili durumu daha önceden biliyor olmalıdır. Buna rağmen oğluna zarar verebilecek insanları bahçesine davet etmesi ve onlarla yalnız bırakması koruyucu bir baba imajı vermemekte ve ailedeki

⁴⁹⁹ ÇŞS, 21/541.

⁵⁰⁰ ÇŞS, 18/1284.

bağların çok sağlam olmadığını, en azından klasik bir Orta Anadolu ailesi olmadığını düşündürmektedir.

2. 5. Ailenin Günlük Yaşantısı

2.5.1. Giyim-Kuşam Kültürü

Giyim-kuşam özellikleri, bir topluluğun yaşadığı coğrafyanın doğal koşullarını ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda yaşam tarzını ve hayata bakış açısını da gösterir. Osmanlı'da toplumsal yaşamın bir ifadesi olarak giyim-kuşam kişinin inancını, milliyetini, yaşadığı bölgeyi ve ekonomik durumunu yansıtan önemli bir olgudur.

2.5.1.1. Kumaşlar

Kıyafetlerin niteliğini ya da maddi değerini anlayabilmek için öncelikle kumaşlarının özelliğini bilmek gerekir. Genel olarak kumaşlar yapıldıkları maddeye göre “pamuklu”, “yünlü”, “ipekli” gibi adlarla anılırlar. Eskiden beri Türkler kumaş dokumacılığına önem vermişlerdir. İpek ve halı gibi dokuma üstünde kısa lif bırakan kumaşlara “kadife”, sert dokunuşlu ipeklilere “canfes”, uzunlama atkıları üstte kalan kumaşlara “atlas”, keçi yünü tiftikten dokunmuş olanlara “sof”, yünlü kaba kumaşlara “şayak”, daha kaba yün dokumalara “aba”, çok ince pamuklulara “tülbent”, yarım santimden kalın yünlülere “çuha”, üstüne sarma ipek sim işlenmiş olanlara “çatma” denir.⁵⁰¹

Tereke kayıtları ve diğer belgelerden 1800'lerin ilk yarısında Çankırı'da en çok kullanılan kumaşların “alaca”, “şalî” ve “çuha” olduğu anlaşılmaktadır. Alaca, fesrengi (kırmızının bir tonu) ve lacivert zemin üzerine sarı çizgili dokunmuş, bir tür pamuklu kumaştır. Tereke kayıtlarından, Çankırı'da genellikle Bor, Halep, Diyarbakır ve Şam alacası kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Dokunduğu yer kumaşın değerini belirlediği için nereye ait olduğu daima belgelerde vurgulanmıştır. Mesela, 1218 tarihli bir hırsızlık belgesinde, Emine binti Ahmed, evinden çalınan eşyaları

⁵⁰¹Murat Hanilçe, “Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokatta Giyim”, erişim: 13.03.2013 <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s30/17.pdf>

sayarken “Halep alacası” diyerek kumaşın dokunduğu yeri özellikle belirtmiştir.⁵⁰² Yine İmaret Mahallesi’nden Molla Mehmed bin Ahmed’in terekesinde yer alan 7 top Bor alacasından bahsedilmekte ve 30 kuruş değer biçilmektedir.⁵⁰³ Alaca kumaşlar arasında Şam alacası ipektan yapılması sebebiyle diğerlerinden farklılık göstermektedir. İncelenen Çankırı tereke kayıtlarında rastlanmayan Erzincan alacası ise, bu tür kumaşın en kıymetli olanıdır. Dayanıklı bir kumaş olan alacadan Anadolu’da erkek kıyafeti olarak mintan, kadın kıyafeti olarak şalvar ve entari yapılmıştır.⁵⁰⁴

Çankırı sicillerinde sıkça geçen “şalı” ise, şal desenini takliden dokunmuş kumaşlardır. Şal, Anadolu’da kuşak olarak bele bağlanan ya da çocuk kundağı, bohça, sarık, hırka yüzü gibi amaçlarla kullanılan, genellikle çubuklu dokunmuş, kırmızı, sarı ve mavi renklerinin bol kullanıldığı kumaşlardır.⁵⁰⁵ Tereke kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Çankırı’da şaldan ziyade şalı kumaşlar kullanılmıştır. “İngiliz şalı” olarak adlandırılan ve değeri 31 kuruş olarak belirlenen kumaşın, fiyatının yüksekliğinden türünün en kıymetlisi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁶ İpekli olan şalı kumaşlardan elbise ve şalvar yapılmıştır.

Kayıtlarda çuka olarak geçen çuha, yünden dokunmuş bir nevi sık ve tok kumaştır.⁵⁰⁷ Çankırı’da entari, cebe gibi kadın ve erkek kıyafeti olarak ve havlu yorgan gibi ev tekstili ürünlerinde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Sim çuka olarak adlandırılan gümüş işlemeli çuha türü diğerlerine göre daha kıymetlidir.

Yukarıdaki kumaşlara ek olarak Çankırı’da kullanılan kumaşlar bez, kutnî, şayak, keten, acem basması, bürüncektir. Bez pamuk, keten veya kenevirden dokunan kumaştır.⁵⁰⁸ Kutnî, pamuk ve ipek ile dokunmuş çiçekli kumaştır.⁵⁰⁹ Şayak, çuhadan daha seyrek, iplikleri verev dokunan yünlü bir kumaştır. Çuhaya göre daha kaba

⁵⁰² ÇŞS, 21/156.

⁵⁰³ ÇŞS, 23/309.

⁵⁰⁴ Pakalın, a.g.e., c.I, s.43-44.

⁵⁰⁵ Nurettin Yatman, *Türk Kumaşları*, Maarif Matbaası, Ankara, 1945, s.57-58.

⁵⁰⁶ ÇŞS, 26/11; ÇŞS, 26/13 numaralı tereke kaydında da yine İngiliz şalı kumaş 20 kuruş olarak kıymetlendirilmiştir.

⁵⁰⁷ A.g.e., s.67.

⁵⁰⁸ A.g.e., s.66, Salaşpur, Hümayun, Trabzon bezi, Patiska, Papazi, Mermerşahi, Kendir bezi gibi çeşitleri vardır.

⁵⁰⁹ A.g.e., s.67; Pakalın Kutnî kumaşı, ipektan dokunmuş, fes rengi üzerine sarı çubuklu, alacaya benzer bir kumaş olarak tabir etmekte ve bu kumaştan kadınların öntü açık, yanları yırtmaçlı, içi astarlı bir giysi yaptıklarını söylemektedir. (Pakalın, a.g.e., c.II, s.333.)

olmakla beraber daha sıcak tuttuğu ve hafif olduğu için çalışanlar tarafından tercih edilen bir kumaş türüdür.⁵¹⁰ Brncek ise, ham ipekten imal edilmiş bir kumaştır.⁵¹¹ Bunların dışında iekli, beyazlı, gök gibi renk ve desenlerine göre sınıflandırılmış kumaşlar da bulunmaktadır.

2.5.1.2. Kadın ve Erkek Giysileri

19. yüzyılın ilk yarısında, ankırlı ailelerin giyim kuşam özelliklerinin bilinmesi, ailelerin ekonomik düzeylerinin ve geleneksel yaşantılarının anlaşılması açısından önemli bir ayrıntıdır. Bu konuda en geniş bilgiye tereke kayıtlarından ulaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda tereke kayıtlarına yansıyan bazı kadın ve erkek kıyafetleri ve fiyat aralıkları verilmektedir.

⁵¹⁰ Pakalın, a.g.e., c.III, s.312. ankırı sicil kayıtlarında, Karataş mahallesinden Mezdeci es-seyyid el-hac Mustafa bin Ahmed'in terekesi örneğinde olduğu gibi (şS, 23/308), genellikle erkek şalvarlarında şayak kumaş kullanıldığı dikkat çekmektedir.

⁵¹¹ ř. Sami, a.g.e., s.311.

Tablo 2.9. Kadın-Erkek giysileri⁵¹²

Kadın Giyim Eşyaları	Ortalama Fiyat Aralığı (Kuruş)	Erkek Giyim Eşyaları	Ortalama Fiyat Aralığı (Kuruş)
Meşlah	2-16	Gömlek	25 para-1
Ferâce	1.5 -10	Ton-gömlek	4-11
Kaftan entari	60	Sarık	1-11.5
Telli göğez entari	27	Kalpık	1
Çuka entari	1.5-50	Kavuk	1
Alaca entari	5-15	Fes	1.5
Çiçekli entari	19	Külâh	20 para
Beyazlı entari	10	Yeşil abani	3
Câr	1.5-10	Entari	1.5 -15
Câr-ferace	22-25	Aba yağmurluk	3
Fota	1. 10 para	Yağmurluk	15
Gömlek	1- 6.5	Şalı puşi	9
Şalvar	4.5- 8.5	İşleme çevre	3
Yağlık	8	Çuka cebe	9 - 15
Kürk	25	Cepken	1 . 5 para
Diz bezi	1.5 -2	Çuka fermene	6 . 19 para
Yemeni.	1.5 -13	Siyah alaca yelek	12
Kuşak	3	Kebe	4
Sim kuşak	6 - 23	Kemer	1 . 6 para
Harcî naleyn	30 para- 1	Karacaviran kemeri	3 . 10 para
Pabuş (pabuç)	30 para	İçlik	25 para- 9
Mest pabuş	0.5 - 4	Mest pabuş (pabuç)	30 para- 9

⁵¹² ÇŞS, 22/47, 22/87, 22/96, 22/131, 22/134, 22/202, 22/203, 22/207, 23/306, 23/308, 23/309, 23/310, 23/314, 23/316, 23/317, 23/319, 25/182, 25/187, 25/s.159, 26/s.8, 26/s.9, 26/s.10, 26/s.11, 26/12, 26/s.13, 26/14, 26/15, 26/16, 26/18, 26/19, 26/20, 26/21, 26/22, 26/23.

2.5.1.2.1. Kadın Giysileri:

Anadolu kültüründe özellikle kadın kıyafetleri kumaşlarının renkleri, kesimleri ve işlemeleriyle birer sanat eseri niteliğindedir. Günlük hayatta daha sade kullanılan, bayramlar ve düğünler gibi özel günlerde ise Anadolu kadınının ince zevkini, sanatsal yeteneğini ortaya koyan bu kıyafetler, geçmişin yaşam tarzının yanında hayatı algılayış biçimlerini de yansıtmaktadır.

Araştırma konusu olan 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı kadınların giyim eşyaları genel olarak şunlardır:

Başa giyilenler; yemeni, çember, fes ve taç.

Üste giyilenler; harmani, salta/fermane, hırka, üç etek, bindallı.

Alta giyilenler; şalvar, don.

Ayağa giyilenler; pabuş (pabuç), çedik yemeni, çarık, mest, çorap.

Aksesuarlar; kemer, iğne, kremise, küpe, yüzük, bilezik, beşibirlik⁵¹³

Günümüzde bu kıyafetlerden bindallı, şalvar, üç etek ve kemerler, Çankırı yöresinde yapılan düğünlerde hala gelinler tarafından kına gecelerinde giyilmektedir.

Tereke kayıtlarında adı geçen ve yukarıda tablo halinde verilen kadın giyim eşyaları bu çalışmada vücuda giyilenler, başa giyilenler ve ayağa giyilenler olarak gruplandırılmıştır.

2.5.1.2.1.1. Vücuda Giyilen Giysiler

Tereke kayıtlarında adı geçen kıyafetlerin önemli bir kısmı kadınların dışarı çıkarken giydiği meşlah, ferace, câr gibi kıyafetlerdir. Değeri 2 kuruş ile 16 kuruş arasında değişen “meşlah”, aslında Arap kültürüne ait, ancak 19. Yüzyılda Anadolu kadınlarının dışarı çıkarken yeldirme yerine giydiği bir giysidir. Altı üstü aynı kesimdir ve kol yerine üst kısmında yarıklar vardır.⁵¹⁴ Bir kadın giysisi olmasına

⁵¹³ Şerife Mızrak, Elhan Özus, “Çankırı Yöresi Geleneksel Kadın Kıyafetleri”, *IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri-100. Yıla Doğru Çankırı*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., 2008, s.303.

⁵¹⁴ Ş. Sami, a.g.e., s.1353.

rağmen, erkek terekelerinde de yer aldığı görülmektedir. Mesela Debbağhane Mahallesi'nden Bekiroğlu Osman'ın terekesinde meşlah kaydedilmiş ve 3 kuruş değer biçilmiştir.⁵¹⁵

Kadınların dışarı çıkarken giydiği diğer bir üstlük de “ferace”dir. Meşlaha göre değeri daha düşük olan ferace çarşaftan evvel kadınların tesettür için giydikleri bir giysidir. Genellikle çuha ve sof kumaştan yapılan ve kadınların düz, koyu renklerde ve sade giymeyi tercih ettikleri bir giysidir.⁵¹⁶

İstanbul ve Anadolu kadınları arasında Tanzimat döneminden sonra yaygınlaşmaya başlamış, yine dışarı çıkarken giyilen, büyük ve tek parça kumaştan oluşan bir tesettür giysisi de “câr”dır. Daha sonraları bu giysi için “çarşaf” tabiri yaygınlaşarak kullanılmaya başlanmıştır.⁵¹⁷ Tereke kayıtlarında kadın dış giysileri olarak câr ve ferace 1.5-10 kuruş arasında birbirine yakın fiyatlarla, ayrı ayrı yer aldığı gibi; İmaret Mahallesi'nden Aişe binti Süleyman'ın 13 Ekim 1820 (H. 5 Muharrem 1236) tarihli terekesinde olduğu gibi zaman zaman câr-ferace olarak birlikte değerlendirilmiş ve bu terekede ikisine 22 kuruş değer biçilmiştir.⁵¹⁸ Yine Aişe binti Süleyman'ın terekesinde diğer kadın terekelerinde rastlanmayan kürk yer almış ve kürke de 25 kuruş değer biçilmiştir.

En yaygın kadın kıyafetlerinden biri olan ve tereke kayıtlarında da sıkça adı geçen “entari” iki tarafı yırtmaçlı geniş kollu, iç etekliği uzun gömlek gibi olan bir kıyafettir.⁵¹⁹ Kayıtlarda çoğunlukla kumaşının cinsine göre alaca, çuha, çiçekli, beyazlı gibi adlarla isimlendirilmektedir. Entarilerin fiyatları da kumaşlarına göre çeşitlilik gösterir. Mesela, Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Emine binti Ahmed'in terekesinde alaca entari 5 kuruş, beyazlı entari 10 kuruş, çiçekli entari 19 kuruş 10 para olarak kaydedilmiştir.⁵²⁰ Ayrıca, kaftan gibi farklı bir kumaştan yapılmış⁵²¹ ya

⁵¹⁵ ÇŞS, 22/207

⁵¹⁶ Pakalın, a.g.e., C.I, s.601. Hemen her kadın terekesinde feraceye rastlanmaktadır. ÇŞS 22/134 numaralı belgede Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Emine binti Ahmed'in iki feracesinden bir 1.5, diğeri 16 kuruş kaydedilmiş; ÇŞS 22/202 numaralı belgede, Kayserbey Mahallesi'nden Fâtıma binti Mustafa'nın feracesi 2 kuruş 10 para olarak fiyatlandırılmıştır. Bu iki örnekte de olduğu gibi kayıtlarda genellikle feracelerin kumaşları belirtilmemiştir.

⁵¹⁷ A.g.e., C.I, s.258.

⁵¹⁸ ÇŞS, 23/319

⁵¹⁹ A.g.e., C.I, s.541.

⁵²⁰ ÇŞS 22/134.

⁵²¹ ÇŞS, 23/319 numaralı, İmaret Mahallesi'nden Aişe binti Süleyman'a ait tereke kaydında yer alan “kaftan entari” 60 kuruş fiyatıyladiğer entariler arasında dikkat çekmektedir.

da sırma tellerle işlenmiş telli entariler de yer almakta ve bunlar, fiyatlarının yüksekliğiyle dikkat çekmektedir.⁵²² Kumaşlarının yanında giysinin yeniliği, işlemesi, dikişi gibi özellikleri de değerini değiştirmektedir. Mesela Emine binti Ahmed'in yukarıda bahsedilen alaca entarisi 5 kuruş ederken; Karataş Mahallesi'nden Fâtıma binti Ahmed'in 10 Nisan 1831 (H. 27 Şevval 1246) tarihli tereke kaydında yer alan alaca entarisine 69 kuruş değer biçilmiştir.⁵²³ Aynı kadına ait kutnî entarinin 43, çuka entarinin 30 kuruşluk fiyatları göz önünde bulundurulduğunda, Fâtıma binti Ahmed'in çağdaşı diğer kadınlara göre pahalı kıyafetler giydiği anlaşılmaktadır.

Şalvar, Anadolu'da yaygın olarak giyilen bir alt giysisidir. Genellikle ağı geniş ve paçaları büzgülü tutulur. Yöre ve giyenin yaşına göre model özelliği ve kumaşı değişir. Genç kızları ipekli kumaşlardan ve süslü yapılırken; yaşlı kadınları pamuklu kumaştan ve sade olur.⁵²⁴ Çankırı tereke kayıtlarında da fiyatları ortalama 4.5 ile 8.5 kuruş arasında değişen kadın şalvarlarından söz edilmektedir.

Kayserbey Mahallesi'nden Fâtıma binti Mustafa'nın terekesinde şalvar, ortalama fiyat olan 8.5 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁵²⁵ Ancak nadir de olsa oldukça pahalı şalvarlara da rastlanmaktadır. Mesela, Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Fâtıma binti İbrahim'in 12 Kasım 1829 (H. 15 Cemaziyelevvel 1245) tarihli terekesinde alaca şalvara 20 kuruş değer biçilmiştir.⁵²⁶ Yine Kayserbey Mahallesi'nden Fâtıma'ya ait canfes⁵²⁷ şalvar 30 kuruş kaydedilmiştir. (M. 5 Nisan 1830-H. 11 Şevval 1245)⁵²⁸

Gömlek, hakim yakalı, önde yaka altında düğmeli, pamuklu kumaştan yapılmış kolları bol giysidir. Tereke kayıtlarına 1.5 ile 6 kuruş arasında farklı fiyatlarla yansımıştır.

Anadolu kadınlarının en çok kullandığı giysilerden olan futa ve kuşaklar da tereke kayıtlarında yerini almıştır. Peştemal ya da önlük anlamına gelen futa ve bele sarılan

⁵²² ÇŞS 26/20 numaralı, Kayserbey Mahallesi'nden Emine binti Abdullah'a ait tereke kaydında yer alan "telli göğez entari" ye 27 kuruş değer biçilmiştir.

⁵²³ ÇŞS, 26/17.

⁵²⁴ Mızrak, a.g.m., s.305.

⁵²⁵ ÇŞS, 22/202.

⁵²⁶ ÇŞS, 25/82.

⁵²⁷ Canfes, parlak ve genellikle iki renkli dokunmuş ipek kumaştır. (Ş. Sami, a.g.e. s.468); Kadın giysilerinde günlük kıyafetlerden ziyade, özel günlerde giyilen giysilerde kullanılan kıymetli bir kumaştır ve Çankırı sicil kayıtlarında canfes kumaşa çok sık rastlanmamaktadır.

⁵²⁸ ÇŞS, 26/6.

kuşak, kadınların günlük işlerini yaparken sürekli kullandığı giysilerdir.⁵²⁹ Gümüş işlemeli sim kuşakların fiyatı 23 kuruşa kadar çıkmaktadır. 23 kuruşluk en pahalı sim kuşak Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Fâtıma binti İbrahimin terekesinde yer almaktadır⁵³⁰ ki aynı kadına ait yukarıda bahsedilen alaca şalvar da muadillerinin arasında en yüksek değere sahiptir.

2.5.1.2.1.2. Başa Giyilen Giysiler

Kadınların başına giydiği en yaygın kıyafetler, fes ve yemenilerdir. Fes genellikle kırmızı renklidir ve alın kısmı altınlarla kaplıdır. Üstüne oyalı yemeni örtülür. Yemeniler, çember ya da çevre isimleriyle de bilinen, kadınların başına örttüğü örtülerdir. Etrafı oyalı olan bu örtüler gençler tarafından beyaz, yaşlı kadınlar tarafından siyah renklerde kullanılır.⁵³¹ Kadın terekelerinde yemenilerin fiyatı 1.5 kuruştan 13 kuruşa kadar çeşitlilik göstermektedir. Fiyatı daha yüksek olanların oyalı yemeniler olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Kayserbey Mahallesi'nden Aişe binti Mustafa'nın 16 Temmuz 1806 (H. 29 Rebiyülahir 1221) tarihli terekesinde oyalı olduğu özellikle belirtilen yemeni 13 kuruş değerindedir.⁵³²

2.5.1.2.1.3. Ayağa Giyilen Giysiler

Kadın ve erkek terekelerinde benzer özellikler gösteren ayakkabılar birlikte değerlendirilebilir. Terekelerde ayakkabı olarak harcî (ucuz) naleyn yani tahtadan yapılmış ayakkabı (nalın) ve pabuş olarak kaydedilen pabuçlara rastlanmaktadır. Pabuç, mest ile giyilen ökçesiz ayakkabı türlerinden biridir.⁵³³ Genellikle mest ile giyildiği için kayıtlara mest-papuç şeklinde de yansımıştır. Debbaghane Mahallesi'nden Bekiroğlu Osman'ın terekesinde yer alan mest pabuç 9 kuruşluk

⁵²⁹ ÇŞS, 26/15,2. Belge kaydında yer alan Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Zeliha binti Ahmed'in terekesinde "futa" olarak adlandırılmış ve 16 kuruş değer biçilmiştir. Kayserbey Mahallesi'nden Emine binti Abdullah'ın terekesinde ise "önlük" olarak 4 kuruş fiyatla kaydedilmiştir. (ÇŞS, 26/20) Bu durum, işlevsel olarak aynı olmakla birlikte futanın, önlüğe kıyasla daha nitelikli bir giysi olduğunu düşündürmektedir.

⁵³⁰ ÇŞS, 25/82.

⁵³¹ A.g.m., s.303.

⁵³² ÇŞS, 22/87.

⁵³³ Hanılçe, a.g.m., s.437.

fiyatıyla incelenen belgeler içindeki en pahalı pabuçtur.⁵³⁴ Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Emine binti Ahmed'in terekesinde ise mest pabuç 2.5 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁵³⁵ Nalınların fiyatları ise hem kadın hem de erkek terekelerinde 1 kuruşun altındadır. Yine Emine binti Ahmed'in terekesinde iki adet nalın 1 kuruş 6 para; Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Abdullah'ın terekesinde nalın 30 para olarak geçmektedir.⁵³⁶ Farklı bir ayakkabı olarak yalnız bir terekede çizmeye rastlanmıştır. Kastamonu'dan Veli Mehmed bin İbrahim'in terekesinde geçen çizmeye verilen 8 kuruş değer, diğer eşyalarla kıyaslandığında oldukça düşüktür.⁵³⁷ Bu durum ya çizmenin çok yıpranmış olduğunu ya da satın alınmak için pek rağbet görmediğini düşündürmektedir.

Hem kadınlarda hem de erkeklerde ayakkabı ile ilgili fazla çeşidin yansımaması ve adı geçen giyim eşyalarının da fiyatlarının çok ucuz olması, başa ya da vücuda giyilen giysilerdeki özenin ayakkabılara gösterilmediğini düşündürmektedir.

Sözü geçen giyim eşyalarına ek olarak bahsedilebilecek diğer bir eşya da yağlık adı verilen mendillerdir. Yemekten kalkınca el ve ağızın silinmesinde kullanıldığı için bu ismi aldığı düşünülmektedir. Günümüzdeki mendillerden daha büyüktür ve daha çok peçete görevi gördüğü anlaşılmaktadır.⁵³⁸ Kumaşının türüne ve üzerindeki işlemlere göre fiyatı değişen yağlıklara erkek ve kadın terekelerinde sıklıkla rastlanır. Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Ahmed'in terekesinde yer alan yağlık 8 kuruş⁵³⁹; Karataş Mahallesi'nden Fâtıma binti Ahmed'in eşyaları arasında çıkan iki yağlıktan biri 5, diğeri 16.5 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır ki, kaydedilen yağlıklar içinde en yüksek fiyattır.⁵⁴⁰ Başka bir mendil çeşidi de çevredir. Çevre, kenarı kıvrılmış, oya veya işleme nakışlarla süslenmiş mendillerdir. Dokuması, oyası ya da işlemesine göre kıymeti değişen çevrelerin fiyat aralığı da oldukça geniştir.⁵⁴¹ Genellikle beyaz olan çevrelerin, yazma ve sırmalı olmak üzere iki çeşidi vardır.⁵⁴²

⁵³⁴ ÇŞS, 22/207.

⁵³⁵ ÇŞS, 22/134.

⁵³⁶ ÇŞS, 22/203.

⁵³⁷ ÇŞS, 26/11.

⁵³⁸ Pakalın, a.g.e., C.III, s.600.

⁵³⁹ ÇŞS, 22/203

⁵⁴⁰ ÇŞS, 26/17

⁵⁴¹ Kayserbey Mahallesi'nden Fâtıma binti Mustafa'nın 31 Mart 1831 (H. 17 Şevval 1246) tarihli tereke kaydında çevre 3 kuruş olarak geçerken (ÇŞS, 26/15,1. Belge); 5 gün sonra kaydedilen Hoca

2.5.1.2.2. Erkek Giysileri

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'da yaşayan erkeklerin kıyafetleri ile ilgili en zengin bilgiye yine tereke kayıtlarından ulaşılmaktadır. Bu döneme ait erkek kıyafetlerinin bir kısmı kadınlarınkiyle benzerlik gösterir. Bunlardan biri şalvarlardır. Kadınlarda olduğu gibi erkeklerde de yaygın bir giysi olan şalvar, kesim olarak kadınlarınkine benzer, kumaş olarak farklılık gösterir. Erkek şalvarları kendi içinde çuka ve şayak olmak üzere, kumaşlarının türüne göre isim alır. Tereke kayıtlarında fiyatları ortalama 5 kuruşla 16.5 kuruş arasında değişmektedir. 16.5 kuruş değerindeki şalvar Debbaghane Mahallesi'nden Bekiroğlu Mustafa'ya aittir.⁵⁴³ Şayak şalvar ortalama 7 kuruş, en pahalı çuka şalvar 13 kuruş olarak kayda geçmiştir. Ayrıca şalvar gındabı, uçkur gibi parçalar da tereke kayıtlarına alınmış ve ortalama 3-4 kuruş değer biçilmiştir.⁵⁴⁴ Ortalamanın çok üstünde bir fiyat olarak, Kastamonu'lu Veli Mehmed bin İbrahim'in terekesinde, kumaşları belirtilmeyen iki şalvardan bir 44; diğeri 56 kuruş kaydedilmiştir.⁵⁴⁵ Çankırı'nın meskûn ahalisinden olmayan ancak Çankırı'da öldüğü için sicil kayıtlarında terekesi yer alan bu kişiye ait şalvarlar Çankırı'da kullanılanlar arasında istisnadır.

Kadın kıyafetleriyle benzerlik gösteren bir diğer erkek giysisi de entaridir. Erkek entari fiyatları 1.5 kuruş ile 3.5 kuruş arasında olmakla beraber, şalvar entari olduğu zaman 6 kuruş olmuş, Halep alacası entari ise 15 kuruşa çıkmıştır. Erkek entarileri arasında en dikkat çekici kayıt, 28 Eylül 1827 (H. 7 Rebiyülevvel 1243) tarihli bir zimmî terekesinde yer alan entarilerdir. Aslında Çankırı dışından oldukları ve muhtemelen bir ticaret ya da seyahat sırasında Çankırı'da öldükleri anlaşılan Endoryas ve Körek(?) adlı zimmîlere ait tereke kaydında “günahind” olarak adlandırılan ve “hind türü” olarak çevrilebilecek bir entari türünden bahsedilmektedir. Değerleri 100'er kuruş olan iki adet günahind entari ve yeleğin

Bahşayış Mahallesi'nden Zeliha binti Ahmed'in 5 Nisan 1831 (H. 22 Şevval 1246) tarihli terekesinde 40 kuruş olarak kaydedilmiştir. (ÇŞS, 26/15, 2. belge)

⁵⁴² Ag.e., c.I, s.361.

⁵⁴³ ÇŞS, 22/07.

⁵⁴⁴ ÇŞS, 22/207 numaralı belgede, Debbaghane Mahallesi'nden Bekiroğlu Mustafa'nın tereke kayıtları arasında şalvarla birlikte, 3 kuruş değerinde şalvar gındabı da yer almakta; yine ÇŞS, 23/308 numaralı sicil kaydında, Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesinde iki uçkur zikredilmektedir. 6 ve 7 kuruş değer biçilen uçkurların ortalama bir pabuçtan çok daha pahalı olması, 1800'lerin ilk yarısında eşyalara biçilen kıymet algısının günümüzden oldukça farklı olduğunu göstermektedir.

⁵⁴⁵ ÇŞS, 26/11.

yanısına; aynı terekede yine değerleri 25 ile 110 kuruş arasında değişen ve bu sefer entari oldukları belirtilmeyen,7 adet günahind giysi ya da kumaş kaydedilmiştir. Sayılarının çokluğu ve Çankırı'da seyahat amaçlı bulunmaları, iki zımmînin bu kumaşların ticaretini yaptıklarını düşündürmektedir.⁵⁴⁶ Diğer entarilerden en azından kumaşıyla farklı olan ve fiyatı da çok yüksek olan bu entari türü, Çankırı'da kullanılan giysilerden biri değildir. En azından başka bir belgede böyle bir entari türüne ya da bu fiyatta başka bir entariye rastlanmamıştır.

19. Yüzyıl erkek kıyafetlerinin vazgeçilmez unsurlarında biri de kuşkusuz başlıklardır. Osmanlı toplumunda kişilerin statüsünü, ait olduğu topluluk veya cemaati temsil etmesi açısından başlıkların özel bir yeri vardır. Bu anlamda, erkek terekelerinde kaydedilen farklı başlık türleri de, erkek başlıklarındaki zengin çeşitliliği göstermektedir. Bu alanda sarık, kalpak, kavuk, fes ve külah kayıtlarda yer almıştır. Fes, insanların başlarını havanın etkisinden korumak için kullandıkları yünden yapılmış serpuşlardan (başlıklardan) biridir. Kavuk, içi boş manasında kof kelimesinden türetilmiştir. Eni fazla, uzunluğu dardır ve etrafına birkaç parmak genişliğinde sarık sarılır. Kalpak ise pöstekiden yapılan başlıktır. Külah, genellikle dervişlerin giydiği ucu sivri başlıktır ve yine etrafına sarık sarılır. Sarık ise anlaşılacağı gibi kavuk, külah, fes ve benzeri başlıklar üzerine sarılan tülbent ve şala verilen isimdir.⁵⁴⁷ Tereke kayıtlarında sarığın değeri 1 kuruştan 11.5 kuruşa kadar çıkarken, diğer başlıkların 1-1.5 kuruş arasında fiyatlandırıldığı görülmektedir. Hemen her erkek terekesinde başlıklara, özellikle de sarıklara rastlanmaktadır. Mesela, Debbağhane Mahallesi'nden Mustafa bin Mehmed'in 28 Kasım 1820 (H. 17 Ramazan 1221) tarihli terekesinde 2 kavuk, 3 sarık ve 1 fes yer almış; kavuklar 22 para ve 3.5 kuruş, fes 1.5 kuruş, sarıklar ise 2 ile 3.5 kuruş arasında fiyatlarla kaydedilmiştir.⁵⁴⁸

Bunların dışında, erkeklerin başlarında kullandıkları giysiler takye, yemeni, abani ve puşidir. Takye, başın terini çekmek ve kavuk çıkarıldığı zaman üşümemesini sağlamak için başlık altına giyilen bez gibi ince kumaştan yapılmış başlıktır. Ev içinde kullanılan başlık olarak da bilinir. Yemeni ise, alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çenberdir. Bir zamanlar, Yemen ve

⁵⁴⁶ ÇŞS 25/ s. 60

⁵⁴⁷ Hanilçe, a.g.m., s. 433-434

⁵⁴⁸ ÇŞS, 22/96.

Hindistan'da yapıldığı için bu adı aldığı düşünülmektedir. Genellikle kadınların başlarını örttüikleri yemeniyi erkekler de fes üzerine, sarık olarak kullanmışlardır.⁵⁴⁹ Sarık olarak kullanılan diğeri bir giysi de abanidir. İpekten, sarımtırak dallarla işlenmiş bir kumaş olan abanınin, Karataş Mahallesi'nden Mezdecî esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesi⁵⁵⁰ örneğinde olduğu gibi, zaman zaman terekelere yansıması, Çankırı'da sarık olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu tereke kaydında adı geçen "yeşil abani" ye 3 kuruş değer biçilmiştir. Daha dar bir kullanım alanı olduğu anlaşılan puşiyi Pakalın, yeniçeri ocağına mensup topçularla bahriyeden tersane kalyoncularının giydikleri başlık olarak tanımlamıştır.⁵⁵¹ Ancak çok sık olmasa da tereke kayıtlarında yer alması Çankırı yöresinde de kullanıldığını göstermektedir. Mesela Debbağhane Mahallesi'nden Bekiroğlu Osman'ın terekesinde bir adet şâlî puşi kaydedilmiş ve 9 kuruş değer biçilmiştir.⁵⁵²

Yalnız erkeklere özgü bir kıyafet olan ve genellikle ulema sınıfının giydiği cübbe, uzun ve darca bir üst giysisidir. Cübbeler de kumaşına göre çeşitlilik göstermekte ve fiyatları da kalitesine göre değişmektedir. Şâlî cübbe 22 para gibi çok düşük bir fiyata satılabilirken, çuka cübbe 16 kuruş, yeşil çuka cübbe 13 kuruş gibi fiyatlarla terekelere yansımıştır.⁵⁵³ Mezdecî esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesinde yer alan çadır nefti çuka cübbe ise oldukça yüksek bir değer olan 80 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁵⁵⁴

Erkeklerin günümüzde giydiği ceket yerine geçebilecek kıyafetler, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında çeşitlilik göstermektedir. Bu tür kıyafetlerden Çankırı sicil kayıtlarına cebe, cepken, yelek ve fermane yansımıştır. Fermane kolsuz, işlemeli bir çeşit yelektir ve daha çok Rumeli'de giyilen bir giysidir.⁵⁵⁵ İncelenen sicil kayıtları içinde de yalnız bir terekede rastlanmıştır. O da, en pahalı cübbenin de sahibi olan Mezdecî esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesidir.⁵⁵⁶ Osmanlı'da, zincirden örme zırhlara⁵⁵⁷

⁵⁴⁹ ÇŞS, 22/203 numaralı belgede, Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Ahmed'in terekesinde iki sarığın yanında, fiyatları 1.5 kuruşla 3 kuruş arasında değişen dört yemeni yer almıştır.

⁵⁵⁰ ÇŞS, 22/308.

⁵⁵¹ Pakalın, a.g.e., c.II, s.782

⁵⁵² ÇŞS, 22/207.

⁵⁵³ ÇŞS, 22/96 numaralı belgede, Debbağhane Mahallesi'nden Mustafa bin Mehmed'in 28 Kasım 1806 (H. 17 Ramazan 1221) tarihli terekesinde yer alan şâlî cübbe 22 para, çuka cübbe ise 16 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁵⁵⁴ ÇŞS, 23/308.

⁵⁵⁵ A.g.e., c.I, s.608.

⁵⁵⁶ ÇŞS, 23/308.

verilen isim olan cebenin kayıtlarda “çuka cebe” olarak yer alması bu giysinin zırh benzeri kesilmiş ancak çuhadan dikilmiş bir çeşit yelek olduğunu düşündürmektedir. Cepken ise kadınların da giydiği ortak bir giysidir. Uzun kollu, kısa ve genellikle işlemeli bir tür cekettir.⁵⁵⁸

19. Yüzyıl erkek kıyafetlerinin en önemli parçalarından biri de kuşaklardır. Tereke kayıtlarında çok çeşitlilik gösterdiği anlaşılan kuşaklar çoğunlukla dokunduğ yer ile adlandırılmakta ve kalitesi ve fiyatının da buna göre belirlendiği anlaşılmaktadır.

Erkek terekelerinde Tosya kuşağı, Trablus kuşağı, Halep kuşağı ve Koçhisar kuşağı sıklıkla rastlanan kuşaklardır ve ortalama kuşak fiyatı 20 kuruş civarındadır.⁵⁵⁹ İstisnai bir durum olarak Debbaghane Mahallesi’nden Mustafa bin Mehmed’in 31 Aralık 1829 (H. 5 Receb 1245) tarihli Beytü’l- mal’a kalan bir tereke kaydında Trablus kuşağı 86 kuruşluk oldukça yüksek bir rakam olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁰

Tereke kayıtlarında erkeklerin giydiği iç giyim eşyaları da yer almaktadır. Bunlar, bez içlik, beyaz içlik ve alaca içlik olarak çeşitlilik göstermektedir. Bez içlik fiyatları 25 para ile 6 kuruş arasında değişirken beyaz içlik en fazla 6 kuruş, alaca içlik ise 9 kuruş değerindedir.⁵⁶¹

Geleneksel Türk erkek giysileri içinde önemli bir yeri olan aba, kalın kaba yünlü kumaşa ve bu kumaştan yapılmış palto türünden erkek giysilerine verilen isimdir.⁵⁶² Daha çok aşağı tabakadaki ilmiye mensuplarının ve fukara halkın giydiği abaya Çankırı sicil kayıtlarında da rastlanmaktadır. Yine sicil kayıtlarında yer alan

⁵⁵⁷ Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1965, s.103

⁵⁵⁸ ÇŞS, 22/207 numaralı, Debbaghane Mahallesi’nden Bekiroğlu Osman’ın tereke belgesinde cepken 1 kuruş 5 para gibi oldukça düşük bir fiyatla kaydedilmiştir.

⁵⁵⁹ ÇŞS, 22/ 96 numaralı tereke kaydında Mustafa bin Mehmed’e ait Tosya kuşağı 4 kuruş; dokuması belirtilmeyen başka bir kuşak ise 20 kuruş olarak yer almıştır. ÇŞS 23/310 numaralı, Hoca Hasan Köyü’nden Mirkamer bin Abdullah’ın terekesinde ise Tosya kuşağı 5 kuruş kaydedilmiştir. Benzer şekilde, aslen Kastamonu’lu olan, Veli Mehmet bin İbrahim’in terekesinde köhne (eski) Trablus kuşağı 4.5 kuruş; Koçhisar kuşağı 9 kuruş olarak kaydedilmiştir (ÇŞS, 26/11). Şeyh Osman Mahallesi’nden Musaoğlu Ali’nin terekesinde yer alan Halep kuşağına ise diğerlerine göre yüksek bir rakam olan 40 kuruş değer biçilmiştir (ÇŞS, 26/s.12)

⁵⁶⁰ ÇŞS, 25/187.

⁵⁶¹ Debbaghane Mahallesi’nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa’nın terekesinde yer alan 6 kuruş değerindeki bez içlik (ÇŞS, 22/131), Hoca Bahşayış Mahallesi’nden Feyzullah bin Ahmed’in eşyaları arasında çıkan 2 kuruş değerindeki havlu içlik (ÇŞS, 22/203) ve Debbaghane Mahallesi’nden Mustafa bin Mehmed’in 4.5 kuruş değerindeki iki adet beyaz içliği (ÇŞS, 22/96), 19. Yüzyıl’ın ilk yarısında erkeklerin kullandığı içlik çeşitlerine örnek olarak gösterilebilir.

⁵⁶² Haniççe, a.g.m., s.427.

yağmurluk ve kebe aynı türden erkek giysileridir.⁵⁶³ Diğerlerinden farklı olarak kebe, daha ziyade çobanların giydiği keçeden yapılmış gocuktur.⁵⁶⁴ Debbağhane Mahallesi'nden Bekiroğlu Osman'ın terekesinde kaydedilen kebeye 4 kuruş değer biçilmiştir.⁵⁶⁵

Kayıtlarda diz bezi olarak geçen ve fiyatı 1.5-2 kuruş civarında olan bir giysinin de dizlik olduğu düşünülmektedir. Dize kadar olduğu için bu adı alan kısa dona verilen addır.⁵⁶⁶ Bu günkü kullanım şekliyle tozluk denilebilecek dizlikler genellikle bezden yapıldığı için, Çankırı sicil kayıtlarında bahsedilen “diz bezi” adlı eşya dizlik olarak değerlendirilmiştir. Diz bezleri hem erkek, hem de kadın terekelerinde yer almaktadır.⁵⁶⁷ Kastamonu'lu Veli Mehmed bin İbrahim'in terekesinde olduğu gibi bazı belgelerde ise tozluk olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁸ Dizlik, tozluk ya da 19 Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'da daha yaygın kullanım şekliyle diz bezi, aynı eşyaya verilen farklı isimlerdir.

2.5.2. Yemek- Mutfak Kültürü

Gündelik yaşamın en önemli unsurlarından biri yeme-içme alışkanlıkları ve mutfak kültürüdür. Bilindiği gibi Türklerin oldukça zengin bir yemek kültürü ve kendine özgü bir sofrada adabı vardır. Mutfakta kullanılan eşyalar da bu sofrada adabı hakkında ipuçları verir.

Tereke kayıtları en küçük eşyayı bile miras kapsamında değerlendirdiği için mutfakta kullanılan hemen her eşyaya bu kayıtlarda rastlamak mümkündür. Aşağıdaki tabloda 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı sicil kayıtlarına yansıyan bazı mutfak eşyaları ve fiyat aralıkları verilmiştir.

⁵⁶³ ÇŞS, 23/314 numaralı, Develi Köyü'nden Ömer bin Ali'nin tereke kaydında “aba yağmurluk” olarak ele alınmış ve 3 kuruş fiyatla kaydedilmiştir.

⁵⁶⁴ Pakalın, a.g.e., C.II, s.236.

⁵⁶⁵ ÇŞS, 22/207.

⁵⁶⁶ A.g.e., c.I, s.470.

⁵⁶⁷ ÇŞS, 22/203 numaralı tereke kaydında Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Ahmed'in dizbezi 20 para; ÇŞS, 22/134 numaralı tereke kaydında yine aynı mahalleden Emine binti Ahmed'in iki diz bezinden biri 1.5. kuruş diğeri 2.5 kuruş olarak kaydedilmiştir. Hem erkek hem de kadın terekelerinde yer alması ortak kullanılan giysilerden biri olduğunu düşündürmektedir.

⁵⁶⁸ ÇŞS, 26/11 Bu belgede adı geçen tozluğun 5 kuruş olan değerinin diz bezlerinin fiyatlarına yakın olması, iki eşyanın aynı olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Tablo 2.10. Mutfakta Kullanılan Eşyalar⁵⁶⁹

Mutfak Eşyası	Fiyat Aralığı (kuruş)	Mutfak Eşyası	Fiyat Aralığı (kuruş)
Börek tebsisi	2.5	Havan	2
Tebsi	20 para	Kaşık	5 para- 2.5
Et satırı	15	Orta sini	15
Satır	10 para	Sini	1 – 3
Bakraç	1 - 3	Sagir (küçük) sini	2.5
Kefkir (kevgir)	0.5	Tabla	2
Bıçak	10 para	Kazgan (kazan)	3 – 42.5
Kıyma bıçağı	3	Sahan	1.5
Kebir (büyük) bıçak	2.5	Kapaklı sahan	6
Tas- su taşı	1	Ocak güğümü	?
Hoşab taşı	2	Kova güğüm	5
Lenger (ortası çukur, kenarları enli tepsi)	1	Nuhasi ibrik	2. 10 para
El leğeni	3.5	Kova ibrik	4– 6
Tencere	3 – 20	Elek - kalbur	20 para
Kebir (büyük) tencere	6.5	Sofra bezi	27 para
Kapaklı tencere	5	Etmek temuri	2
Likör takımı	12	Tuzluk	5

İncelenen dönemde Çankırı’da kullanılan mutfak eşyalarına bakıldığında, günümüzde özellikle kırsal kesimde kullanılan eşyalarla büyük benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Tencereler, tepsiler, tas ve sahanlar, satırlar, bıçaklar, ibrikler, güğümler farklı boy ve nitelikleriyle tereke kayıtlarında en sık rastlanan mutfak eşyalarıdır. Buna karşılık tabak yalnız bir tereke kaydında⁵⁷⁰ yer almış; çatal, bardak gibi günümüzde çok kullanılan eşyalara ise hiç rastlanmamıştır. Bu durum, o günün sofra kültüründe bu eşyaların yer almadığını göstermektedir. Bilindiği gibi, Türk sofra geleneğinde yemekler, ortada tek bir tabaktan, elle yenir ve gerektiğinde kaşık kullanılırdı. Çatal ve bıçak ise kullanılmazdı.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ ÇŞS, 22/47, 22/87, 22/96, 22/131, 22/134, 22/202, 22/203, 22/207, 23/306, 23/308, 23/309, 23/310, 23/314, 23/316, 23/317, 23/319, 25/182, 25/187, 25/s.159, 26/s.8, 26/s.9, 26/s.10, 26/s.11, 26/12, 26/s.13, 26/s.14, 26/s.15, 26/s.16, 26/s.18, 26/s.19, 26/s.20, 26/s.21, 26/s.22, 26/s.23

⁵⁷⁰ ÇŞS, 25/159

⁵⁷¹ Sibel Güler, “Türk Yemek Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”, erişim: 20.04.2013 http://bildiri.anadolu.edu.tr/papers/29_600u80.pdf, s.10

Yine geleneksel Türk sofrada yemekler yerde, konuşmadan yenir ve sofradan çabuk kalkılırdı.⁵⁷² Yemeklerin yerde, sini adı verilen büyük tepsilerde yenilmesi, tereke kayıtlarına da yansımış ve farklı boy ve fiyatlarda siniler kayıtlarda yer almıştır. Genellikle bakır ve işlemeli olan bu siniler büyüklüğüne ve kalitesine göre 1 kuruştan 15 kuruşa kadar fiyat çeşitliliği göstermiştir. Mesela, Kayserbey Mahallesi'nden Aişe binti Mustafa'nın terekesinde⁵⁷³ sagir (küçük) sini 2.5 kuruş 10 para iken; Debbaghane Mahallesi'nden Abacı Mehmed bin Abdullah'ın terekesinde iki adet sini 6 kuruş 15 para,⁵⁷⁴ Hoca Hasan Köyü'nden Mirkamer bin Abdullah'ın terekesindeki orta sini ise 15 kuruş⁵⁷⁵ olarak kaydedilmiştir.

Eşyaların hemen hepsi kırsal kesimde yaygın olarak kullanılan eşyalardır. Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Abdullah'ın terekesinde yer alan likör takımı ise 19. Yüzyıl'ın Çankırı'sında pek rastlanmayacak bir eşya olması bakımından diğerlerinin arasında dikkat çekicidir.⁵⁷⁶

Tereke kayıtlarına yansıyan mutfak eşyaları arasında kazanlara sıklıkla rastlanması, mahallelerde ve köylerde ortak yemek kültürünün yaygın olduğunu, kalabalık topluluklara yemekler yapıldığını düşündürmektedir.⁵⁷⁷ Düğün, cenaze, sünnet gibi çeşitli vesilelerle mahalle ve köy halkının yemeklerde bir araya gelmesi, incelenen dönemde Çankırı ahalisi arasında sosyal ilişkilerin güçlü olduğunu, insanların iç içe yaşadığını göstermektedir. Günümüzde hala, Anadolu'nun hemen her yerinde olduğu gibi, Çankırı yöresinde de düğün, cenaze, bayram gibi özel zamanlarda yemekler, kalabalık sofralarda topluca yenilmektedir.

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'daki mutfaklarda en çok bakır malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Terekelerde, mutfaktaki bu bakır eşyalar tek tek yer

⁵⁷² A.g.m., s.10

⁵⁷³ ÇŞS, 22/87, Aişe binti Mustafa'nın terekesinde diğer kadın terekelerinden farklı olarak giyim eşyaları bulunmamakta bununla birlikte, çeşitli boylarda kapaklı kapaksız sahan, tencere, lenger, bakraç gibi mutfak eşyaları ağırlıklı olarak yer almaktadır.

⁵⁷⁴ ÇŞS, 23/306.

⁵⁷⁵ ÇŞS, 23/310.

⁵⁷⁶ ÇŞS, 22/203.

⁵⁷⁷ ÇŞS, 23/308 numaralı tereke kaydında, Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'e ait kazana 42.5 kuruş değer biçilmiştir. Aynı belgede, terekelerde az rastlanan ve yüksek fiyatlarından o dönemde kıymetli eşyalardan olduğu anlaşılan saate de aynı fiyatın biçildiği düşünüldüğünde oldukça yüksek bir miktardır ve kazanın büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. Benzer şekilde, Şeyh Osman Mahallesi'nden Musaoğlu Ali'nin terekesinde de bir "kebir tencere" 57.5 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır (ÇŞS, 26/12). Tencerenin fiyatı, bunun da kapasitesi geniş, toplu yemeklerde kullanılan bir kazan olduğunu göstermektedir.

aldığı gibi, “avane-i nuhasiye” tabiriyle topluca hesaplandığı da olmuştur. Bu şekilde toplu hesaplamalarda 1 kıyyesine⁵⁷⁸ 4.5 kuruş ile 10-12 kuruş arasında değer biçildiği kaydedilmiştir.

Ailenin günlük yaşantısında dikkat çeken ve özellikle üzerinde durulması gereken bir durum da kahve kültürüdür. Daha önce de belirtildiği gibi, yemekler çabuk yenir, sofrada oyalanılmazdı. Bu durumda, sohbetler ve önemli konuların konuşulması, yemekten sonra kahveler içilirken yapılırdı. İncelenen terekeler içinde değeri 4 kuruşla 12 kuruş arasında değişen kahve takımı, fincan tepsisi, kahve ibriği, fincan, kahve altı tabağı, cezve, kahve dibeği gibi eşyaların hemen her tereke kaydında yer alması⁵⁷⁹; köyler de dahil Çankırı’da yaygın bir şekilde kahve içme kültürünün bulunduğunu göstermektedir. Karataş Mahallesi’nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed’in terekesinde kaydedilen kahve takımı, ayrıca 7 adet fincan ve kahve ibriği, kahvenin günlük hayatın bir parçası olduğu göstermektedir.⁵⁸⁰ Günümüzde kahvenin toplumsal işlevini çay almış; sohbetler, toplantılar çay eşliğinde yapılır olmuştur.

Bu çalışmada şer’iye sicilleri temel alındığı, ve sicil kayıtlarında da Çankırı’nın yöresel yemekleri hakkında bilgi yer almadığı için, 19. Yüzyıl’ın ilk yarısında Çankırlı ailelerin yeme içme alışkanlıkları ele alınmamış, mutfakta kullanılan eşyalar ve sofrada adabı üzerinde durulmuştur.

⁵⁷⁸ 1 kıyye 1280 gramdır.

⁵⁷⁹ ÇŞS, 22/96, 22/131, 22/203, 22/207, 23/306, 23/308, 26/s.13, 26/s.12, 26/21

⁵⁸⁰ ÇŞS, 23/308; Hoca Bahşayış Mahallesi’nden Feyzullah bin Ahmed’in terekesinde yer alan kahve dibeği ve eli ayrıca kahve tepsisi (ÇŞS,22/203), Debbağhane Mahallesi’nden Bekiroğlu Osman’ın terekesinde 4 kuruş 10 para değer biçilen kahve takımı (ÇŞS,22/207), aynı mahalleden Tekyeneşinzâda Mustafa Ağa’nın terekesinde zikredilen 20 para değerindeki kahve hurdası (kahve kırıntıları) (ÇŞS,22/131), Yine Debbağhane Mahallesi’nden Abacı Mehmed bin Ahmed’in terekesinde yer alan cezve ve kahve (ÇŞS,23/306) diğer bazı örnekler olarak Çankırlı ailelerin kahve alışkanlıkları hakkında fikir vermektedir.

2.5.3. Gündelik Eşyalar

2.5.3.1. Ziyet Eşyaları

Terekelerde ya da hırsızlık davalarında yüksek miktarlarda paralardan ya da ziyet eşyalarından bahsedilmemesi Çankırı ahalisinin gelir düzeyinin pek fazla olmadığına göstergesidir. Kıymetli ziyet eşyası olarak 14 Mayıs 1801 (H. 1 Muharrem 1216) tarihli bir zimmet davasında Halime binti Mehmed Ağa adlı bir kadına ait olduğu anlaşılan 10 miskal⁵⁸¹ değerinde altın bilezik, 4 miskal değerinde altın gerdanlık ve elmas kaşlı bir yüzük zikredilmektedir.⁵⁸² Bunun dışında ziyet eşyası olarak kadın terekelerine yansıyan altın eşyalar; en yükseği 70 kuruş değerinde altın gerdanlık⁵⁸³, değeri en fazla 25 kuruşa kadar çıkan altın yüzükler⁵⁸⁴, yine değeri 8 kuruş ile 35 kuruş arasında değişen altın küpeler⁵⁸⁵ ve nadiren rastlanan incidir. Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Fâtıma binti İbrahim adlı kadının terekesinde yer alan inci küpe 30 kuruş, “incü gerdaniye” (inci gerdanlık) 200 kuruş değerindedir.⁵⁸⁶ Diğer ziyet eşyalarıyla kıyaslandığında gerdanlığın fiyatı oldukça yüksektir.

Ziyet eşyalarının yanında terekelerde “İstanbun nısfıyesi”, “İstanbul altunu”, “İstanbul bütünü” ve “Macar altunu” olarak adlandırılan altın çeşitleri yer almaktadır. Yoğurtçu Mahallesi'nden elhac Osman bin Ali'nin 18 Kasım 1829 (H. 21 Cemaziyelevvel 1245) tarihli terekesinde geçen 20 adet Mahmudiye nısfına 3340 kuruş değer verilmiştir. Bir Mahmudiye nısfı 167 kuruşa denk gelmektedir ki diğer altınlar arasında en kıymetlisinin bu olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸⁷ Bunun dışında, Çukur Mahallesi'nden Veligözoğlu elhac Mustafa bin Mustafa ve zevci Aişe binti Abdullah'ın 21 Nisan 1831 (H. 9 Zilkade 1246) tarihli ortak terekesinde yer alan 1

⁵⁸¹ Miskal Osmanlı ölçü birimlerinden biridir. Günümüzdeki karşılığı yaklaşık olarak şu şekildedir: Şer'i miskal 4 gr. ,örfi miskal 4.8 gr., (Şamil İA, “miskal”, *İslam Ansiklopedisi*, C.5, Şamil yay., İstanbul 2000, s.272)

⁵⁸² ÇŞS 18/524.

⁵⁸³ Bu gerdanlık, Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Zeliha binti Ahmed'in eşyaları arasında yer almaktadır (ÇŞS, 26/15, 2. Belge).

⁵⁸⁴ ÇŞS, 26/s.15, 2. belge

⁵⁸⁵ 35 kuruş değerindeki altın küpe, 70 kuruşluk en pahalı altın gerdanlığın ve 25 kuruşluk yüzüğün de sahibi olan Zeliha binti Ahmed'e aittir. Aynı kadının terekesinde ayrıca toplam 120 kuruş değerinde 12 adet İstanbul altını da yer almaktadır (ÇŞS 26/15, 2. Belge).

⁵⁸⁶ ÇŞS 25/82.

⁵⁸⁷ ÇŞS, 25/84.

adet Macar altını 30 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁵⁸⁸ Yine, Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Zeliha binti Ahmed'in 5 Nisan 1831 (H. 22 Şevval 1246) tarihli terekesinde kaydedilen 12 adet İstanbul altını 120 kuruştur. Dolayısıyla bir adedi 10 kuruşa denk gelmektedir.⁵⁸⁹ Aynı mahalleden ancak 24 yıl öncesinde kaydedilen Emine binti Ahmed'in terekesinde İstanbul nısfıyesi altınının 12 adedi 36 kuruştur.⁵⁹⁰ (M. 15 Mayıs 1807- H. 7 Rebiyülevvel 1222) Bir tanesi 3 kuruş olan İstanbul nısfıyesinin değeri diğerleriyle kıyaslandığında, kaydediliş tarihi eski olmakla beraber, çok düşüktür. Ayrıca terekelerdeki diğer eşya fiyatlarıyla kıyaslandığında da düşük bir değerdir.

2.5.3.2. Yatak-Yorgan/ Ev Tekstili

Tereke kayıtları ev tekstil ürünleri konusunda oldukça zengin bilgi sunmaktadır. Yatak, yorgan, çarşaf, havlu gibi gündelik hayatın vazgeçilmez eşyaları, miras kapsamında yer almış ve terekelerde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Aşağıdaki tabloda 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'da kullanılan bazı ev tekstil eşyaları bulunmaktadır.

⁵⁸⁸ ÇŞS, 26/19.

⁵⁸⁹ ÇŞS, 26/s.15, 2.belge

⁵⁹⁰ ÇŞS, 22/134.

Tablo 2.11. Ev Tekstil Eşyaları⁵⁹¹

Ev Tekstili-Eşyası	Fiyat Aralığı (kuruş)	Ev Tekstili- Eşyası	Fiyat Aralığı (kuruş)
Çuka peşkir	9.5	Döşek yüzü	10
İşlemeli Peşkir	5-5.5	Çocuk yorganı	2- 6
Havlı (havlu)	1.5	Döşek	8
İşleme havlı	2	Değirmi döşek	8– 8.5
Lif	20 para	Çit döşek	8- 20
Bohça	1.5	Döşek-yastık	10- 14
Yorgan	1 - 13	Oda takımı yastık	6
Çit yorgan	1.5 -20	Yastık	3-4.5
Bohça yorgan	10	Yastık-minder	11-12.5
Çuka yorgan	12	Minder	3- 4.5
Yorgan yüzü	3	Çit minder	7
Çit yorgan yüzü	2- 4	Bez çarşab (çarşaf)	1.5-4
		Baca perdesi	10

Çankırı’da yatak, yorgan gibi eşyalarda dolgu malzemesi olarak yün kullanılır. Pamuk bu bölgede, bu amaçla pek kullanılmadığından terekelerde yün döşek ya da yün yorgan diye özellikle belirtilmediği düşünülmektedir. Terekelerde, döşek yorgan ve yastıklar genellikle ayrı ayrı kaydedilmekle beraber; Şeyh Osman Mahallesi’nden Musaoğlu Ali’nin terekesi⁵⁹² örneğinde olduğu gibi, beraber fiyatlandırıldığı da olmaktadır. Bu tereke kaydında, döşek-yorgan-yastığın bir arada değeri 76 kuruş olarak kaydedilmiştir. Eni boyu bir olan kare şeklindeki döşekler ise “değirmi döşek” şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁹³

Giyim eşyalarında olduğu gibi döşek ve yorganlarda da yine kumaşlar belirleyici olmaktadır. Yorgan, döşek, yastık ya da minder yüzü olarak adlandırılan bu kumaşlar; eşyanın fiyatını etkilemektedir. Mesela, Hoca Hasan Köyü’nden Mirkamer bin Abdullah’ın terekesinde bahsedilen iki yorgandan biri 15 kuruş değerinde “çit

⁵⁹¹ ÇŞS, 22/47, 22/87, 22/96, 22/131, 22/134, 22/202, 22/203, 22/207, 23/306, 23/308, 23/309, 23/310, 23/314, 23/316, 23/317, 23/319, 25/182, 25/187, 25/s.159, 26/s.8, 26/s.9, 26/s.10, 26/s.11, 26/12, 26/s.13, 26/s.14, 26/s.15, 26/s.16, 26/s.18, 26/s.19, 26/s.20, 26/s.21, 26/s.22, 26/s.23

⁵⁹² ÇŞS, 26/12.

⁵⁹³ ÇŞS 22/131 numaralı, Debbağhane Mahallesi’nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa’nın terekesinde, bir adet köhne (eski) çit döşegin yanısıra, iki adet köhne değirmi döşek kaydedilmiştir. Döşeklerin üçü de 8’er kuruştur.

yorgan”⁵⁹⁴, diğeri 20 kuruş değerinde “alaca yorgan” olarak kaydedilmiştir.⁵⁹⁵ Tereke kayıtlarına göre Çankırı’da döşek-yorgan yüzü olarak genellikle çit, alaca ve çuka kullanıldığı ve bunların zaman zaman, yalnız kumaş olarak kayıtlarda yer aldığı anlaşılmaktadır.

Peşkir Farsça kökenli, el bezi ya da peçete amaçlı kullanılan işlemeli dokumalara verilen isimdir.⁵⁹⁶ Havludan daha küçük ve kullanım şekli farklı olmakla birlikte, tabir olarak Anadolu’da havlu yerine hala kullanılmaktadır. Peşkir ve havlunun farkı, terekelere yansıyan fiyatlarından da anlaşılmaktadır. Ortalama işlemeli havlular 2 kuruş iken işlemeli peşkir 5-5.5 kuruş olarak fiyatlandırılmış; çuka peşkir ise 9.5 kuruşa kadar çıkmıştır.⁵⁹⁷ Ancak istisna oluşturacak kayıtlara da rastlanmaktadır. Hoca Bahşayış Mahallesi’nden Zeliha binti Tosyalı Ahmed adlı kadının terekesinde işlemeli havlu 30 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁵⁹⁸

Terekelerde dikkat çeken diğeri bir ev tekstil eşyası da baca perdesidir. Eski evlerde odaların içinde bulunan ocaklıkların, kullanılmadığı zamanlarda kapatılması için dikilmiş örtülerdir. Ocak kullanılırken perde yukarıya doğru toplanır. Günümüzde Çankırı’nın köy evlerindeki ocaklıklarda baca perdeleri hala yer almaktadır. Terekelere yansıyan 10 kuruşluk fiyatı⁵⁹⁹, yatak ve yorgan fiyatlarıyla kıyaslandığında incelenen dönemde kıymetli bir ev eşyası olduğu düşünülebilir.

2.5.3.3. Kilim- Halı

Geleneksel Türk dokuma sanatının en önemli örneklerinden olan kilimler, Orta Asya göçebe Türk yaşantısından başlayarak yakın zamana kadar en çok kullanılan eşyalar arasındadır. Halıya göre dokunmasının daha kolay ve çabuk olması, yerlerde, sedir

⁵⁹⁴ Çit , bez cinsi bir kumaştır.(Ş. Sami, a.g.e. s.525)

⁵⁹⁵ ÇŞS, 23/310.

⁵⁹⁶ A.g.e. s.356

⁵⁹⁷ ÇŞS, 22/207, Debbağhane Mahallesi’nden Bekiroğlu Osman’ın terekesinde çuka peşkir 9.5 kuruş kaydedilmiştir. ÇŞS, 23/308 numaralı belgede ise Karataş Mahallesi’nden Mezdecî esseyyid elhac Mustafa bin Ahmed’in terekesinde yer alan işlemeli peşkirlerden biri 5, diğeri 5.5 kuruş 10 para olarak fiyatlandırılmıştır.

⁵⁹⁸ ÇŞS, 26/s.15, 2. belge

⁵⁹⁹ ÇŞS, 22/134, eşyanın kaydedildiği Hoca Bahşayış Mahallesi’nden Emine binti Ahmed’in 14 Haziran 1807 (H. 7 Rebiyülahir 1222) tarihli terekesinde 2 adet altın yüzük 5 kuruş, altın küpe 8 kuruş olarak kaydedilmiştir. Fiyatlar karşılaştırıldığında 10 kuruş olan baca perdesinin fiyatı yüksek görünmektedir.

ve divan üstlerinde kullanım alanının geniş olması, kilimleri günlük hayatın vazgeçilmez eşyaları yapmıştır. Halılar da, kilimler gibi Orta Asya göçebe yaşantısından itibaren günlük hayatımızın parçası olan eşyalardır. Türk halıları kendine özgü düğüm teknikleri solmayan renkleri ve zengin motifleriyle ayrı bir öneme sahiptir.

İncelenen her tereke kaydında çeşitli kilimlere, nadiren de halılara rastlanmıştır. Çankırı’da halı dokumacılığının fazla gelişmiş olmamasının bunda etkisi olduğu düşünülebilir. Terekelere yansıyan kilim ve halılar aşağıda, tablo halinde verilmiştir.

Tablo 2.12. Kullanılan Kilim ve Halılar⁶⁰⁰

Kilim - halı	Fiyat Aralığı (kuruş)	Kilim - halı	Fiyat Aralığı (kuruş)
Haliçe (halı)	2 – 8	Münakkaş (nakışlı)	7
Kilim	1 - 40	Karahisar kilim	15
Şark kilim	4	Beyaz kilim
Şukka (küçük) kilim	10 -17	Haliçe seccade	15
Bakımlı kilim	18	Kilim seccade	2.5 -7
Kırmızı çadır kilim	17	Seccade	2
Harcî (ucuz) kilim	12 -16		

Çankırı yöresinde kilimin halıdan daha çok kullanıldığı hem terekelerde çok daha fazla yer almasından hem de çeşidinin çok olmasından anlaşılmaktadır. Kayıtlara yansıyan halıların da maddi değerlerine bakıldığında çok özellikli ya da kıymetli halılar olmadığı görülmektedir. Halıların hangi yöreye ait olduğu belirtilmemiştir.⁶⁰¹ Buna karşılık kilimlerden bahsedilirken bakımlı, nakışlı, beyaz, kırmızı ya da şark, Karahisar gibi kilimle ilgili belirleyici ayrıntılar verilmiştir.

⁶⁰⁰ ÇŞS, 22/47, 22/87, 22/96, 22/131, 22/134, 22/202, 22/203, 22/207, 23/306, 23/308, 23/309, 23/310, 23/314, 23/316, 23/317, 23/319, 25/182, 25/187, 25/s.159, 26/s.8, 26/s.9, 26/s.10, 26/s.11, 26/12, 26/s.13, 26/s.14, 26/s.15, 26/s.16, 26/s.18, 26/s.19, 26/s.20, 26/s.21, 26/s.22, 26/s.23.

⁶⁰¹ ÇŞS, 22/203 numaralı, Hoca Bahşayış Mahallesi’nden Feyzullah bin Ahmed’in terekesinde yer alan 8 kuruş değerindeki müstağmel haliçe (kullanılmış halı), tereke kayıtlarında nadiren rastlanan halılar arasında en yüksek değere sahip olmaktadır.

Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Fâtıma binti İbrahim'in terekesinde yer alan şukka kilime 17 kuruş değer biçilmiş⁶⁰²; en yüksek tereke kaydının sahibi Yoğurtçu Mahallesi'nden elhac Osman bin Ali'nin 18 Kasım 1829 (H. 21 Cemaziyelevvel 1245) tarihli terekesinde iki kilimden biri 24, diğeri 40 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁶⁰³ Genellikle fiyatları düşük olan kilimlerin arasında 40 kuruşluk kilim oldukça pahalı durmaktadır.

Aynı ev içinde çok farklı kalitelere kilimler kullanıldığı terekelere yansıyan fiyatlarından anlaşılmaktadır. Mesela pek çok benzer terekede olduğu gibi, Şeyh Osman Mahallesi'nden Camcı Mehmed'in terekesinde, dokunma yerleri belirtilmeyen üç kilimden bir 7 kuruş, ikincisi 21 kuruş ve üçüncüsü de 33 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır.⁶⁰⁴

Bu alanda dikkat çeken bir ayrıntı, yakın zamana kadar yaygın olarak kullanıldığı bilinmekle birlikte incelenen terekelerde duvar halılarına rastlanmamasıdır.

2.5.3.4. Diğer Eşyalar

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında, Çankırlı ailelerin gündelik yaşantısında kullandığı ve herhangi bir kategoriye girmeyen eşyalar ayrı bir tablo halinde verilmiştir. Aşağıdaki tabloda ortalama fiyat aralıklarıyla birlikte verilen bu eşyalar, insanların günlük uğraşları, yaşam biçimleri ve gelir düzeyleri hakkında genel bir yargı oluşmasına yardımcı olmaktadır.

⁶⁰² ÇŞS, 25/82.

⁶⁰³ ÇŞS, 25/84.

⁶⁰⁴ ÇŞS, 26/21.

Tablo 2.13. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar⁶⁰⁵

Günlük Hayatta kullanılan Bazı Eşyalar	Fiyat Aralığı (kuruş)	Günlük Hayatta kullanılan Bazı Eşyalar	Fiyat Aralığı (kuruş)
Sac-sacak-maşa	2.5	Çuval	2 - 3
Ocak temuri (demir)	1.5	Esvab hegbesi	4 - 5
Temur mangal	6.5	Esvab sebeti (sepeti)	6 -15
Temur terazi	0.5	Sebet	3.5 – 7.5
Teraz (terazi)	6	Sebet örtüsü	2 – 3.5
Kösdek	20 – 35 para	Perde	6.5
Saat	42.5	Tagarcık (küçük deri torba)	5
Farsi saat	76	Kaval	4
Şamim (güzel koku)	15 – 52.5	Fenar (fener)	31 para-5
Ceviz nargile	8.5	Faraş
Duhan (tütün) kesesi	Mirat (ayna)	2 – 5
Şişe	1	Temur tarak	5
Şamdan buhurdan	1 – 2.5	Mühür yüzük	20 para
Mumluk	2.5	Sim (gümüş) mühür yüzük	1
Hamam leğeni	2 – 17	Tahta sandık	2.5 – 3
Hamam taşı	2	Beşik	1 . 10 para
Abdest leğeni	2 kr.	Tesbih	1.5
Arı kovanı	6 (1 adet)	Kebir makras (büyük makas)	1.5
Kitap cildi	1 (1 adet)	Kiremüt	7
Gön (deri)	6		

Eşyalar arasında en yaygın olarak kullanılanlar ocaklık eşyalarıdır. Bu kategoride yer alan sac, sacak, maşa, ocak demiri ateşin üstünde yemek pişirmek, su ısıtmak ve ateşi karıştırmak için kullanılan eşyalardır ve hemen her tereke kaydında yer almaktadır.⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ ÇŞS, 22/47, 22/87, 22/96, 22/131, 22/134, 22/202, 22/203, 22/207, 23/306, 23/308, 23/309, 23/310, 23/314, 23/316, 23/317, 23/319, 25/182, 25/187, 25/s.159, 26/s.8, 26/s.9, 26/s.10, 26/s.11, 26/12, 26/s.13, 26/s.14, 26/s.15, 26/s.16, 26/s.18, 26/s.19, 26/s.20, 26/s.21, 26/s.22, 26/s.2.

⁶⁰⁶ Ocaklık malzemeleri terekelerde genellikle grup olarak fiyatlandırılmıştır. Mesela, ÇŞS 26/6 numaralı belgede, Kayserbey Mahallesi'nden Fâtıma'nın terekesinde sac ve demir maşa birlikte 10 kuruş olarak kaydedilirken; ÇŞS 23/308 numaralı belgede, Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesinde sac-sacak-ocak demiri bir arada 15 kuruş kaydedilmiştir.

Yaygınlığı dikkat çeken diğer bir grup eşya da giysi, örtü gibi ürünlerin toplandığı eşyalardır. Tahta sandıklar, esvap sepetleri ya da heybeleri bu grup içinde değerlendirilebilir. Giysi dolaplarının olmadığı bu dönemde sandık ve sepetlerin dolap işlevini gördüğü anlaşılmaktadır.⁶⁰⁷

Yine günlük hayatın zorunlu eşyaları olarak hamam leğeni, hamam tası, abdest leğeni gibi banyo malzemeleri terekelerde sıklıkla rastlanılan eşyalardır. Bunların yanında, 2 kuruş ve 5 kuruş arasında değişen fiyat değerleriyle aynaların ve demir tarakların da kişisel bakım eşyaları olarak gündelik hayatta yerini aldığı görülmektedir.⁶⁰⁸

Evlerde pratik gerekliliği olan fener, makas, terazi gibi eşyaların yanında⁶⁰⁹; keyfi kullanıma yönelik nargile, tütün kesesi, tesbih gibi eşyalar da kayıtlarda yer almaktadır. Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesinde yer alan ceviz nargileye 8.5 kuruş değer biçilmiştir. Aynı terekede duhan (tütün) kesesi de kaydedilmiştir.⁶¹⁰

Çankırı sicil kayıtlarında çok sık rastlanmayan saatler, fiyatlarının yüksekliğiyle de dikkat çekmektedir. Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin

⁶⁰⁷ Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Emine binti Ahmed'in terekesinde (ÇŞS ,22/134) yer alan 3 kuruş 10 para değerindeki ve Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesinde (ÇŞS 23/308) yer alan 2.5 kuruş değerindeki tahta sandıklar, tereke kayıtlarında yer alan sandıklara örnek olarak gösterilebilir. Yine Kayserbey Mahallesi'nden Aişe binti Ali'nin terekesinde (ÇŞS, 22/87) yer alan 6 kuruş değerindeki esvap sepeti ve Debbaghane Mahallesi'nden Abacı Mehmed bin Abdullah'ın terekesinde (ÇŞS, 23/306) yer alan 1-3 kuruş arasında fiyatları olan beş adet esvap sepeti terekelere yansıyan esvap sepetlerinden örneklerdir.

⁶⁰⁸ Terekelerde çok sık rastlanan eşyalar arasında olan leğenler, zaman zaman kullanım amaçlarına göre sınıflandırılmıştır. Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Abdullah'ın terekesinde (ÇŞS, 22/203) yer alan hamam leğeni ve Hoca Hasan Köyü'nden Mirkamer bin Abdullah'ın terekesinde (ÇŞS, 23/310) yer alan abdest leğeni bu sınıflandırmaya örnek olarak gösterilebilir.

⁶⁰⁹ Terekelere seyrek yansımasından, terazilerin her evde bulunan eşyalar olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer eşyalarda olduğu gibi kalitesine göre fiyatları değişiklik gösteren teraziler, Debbaghane Mahallesi'nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa'nın terekesine (ÇŞS, 22/131) "köhne temur terâz" olarak 0.5 kuruş; Karataş Mahallesi'nden Mısırlıoğlu Abdülkadir bin Ali'nin terekesine (ÇŞS, 23/317) 6 kuruş olarak yansımıştır. Her evde ihtiyaç duyulacak eşyalar olmasına ve fiyatları da çok yüksek olmamasına rağmen, teraziler gibi fener ve makaslar da terekelerde çok sık yer almamaktadır. Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesinde (ÇŞS, 23/308) yer alan 5 kuruş değerindeki fener ve Debbaghane Mahallesi'nden Abacı Mehmed bin Abdullah'ın terekesinde (ÇŞS, 23/306) bulunan 1.5 kuruş değerindeki kebir makras (büyük makas) terekelere yansıyan nadir örneklerdendir.

⁶¹⁰ ÇŞS, 23/308.

Ahmed'in terekesinde yer alan saat 42.5 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁶¹¹ Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Pusluoğlu Ali'nin terekesinde yer alan Farsî saat ise 76 kuruş değeriyle diğerlerinin arasında lüks bir eşya olarak kalmaktadır.⁶¹² Yine aynı şekilde, "şamim" olarak adlandırılan güzel kokular da 52.5 kuruşa kadar çıkan fiyatlarıyla lüks eşyalar sınıfında değerlendirilebilir. Mesela Debbağhane Mahallesi'nden Abacı Mehmed bin Abdullah'ın mirası kapsamında kızı Aişe üzerinde 15 kuruş ve oğlu Mehmed üzerinde de 52.5 kuruş değerinde şamimden bahsedilmektedir.⁶¹³

Tereke kayıtlarında zaman zaman yer alan silahlar da gündelik kullanılan eşyalardan ayrı bir grup olarak değerlendirilmelidir. Aşağıda bu eşyalar tablo halinde gösterilmektedir.

Tablo 2.14. Silahlar⁶¹⁴

Silahlar	FiyatAralığı (kuruş)
Köhne silah	2- 4
Tüfenk	7 -33
Piştov	15. 11 para
Kılıç	10
Kama	1
Kamçı ve silahlık	1 . 11 para
Silahlık	5
Fişeklik	4

İncelenen terekeler içinde en çok silah çeşidine Debbağhane Mahallesi'nden Bekiroğlu Osman'ın terekesinde rastlanmaktadır. Bekiroğlu Osman'a ait kama ve bıçağın yanısıra, 7 kuruş değerinde tüfenk, 2 ve 4 kuruş değerinde iki silah, 15 kuruş değerinde piştov kaydedilmiştir.⁶¹⁵ Bunun dışında, Hoca Bahşayış Mahallesi'nden

⁶¹¹ ÇŞS, 23/308.

⁶¹² ÇŞS, 26/s.12.

⁶¹³ ÇŞS, 23/306

⁶¹⁴ ÇŞS, 22/207, 22/134, 22/203, 22/96, 23/308, 26/s.12, 26/s.13, 26/s.17

⁶¹⁵ ÇŞS, 22/207

Feyzullah bin Ahmed'e ait kılınç 10 kuruş⁶¹⁶, Debbaghane Mahallesi'nden Mustafa bin Mehmed'e ait tüfenk 33 kuruş olarak kayıtlarda yerini almıştır.⁶¹⁷ Bu tüfek incelenen kayıtlar içindeki en pahalı tüfektir.

2.6. Ailenin Ekonomik Yapısı

Osmanlı-Türk ailesi yaşam tarzı itibariyle şehirlerde esnaflık, zanaat ve ticaretle; kırsal kesimde hayvancılık ve ziraatla uğraşan, şehirli ve köylü aileler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu temel yaklaşım doğrultusunda, Çankırlı ailelerin ekonomik faaliyetleri de 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında şehirlerde yaşayan esnaf ve zanaatkarlar ve köylerde tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar olmak üzere gruplandırılabilir. Bununla beraber tereke kayıtlarından keskin bir ayırımın olmadığı, Çankırı'nın mahallelerinde yaşayan insanların da küçük çapta tarım ve hayvancılık yaptıkları anlaşılmaktadır.⁶¹⁸

Geçim kaynaklarının yanında, ailelerin gelir düzeylerinin belirlenmesi de oldukça önemlidir. Ölen kişilerin mal varlıkları hakkında ayrıntılı bilgiler içeren tereke kayıtları, ailelerin gelir düzeyleri ile ilgili değerlendirmeler yapma imkanı da sunmaktadır. İncelenen tereke kayıtları ışığında 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'nın mahallelerinde oturan erkeklerin ortalama mal varlığı 2445 kuruş; kadınların mal varlığı 1174 kuruştur. Çankırı'nın köylerinde ortalama tereke miktarı ise 1839.5 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁶¹⁹

Yoğurtçu Mahallesi'nden elhac Osman bin Ali 19593 kuruşla, incelenen kayıtlar içinde en zengin tereke sahibidir.⁶²⁰ Terekesinden mesleği ile ilgili bilgi edinilemeyen Osman bin Ali'nin, Yoğurtçu Mahallesi'nde 1800 kuruş değerindeki evi ve Cami-i Kebir (Süleymaniye Camii) yanında 1000 kuruş değerindeki

⁶¹⁶ ÇŞS, 22/203

⁶¹⁷ ÇŞS, 22/96

⁶¹⁸ Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesinde (ÇŞS, 23/308) yer alan orak; Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Ahmed'in (ÇŞS, 22/203) ve Debbaghane Mahallesi'nden Abacı Mehmed'in (ÇŞS, 23/306) terekelerinde yer alan tiftik tarağı; ayrıca Debbaghane Mahallesi'nden Mustafa bin Mehmed'in terekesinde (ÇŞS, 22/96) kaydedilen inek ve davar, ve Mirahur Mahallesi'nden Mustafa bin Halil'in terekesinde (ÇŞS, 26/10) bulunan inek, Çankırı'nın mahallelerinde de insanların tarım ve hayvancılıktan uzak olmadıklarının örnekleridir.

⁶¹⁹ Ortalamaların elde edildiği tereke kayıtları, "Miras" Bölümünde yer alan Tablo 1.3 ve Tablo 1.4'de tereke sahipleri, tereke miktarları, mahalleleri ve yıllarıyla verilmiştir.

⁶²⁰ ÇŞS, 25/84.

dükkanının yanısıra, pek çok gayrimenkulü ve altını olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen dönemdeki ortalama mal varlığının oldukça üstünde olan Osman bin Ali'nin mirasına en yakın tereke miktarı ise 4799 kuruşla, Şeyh Osman Mahallesi'nden bir esnaf olan Tahuncuoğlu Cabacı Mehmed bin Ali'ye aittir.⁶²¹ Köy terekeleri içinde en yüksek miras sahibi 3650 kuruşla, tereke kaydında “Kamer Ağa” adıyla tanındığı belirtilen, Hoca Hasan Köyü'nden Mirkamer bin Abdullah'tır.⁶²² Kadın terekeleri içinde en yüksek miktar ise Kayserbey Mahallesi'nden Emine binti Abdullah ait 2502 kuruştur.⁶²³ Karataş Mahallesi'nden Fâtıma binti Ahmed'in 2328 kuruşluk terekesi de Emine binti Abdullah'a oldukça yakındır.⁶²⁴

2.6.1. Tarım ve Hayvancılık

Osmanlı ekonomisinin tarıma dayanması ve bu sebeple nüfusunun büyük kısmının köylerde yaşayan ailelerden oluşması, Çankırı ailesinin ekonomik yapısı incelenirken de öncelikle kırsal kesimin ekonomik yapısını ele almayı gerekli kılmaktadır. Blindiği gibi Osmanlı'da toprakların mülkiyet ve denetim hakkı devlete aittir. Toprağı işleyen köylüler ise devletin toprağında kiracı statüsündedir. Ancak kiracı konumundaki köylünün, elde ettiği mahsülden hisse alması ve kiracılığın irsi, olması yani toprağın işlenmesi şartlarına uydukları sürece babadan oğula geçmesi, köylüye topraklarındaki işreti konumlarını hissettirmemektedir.⁶²⁵ Bu şekilde işlediği toprağı benimseyen köylü aileleri işbölümü içinde tarımsal üretimini sürdürür.

2.6.1.1. Tarım

Orta Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Çankırı'da da tarımsal faaliyetler bütün aile fertlerinin katılımıyla yapılır; tarlalar kadınlar ve erkekler tarafından beraber biçilir, harmanda ortak çalışılırdı. Bölgede yetiştirilen en yaygın ürünün buğday olduğu “hınta” adıyla terekelere sıkça yansımından anlaşılmaktadır. Bunun dışında daha

⁶²¹ ÇŞS, 26/s.21.

⁶²² ÇŞS, 23/310.

⁶²³ ÇŞS, 26/s.20.

⁶²⁴ ÇŞS, 26/s.17.

⁶²⁵ Doğan, a.g.e., s.70

çok hayvan yemi olarak kullanılan burçak⁶²⁶ yetiştirildiği de görülmektedir. İncelenen sicillerde rastlanmamakla birlikte, arpa nohut, mercimek yetiştiriciliğinin yaygın olduğu; Kızılırmak ve Devrez Çayı boylarında çeltik tarımının yapıldığı, bağcılık ve meyveciliğin de gelişmiş olduğu bilinmektedir.⁶²⁷

Geçimini büyük ölçüde tarımdan sağlayan Çankırı’da, özellikle tereke kayıtlarında yer alan tarım aletleri, 19. Yüzyıl’ın ilk yarısında köylü ailelerin tarımsal faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir.

Aşağıdaki tabloda 19. Yüzyıl’ın ilk yarısında kullanılan ve tereke kayıtlarında yer alan bazı tarım aletleri verilmiştir.

Tablo 2.15. Tereke Kayıtlarında Adı Geçen Tarım Aletleri⁶²⁸

Tarım eşyası- aleti	Fiyat Aralığı (kuruş)	Tarım eşyası- aleti	Fiyat Aralığı (kuruş)
Araba	30	Tırpan	6.5
Düğün	2.5	Saban temuri (demiri)	2- 3
Bel	1 - 2	Tiftik tarağı	21para-1.5
Orak	1.5	Destere - iğge	1.5
Balta	1.5 - 4	Çift kayışı	1
Kazma	1 – 3	Öküz yuları	8
Kuru küreği	6.5		

Zirai faaliyetlerde kullanılan aletlerin tümü incelenen terekerde yer almamakla birlikte, ailelerin tarımsal uğraşları hakkında fikir vermektedir. Öküz ya da atların çektiği sabanlarla tarlalar sürülerek ekilir.⁶²⁹ Tarlada orak ya da tırpanla biçilen ekinler, at arabalarıyla köylerin içindeki ya da yakınındaki harmanlara getirilir,

⁶²⁶ ÇŞS, 23/316 numaralı, Develi Köyü’nden Mansuroğlu Mehmed bin Mustafa’nın terekesinde, tarım ürünü olarak hıntanın dışında 20 kuruş değerinde burçak kaydedilmiş, ancak kilosu belirtilmemiştir.

⁶²⁷ Kankal, a.g.e., s.132, 136, 142

⁶²⁸ ÇŞS, 22/131, 22/134, 22/203, 22/87, 22/96, 23/306, 23/308, 23/310, 23/314, 23/316, 23/317, 26/s.10, 2.belge, 26/14, 26/23

⁶²⁹ “saban temuri” tabiriyle saban demiri, tarımsal faaliyetlerin temel unsurlarından biri olarak, köy terekelerinde en sık rastlanan eşyalardan biridir. Hoca Hasan Köyü’nden Mirkamer bin Abdullah’ın (ÇŞS, 23/310), Develi Köyü’nden Ömer bin Ali’nin (ÇŞS, 23/314), yine Develi Köyü’nden Mansuroğlu Mehmed bin Ali’nin (ÇŞS, 23/316) terekelerinde ortalama 3 kuruş fiyatla yer alan saban demirleri örnek olarak gösterilebilir.

harmanlarda düğenlerle başak taneleri saplarından ayrılır.⁶³⁰ Düğen (düven) ucu öne doğru kalkık iki tahta parçasından (genellikle çam) yapılmış ve altına çakmak taşları geçirilmiş bir tarm aletidir. Üzerinde ağırlık oluşturarak at ve öküzlerle hasatın üstünde dönülerek taneler saplarından ayrılır. Yakın zamana kadar Çankırı köylerinin harmanlarında düğenler kullanılmıştır.

Bel, kürek, kazma gibi bahçecilikte kullanılan aletlerin, Çankırı tereke kayıtlarında sıklıkla yer alması, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı ailelerin hem köylerde hem de mahallelerde bahçe tarımıyla yaygın olarak uğraştığının göstergesi olmaktadır.⁶³¹ Tereke kayıtları dışında sicillere yansıyan bazı dava belgelerinde de bahçelerden bahsedilmesi; sebze meyve yetiştirmenin dışında bahçelerin, Çankırlı ailelerin sosyal yaşantısı için de önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. 4 Eylül 1803 (H. 17 Cemaziyelevvel 1218) tarihli ilginç bir dava kaydında, Çetince Mahallesi'nden Şeyh Ali'nin bahçesinde şabb-ı emred⁶³² oğlu Ahmed ve bir kaç erkek eğlence düzenlemiş; Ahmed'i öteden beri rahatsız ettiği anlaşılan başka bir grup da eğlenceyi basarak kavga çıkarmıştır.⁶³³ "Livata Suçlar" başlığı altında incelenen bu dava kaydı Çankırı'da, evlerin yanında değil şehrin dışında ve genellikle toplu halde bulunan bahçelerin, bir takım sosyal etkinlik ve eğlenceler için de kullanıldığını göstermektedir.⁶³⁴

Terekelere yansıyan ve el aleti olarak sınıflandırılacaklar destere-iğge, balta satır gibi eşyalar da incelenen dönemde ailelerin yapım-onarım işleri için evlerinde

⁶³⁰ Develi Köyü'nden Mansuroğlu Mehmed bin Ali'nin terekesinde (ÇŞS, 23/316) saban demiri ve diğer tarım aletlerinin yanı sıra yer alan araba (at arabası) ve düğen, ekinlerin taşınması ve tanelerine ayrılması konusunda yapılan uygulamalarda aydınlatıcı olmaktadır.

⁶³¹ Bu tip küçük tarım aletlerinin terekelere genellikle, bir kaç eşyanın birlikte fiyatlandırılarak yansıdığı dikkat çekmektedir. Debbaghane Mahallesi'nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa'nın terekesinde (ÇŞS, 22/131) bel ve balta birlikte 2.5 kuruş değerle kaydedilirken; Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'in terekesinde (ÇŞS, 23/308), bu kez bel ve orak 2.5 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır.

⁶³² Daha sakalı bıyığı gelmemiş delikanlı, (Ş. Sami, a.g.e. s.761)

⁶³³ ÇŞS, 18/1284

⁶³⁴ Hacı Şeyhoğlu Hasan Üçok "Çankırı Tarihi ve Halkiyat" adlı kitabında "Karaköprü Gezmesi" adı altında Çankırı'da yapılan bahçe gezmelerinden bahseder. Yerleşim yerlerinin bitiminden başlayan bir vadi olan Karaköprü mevkiinin, ortadan geçen çayın iki tarafına sıralanmış bahçelerle donatıldığını ve bu bahçelere özellikle Sonbaharda, Yapraklı Panayırı'nın başlamasından üç gün önceki Cumartesi günü, umumi bir gezi yapıldığını anlatır. Bu gezide her ailenin, tanıdığı bir ailenin bahçesine misafir olduğundan; misafirlerin, her bahçenin içinde bulunan su arklarının ya da havuzların kenarındaki köşklere ağırlandığından ve özellikle kadınlar arasında eğlenceler düzenlendiğinden bahseden Üçok, yerleşim yerlerinin dışında olan bahçelerin eğlence ve gezme amaçlı da kullanıldığını doğrulamaktadır. (Üçok, a.g.e., s.124-125.)

bulundurdıkları eşyalar hakkında fikir vermektedir. Debbaghane Mahallesi'nden Mustafa bin Mehmed'in terekesinde yer alan ve fiyatları 1.5-2 kuruş arasında değişen destere-iğe, kıstırğaç, balta ve satır bu tür el aletlerine örnek olarak gösterilebilir.⁶³⁵

Çift kayışı, öküz yuları gibi tarım aletlerinin yan parçaları da terekelere yansımış; zaman zaman da bu tip küçük eşyalar "çift alâti" tabiriyle ayrıntısı verilmeden kaydedilmiştir. Develi Köyü'nden Mansuroğlu Mehmed bin Ali'nin terekesinde⁶³⁶ söz edilen çift kayışı, tırpan ve çift alâti ve yine aynı köyden Ömer bin Ali'nin terekesinde⁶³⁷ yer alan tırpan ve çift alâti örnek olarak gösterilebilir.

2.6.1.2. Hayvancılık

Tereke kayıtlarında yer alan hayvanlar 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırı'da hayvan fiyatları hakkında bilgi vermekle birlikte, bu hayvanların yaşları, sağlık durumları ya da nitelikleri ile ilgili ayrıntı yer almamaktadır. Bir kısrağın 100 kuruş ile 350 kuruş arasında değer farkının olması ya da bir merkebin veya ineğin 20 kuruştan 150 kuruşa kadar farklı fiyatlarda satılması net bir yargı oluşmasını engellemektedir. Aşağıdaki tabloda terekelere yansıyan hayvanlar ve ortalama fiyatları verilmiştir.

Tablo 2.16. Tereke Kayıtlarında Adı Geçen Hayvanlar ve Fiyatları⁶³⁸

Hayvan	Fiyat Aralığı (kuruş)	Hayvan	Fiyat Aralığı (kuruş)
1 res esb (1 baş at)	95 -200	Kara sığır ineği	30
1 res kısrak	100 - 350	Camuş öküzü	270
Merkeb	20 - 150	Camuş ineği	70 - 100
İnek	20 -150	Camuş malağı	20
Tosun	30	Düğe	20
Kara sığır öküzü	60	Tavar (koyun)	4.5

⁶³⁵ ÇŞS, 22/96. Diğer bazı örneklerde de destere- iğe (testere- eğe) birlikte ele alınmıştır. "Kıstırğaç" adıyla kullanılan alet hakkında net bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, kerpeten ya da buna benzer bir el aleti olduğu kuvvetli bir ihtimaldir.

⁶³⁶ ÇŞS, 23/316.

⁶³⁷ ÇŞS, 23/314.

⁶³⁸ ÇŞS, 22/207, 22/131, 22/204, 22/96, 23/306, 23/308, 23/310, 23/316, 23/317, 26/s.8, 26/s.8,2.belge, 26/10, 2.belge, 26/s.11, 26/14, 26/16, 26/23.

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında ailenin ulaşımında önemli bir yeri olan atlar ve kısraklar, tereke kayıtlarında da en sık rastlanan hayvanlardandır. Değer gördüğü anlaşılan bu hayvanların fiyatları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Mesela, Debbaghane Mahallesi'nden Bekiroğlu Osman'a ait "bir res esb" yani bir baş at 95 kuruşken,⁶³⁹ aslen Kastamonu'lu olan Veli Mehmed bin İbrahim'in bir baş doru atı 200 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır.⁶⁴⁰ Aynı şekilde, Hocahasan Köyü'nden Mirkamer bin Abdullah'ın terekesinde 2 res kısrak 200 kuruş⁶⁴¹; Yoğurtçu Mahallesi'nden elhac Osman bin Ali'nin terekesinde 2 res kısrak 312 kuruş kaydedilmiştir.⁶⁴²

At ve kısraklar gibi merkep fiyatları da çok çeşitlilik göstermekte, hatta bazıları at ve kısrak fiyatlarının önüne geçmektedir. Debbaghane Mahallesi'nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa'nın terekesinde 3 adet merkebe 60 kuruş fiyat verilirken⁶⁴³; yine aynı mahalleden Mustafa bin Ahmed'in terekesinde yer alan bir merkebe 33 kuruş fiyat biçilmiştir.⁶⁴⁴ Bunun yanında, Karataş Mahallesi'nden Mısırlıoğlu Abdülkadir bin Ali'nin terekesinde bir merkebe 150 kuruş⁶⁴⁵; Çukur Mahallesi'nden Veligözoğlu elhac Mustafa bin Mustafa'nın terekesinde ise 170 kuruş değer biçilmiştir.⁶⁴⁶ Terekelerde 95-100 kuruşa at ve kısrakların yer aldığı düşünüldüğünde oldukça yüksek fiyatlardır.

At, kısrak ve merkepler daha çok ulaşımında kullanılan hayvanlar olduğu için Çankırı'nın mahallelerinde de köylerinde olduğu kadar sık rastlanmaktadır. Buna karşılık; büyük baş hayvanların köy terekelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Develi Köyü'nden Ömer bin Ali'nin terekesinde 60 kuruş değerinde kara sığır öküzünün yanı sıra, 270 kuruş değerinde camuş öküzü, 70 kuruş değerinde camuş ineği ve 20 kuruş değerinde malak yer almaktadır.⁶⁴⁷ Aynı köyden Mansuroğlu Mehmed bin Mustafa'nın terekesinde de yine kara sığır ineği (30 kr.), camuş öküzü (250 kr.), camuş ineği (çifti 200 kr.) ve camuş malağı yer almaktadır.⁶⁴⁸ Görüldüğü gibi büyükbaş hayvanlar içinde camuş cinsi olanlar çok daha pahalıdır. Günümüzde

⁶³⁹ ÇŞS, 22/207.

⁶⁴⁰ ÇŞS, 26/11.

⁶⁴¹ ÇŞS, 23/310.

⁶⁴² ÇŞS, 25/84.

⁶⁴³ ÇŞS, 22/131.

⁶⁴⁴ ÇŞS, 22/96.

⁶⁴⁵ ÇŞS, 23/317.

⁶⁴⁶ ÇŞS, 26/19.

⁶⁴⁷ ÇŞS, 23/314.

⁶⁴⁸ ÇŞS, 23/316.

camış ya da kömüş olarak adlandırılan bu hayvanların süt, et ve derisinin yanısıra, iri ve dayanıklı cüsslere dolaylı güçlerinden yararlanılmaktadır.

Çankırı'nın mahallelerinde ise az sayıda büyükbaş hayvana rastlanmaktadır. Bunlar da, iri yapılı camuş cinsi olanlar değil sığır ve ineklerdir; sayıları da genellikle bir-iki hayvanla sınırlıdır. Mesela Mirahur Mahallesi'nden Mustafa bin Halil'in terekesinde 55 kuruş değerinde bir inek⁶⁴⁹; yine Debbağhane Mahallesi'nden Mustafa bin Mehmed'in terekesinde 30 kuruş değerinde bir inek yer almıştır.⁶⁵⁰

Küçükbaş hayvan olarak koyunlara tavar (davar) adıyla hem köy hem de mahalle terekelerinde rastlanmakta; ancak 4 davara 17 kuruş değer biçilen, Debbağhane Mahallesi'nden Mustafa bin Mehmed'in terekesinde⁶⁵¹ olduğu gibi, çok fazla maddi değeri olmadığı anlaşılmaktadır. Terekelerdeki diğer eşya fiyatlarıyla da kıyaslandığında koyunların fiyatları oldukça düşüktür. İncelenen terekelerde keçiyeye rastlanmamakla birlikte bölgede özellikle tiftik keçisi yetiştiriciliğinin yapıldığı bilinmektedir. Terekelere yansıyan tiftik tarağı tiftik keçisi yetiştirildiğinin kanıtı olarak görülebilir.⁶⁵²

2.6.2. Esnaf ve Zanaatkarlar

İpek Yolu üzerinde kurulu şehirlerden biri olan Çankırı, Osmanlı'nın özellikle Klasik Döneminde ticari olarak oldukça canlı bir şehir olmakla beraber, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında, İpekyolu'nun özelliğini kaybetmiş olması sebebiyle, bu canlılığını yitirmiştir.⁶⁵³ Bununla beraber söz konusu dönemde, Çankırı'nın mahallelerinde yaşayan ailelerin % 62'sinin doğrudan veya dolaylı olarak ticaret ve esnaflıkla uğraştığı görülmektedir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ ÇŞS, 26/10.

⁶⁵⁰ ÇŞS, 22/96.

⁶⁵¹ ÇŞS, 22/96.

⁶⁵² ÇŞS, 22/203 numaralı belgede Hoca Bahşayış Mahallesi'nden Feyzullah bin Ahmed'in terekesinde ve ÇŞS, 23/306 numaralı belgede Debbağhane Mahallesi'nden Abacı Mehmed'in terekesinde tiftik tarağı zikredilmektedir.

⁶⁵³ Elibol, a.g.e., s.216

⁶⁵⁴ Yüksel Arslan, "XIX. Yüzyılda Çankırı Sosyo- Ekonomik Hayatına Genel Bir Bakış", *IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2008, s. 403,404. Arslan, Müslüman ve gayrimüslim toplam 1585 hanenin bulunduğu Çankırı'da 990 hanenin geçimini ticaret ve esnaflıkla sağladığını bildirmektedir.

Araştırmaya temel kaynak oluşturan şer'îye sicillerinde, Çankırı'nın esnaf ve zanaatkar grupları ile ilgili olarak kapsamlı bilgiler yer almamaktadır. Bununla beraber, temettuat defterleri ışığında yapılan, 19. Yüzyıl'ın başlarında Çankırı'daki iş kolları hakkında bilgilendirici çalışmalar bulunmaktadır. Çankırlı ailelerin geçimini sağladığı iş kolları içinde “hizmet sektörü”, %20 ile en geniş alanı kaplamaktadır. Bu grup içindeki en yoğun iş kolunu ırgat, hizmetkar, kalaycı, ve değirmenci oluşturmaktadır. Ayrıca bekçi, baytar, hamamcı, çoban, işçi, taşçı, hizmet sektöründe çalışan diğer bazı mesleklerdir. “Tekstil-dokuma sektörü” %18.7 ile ikinci sıradadır. Terzi, bezzaz, çulha, ve keçeci gibi esnaf grupları bu sektördeki önde gelen mesleklerdir. “Deri sektöründe” dikici, saraç, pabuççu, semerci, debbağ esnafı ağırlıktadır. “Ticaret sektöründe” ise timurcu (demirci), kuyumcu, eskici, duhancı (tütüncü), nalbant, natır meslekleri yer alır. “Tarım Sektörü”, halkın sebze ve meyve ihtiyacını karşılayan manav, bahçeci, bostancı gibi mesleklerden oluşmaktadır. “Gıda Sektörü” alanında etmekçi (ekmekçi), tuzcu ve attar ön plana çıkan mesleklerdir. Bunun yanında kahveci, helvacı, kasap, hoşabacı, saka bu sektörde çalışan diğer mesleklerdir. “Ağaç ve Ahşap Sektöründe” dürger (dülger), oduncu, ve neccar hizmet veren mesleklerdir. “Taşıma ve Ulaşım Sektöründe” ise katırcı, arabacı ve çerçi yer almaktadır.⁶⁵⁵

Çankırı esnafı arasında oldukça etkili olan ahi teşkilatının uygulamaları çerçevesinde bu iş kollarının birbirleriyle dayanışma ve uyum içinde çalışmaları beklenmektedir. Çarşı esnafı arasında bulunması beklenen dayanışmaya, saraç (kandil) esnafı ve semerci esnafı arasında dava konusu olan bir olay örnek olarak verilebilir. 22 Temmuz 1802 (H. 21 Rebiyülevvel 1217) tarihinde mahkemeye yansıyan bu olayda saraç esnafı, semerci esnafını “...ezkadîm bizlere bey' olunagelen keçe hurdasını zarûretimiz var iken diyâr-ı âhar ahâlîlerine fûruht eylediler” diyerek, eskiden beri kendilerine satılan keçe parçacıklarını ihtiyaçları olduğu halde başka yerlerde sattıkları için şikayet etmişlerdir. Semerci esnafı da bir miktar sattıklarını doğrulamış ancak bundan sonra dışarıya değil saraç esnafına satmaya devam edeceklerini taahüt etmişlerdir. Mahkeme ayrıca sattıklarını da geri alarak saraç esnafına vermelerini tembih etmiştir.⁶⁵⁶ Burada mahkemenin tembih kararı alırken, kanuni bir

⁶⁵⁵ Arslan, a.g.m., s. 406-408

⁶⁵⁶ ÇŞS, 18/883.

zorunluluktan ziyade çarşı ahlakına uygun hareket edilmesini temel aldığı söylenebilir.

2.6.3. Tüketim ve Harcamalar

2.6.3.1. Tüketim

İç Anadolu Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi Çankırı'da da en temel tüketim maddesi buğdaydır. Hınta olarak tereke kayıtlarında sıklıkla geçen buğdayın kilesinin, zaman zaman farklı fiyatlar biçilmekle birlikte, genelde 16 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵⁷ Buğday dışında 19. Yüzyıl Çankırı ailesinin mutfağında, kilerinde bulunan yiyecek ve malzemeleri anlamaya özellikle hırsızlıkla ilgili belgeler ışık tutmaktadır. Mesela, 27 Mart 1804 (H. 15 Zilhicce 1218) tarihli bir belgede, Karataş Mahallesi'nden Hasan bin Mustafa ve Emine binti Ahmed adlı kişiler hırsızlık suçlamasıyla diğer bir Emine binti Mustafa adlı kadını suçlamışlar, Hasan kilerinden çalınan malzemeleri şu şekilde saymıştır. Kıyma, pastırma, kuru üzüm, revgan (yağ) dakik (un) ve pestil.⁶⁵⁸ Hasan bin Mustafa'nın kilerinde bulunan bu malzemeler, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı ailelerin en çok tükettiği, hemen her evde bulunması beklenen yiyeceklerdir.

2.6.3.2. Ölçüler

Tüketim konusu ile birlikte ele alınması gereken bir konu da ölçülerdir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde ölçü ve tartı birimlerinin genel bir standartı yoktur. Ölçüler bölgelere göre çeşitlilik gösterdiği gibi aynı ölçü farklı değerlere de sahip olabilir. Bu çalışmada temel kaynak olan şer'îye sicilleri, özellikle de tereke kayıtları, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı ailelerin günlük hayatlarında kullandıkları ölçüler hakkında bilgi vermektedir. Tereke kayıtlarında en çok karşılaşılan ölçü, hububat

⁶⁵⁷ ÇŞS, 22/207 numaralı belgede yarım kile hınta 8 kuruş; ÇŞS, 23/310 numaralı belgede 10 kile hınta 160 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁶⁵⁸ ÇŞS, 21/156.

ölçeği olarak kullanılan kiledir.⁶⁵⁹ Başta buğday olmak üzere her türlü tahılın ölçümünde, en azından resmi olarak, kile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, halkın daha çok kendi arasındaki alışverişlerinde pratik olarak kullandığı ve Çankırı yöresinde yakın zamana kadar geçerliliğini devam ettiren “yarım”⁶⁶⁰, “mucur”⁶⁶¹; Çankırı pazarında bakliyat satışlarında hala kullanılan “hak”⁶⁶² gibi ağırlık ölçülerine incelenen tereke kayıtlarında rastlanamamıştır.

Tereke kayıtlarında sıklıkla geçen ve küçük deri torba anlamına gelen “tagarcık” adlı eşyanın Çankırı yöresinde aynı zamanda ölçü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Terekelerde ölçü olarak kullanıldığına dair bir veri olmamakla birlikte, Kengiri Sancağı Kanunnamesinde yer alan, “... ve tagarcık ve torba ile üç dört vakıyye yün ve tiftik satanlardan nesne alınmak mutad değil iken haliya zulmen birer mikdar yün ve tiftik alunur”⁶⁶³ tabirinden, yün ve tiftik benzeri hacim olarak geniş, ağırlık olarak hafif ürünlerde bir ölçü olarak kullanıldığı söylenebilir.

Uzunluk ölçüleri olarak tereke kayıtlarında “top” ve “değirmi” tabirleri yer almaktadır. Her ikisi de kumaş ölçümlerinde kullanılan tabirlerdir. Değirmi, kumaşın uzunluğunun 85 cm olduğunu ifade eden bir ölçüdür.⁶⁶⁴ Top ise belli bir miktar kumaşın uzunluğunu ifade eder ancak, kumaşlar arasındaki kalite ve fiyat farkı topların miktarını değiştirebilir.⁶⁶⁵

⁶⁵⁹ Farklı çeşitleri olan kilenin miktarları da birbirinden farklıdır. İstanbul kilesi zahirenin cinsine göre 18-20 okka (ortalama 25 kilo); İbrail kilesi 70-80 okka (ortalama 100 kilo) gelmektedir. Pakalın, a.g.e., c.II, s.281

⁶⁶⁰ Bir yarım Kastamonu’da 7.5 okka (9.621 kg.), Bolu ve Ankara’da ise, ½ İstanbul kilesi (12. 828 kg.) kadardır. Çankırı’da Kastamonu ölçüsü kullanılmıştır. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Yayınlanmamış Y.L.T., Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005, s.118

⁶⁶¹ Mucur yarımın ¼’i ölçüsündedir, tam ağırlığı 2.405 kg. olmakla birlikte; Ünal Taşkın, ortalama 2 kg. olarak vermiştir. Ünal Taşkın, a.g.t., s.89

⁶⁶² Yarım ile aynı ağırlığı ifade eden “hak” kelimesi Çankırı merkezinde yarıma göre daha yaygın kullanılan bir kelimedir.

⁶⁶³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I-IX*, 1990-94, aktaran Ünal Taşkın, a.g.t., s.112

⁶⁶⁴ Ünal Taşkın, a.g.t., s.145; değirmi kelimesi terekelerde, ÇŞS 21/131 numaralı Debbaghane Mahallesi’nden Tekyeneşinzâde Mustafa Ağanın terekesinde 8’er kuruş değer biçilen iki değirmi döşek örneğinde olduğu gibi, “değirmi döşek” şeklinde geçmektedir ki “eni boyu bir” anlamında da gelen (Ş.Sami, a.g.e., s.614) kelime, uzunluk ölçüsünden ziyade eni boyu bir döşeği ifade ettiğini düşündürmektedir.

⁶⁶⁵ Taşkın, a.g.t., s.163; ÇŞS, 23/309 numaralı belgede, İmaret Mahallesi’nden molla Mehmed bin Ahmed’in terekesinde 7 top Halep alacası kumaş 30 kuruş değerle kaydedilmiş; ÇŞS 21/156 numaralı hırsızlık belgesinde de 1 top şalı kumaştan bahsedilmiştir. Ancak her iki belgede de kumaşların uzunlukları konusunda ayrıntı yer almamıştır.

Bu ölçülerin yanında alan ölçüsü olarak, özellikle miras kapsamında yer alan evlerin paylaşımında kullanılan hisse, sehim ve nısf-ı menzil tabirleri terekelerde sıklıkla yer almaktadır. Menzil (ev) paylaşımında genellikle hisse kelimesi kullanılmakla beraber, zaman zaman hisse yerine sehim⁶⁶⁶ tabiri de kullanılmıştır. Menzil miraslarında kullanılan bir başka tabirde nısf-ı menzildir ve evin yarı hissesi anlamına gelmektedir.⁶⁶⁷

Yine alan ölçüsü olarak bağ, bahçe ölçümlerinde terekelerde “kıt’a” tabiri dikkat çekmektedir. Kıt’a ölçüsü 1 dönümden daha küçük arazilerden bahsedilirken kullanılan bir tabirdir.⁶⁶⁸ Mesela, Debbağhane Mahallesi’nden Abacı Mehmed bin Abdullah’ın Çavuş Köyündeki 1 kıt’a bağı 30 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁶⁶⁹

2.6.3.3. Harcamalar

Ailenin günlük hayatta kullandığı eşyaların fiyatları “Ailenin Günlük Yaşantısı” bölümünde tablolar halinde verilmiştir.⁶⁷⁰ Bu tablolar incelendiğinde ailenin yaşantısı içinde en fazla para harcanan eşyaların dokuma kumaş olan giyim ve ev tekstili ürünleri olduğu dikkat çekmektedir. Dokunduğu yere göre kalitesi arttıkça fiyatı da artan bu kumaşların işleme özellikleri olduğunda değeri daha da yükselmektedir. Bu sebeple işleme çok olan ve kumaşında daha çok renk kullanılan kadın kıyafetleri, erkek kıyafetlerine göre daha yüksek değerlerdedir. Terekelerde bir erkek entarisi en fazla 15 kuruş olarak kaydedilirken kadın entari fiyatları 69 kuruşa kadar çıkmıştır.⁶⁷¹ Ortalama fiyatlarına bakıldığında da kadın entarilerinde 23.5 kuruş iken, erkek entarilerinde 8.3 kuruştur. Entari gibi kadın erkek ortak giysisi olan

⁶⁶⁶ Sehim, vârislerin her birinin terekeden hak kazandığı yarım, üçte bir, dörtte bir gibi belli miktar mal yerine kullanılan tabirdir. (Pakalın, c. III, s. 145). ÇŞS 22/207 numaralı, Debbağhane Mahallesi’nden Bekiroğlu Osman’a ait tereke belgesinde, 24 sehimde 7 sehim menzil hissesi 150 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁶⁶⁷ ÇŞS, 22/203 numaralı tereke kaydında, Hoca Bahşayış Mahallesi’de Feyzullah bin Ahmed’e ait nısf-ı menzil 250 kuruştur. Bir başka belgede Debbağhane Mahallesi’nde Mustafa bin Mehmed’e ait nısf-ı menzil 450 kuruş olarak kaydedilmiştir. (ÇS, 22/96)

⁶⁶⁸ Pakalın, a.g.e., c.II, s.276

⁶⁶⁹ ÇŞS, 23/306.

⁶⁷⁰ Bu bölümde verilen eşyaların ortalama fiyatları Ailenin Günlük Yaşantısı Bölümü’nde yer alan 2.9, 2.10, 2.11, 2.12, 2.13 numaralı tablolardan yararlanılarak çıkarılmıştır.

⁶⁷¹ ÇŞS, 26/17 numaralı tereke kaydında Karataş Mahallesi’nden Fâtıma binti Ahmed’e ait entari 69 kuruştur.

şalvarlarda ise işleme fazla olmadığı için kumaş belirleyicidir. Kadın şalvarları ortalama 6.5 kuruş civarında iken erkek şalvarları 11 kuruş ortalamaya sahiptir.

Giyim eşyalarından sonra yorgan döşek yastık gibi ürünler en çok harcama yapılan eşyalardır. Terekelerde yorgan ve döşek fiyatlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Ortalama yorgan fiyatı 9.6 kuruş iken, döşek fiyatı 10.5 kuruştur. Fiyatlarının yakın oluşu, burada da belirleyici etkenin kumaş olduğunu doğrulamaktadır. Döşekte daha çok yün kullanılmasına rağmen kullanılan kumaş miktarı aşağı yukarı aynıdır. Yastıklar ise hemen hemen yarısı kadar ortalama 5.5 kuruş; havlu ve peşkirlerde buna yakın 4.7 kuruş civarındadır.

Giyim eşyalarıyla kıyaslandığında, deri olan ayakkabı kemer gibi eşyaların maddi olarak fazla değerinin olmadığı görülmektedir. Terekelere ortalama kemer fiyatları 5 kuruş; ayakkabılar ise 1.5 kuruş olarak yansımıştır. Aynı şekilde demir malzemelerin fiyatları, ev tekstili eşyalarına göre oldukça düşük kalmaktadır. Sac, sacak, maşa, ocak demiri gibi daha çok ocak gereçleri olarak kullanılan bu eşyalar genellikle birlikte fiyatlandırılmış ve ortalama değerleri 3.5 kuruş civarında kalmıştır. Mutfak eşyalarına bakıldığında ise maddi değeri en yüksek olan eşyaların tencere ve kazanlar olduğu görülmektedir.⁶⁷²

Tereke kayıtlarına göre, evlerde çok fazla kullanılmadığı anlaşılan halının, Çankırı'da nadir bulunan bir eşya olmasına rağmen, fiyatı çok yüksek değildir. Ortalama halı fiyatı 5 kuruştur. Buna karşılık kilimler yaygın olarak kullanılmakta ve çeşitlerinin de çok fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kilim fiyatları da fazla yüksek değildir, ortalama kilim fiyatları 12 kuruş civarında, en pahalı kilim ise 40 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁶⁷³

⁶⁷² ÇŞS, 23/308 numaralı tereke kaydında, Karataş Mahallesi'nden Mezdeci esseyid elhac Mustafa bin Ahmed'e ait kazana 42.5 kuruş değer biçilmiştir.

⁶⁷³ ÇŞS, 25/84 , 40 kuruş değerindeki kilim Yoğurtçu Mahallesi'nden Osman bin Ali'ye aittir.

2.7. Yâran Kültürü

Ahi teşkilatı içinde, iş sonrası sosyal yaşamı kontrol altına alan “yâran sohbetleri” Çankırı’da günümüze kadar ulaşan bir yaşam kültürü oluşturmuştur. Çankırı’da yâran kültürünün toplum hayatında, esnaf teşkilatlanmasından sofrada adabına kadar her alanda yeri vardır.

Ahi Teşkilatı, 13. Yüzyıl’da Anadolu’da birtakım sosyo-ekonomik zorunlulukların sonucu olarak ortaya çıkmış, 17. Yüzyıl’da batı sanayileşmesinin ve devlet içindeki yapısal değişikliklerin etkisiyle çözülene kadar, Anadolu şehirlerinin hem ekonomik hem de sosyal hayatlarını düzenleyici bir rol üstlenmiştir. Dürüstlük, cömertlik, alçakgönüllülük, dindarlık gibi temel ilkeler doğrultusunda kurallar belirleyerek, köklü toplumsal değişikliklerin yaşandığı bir dönemde, Türkler arasında yerleşik hayat şekline uygun koruyucu değerler kazandırmaya çalışmıştır. Ahilik kuralları içinde mesleğinin inceliklerini öğrenen esnafa, aynı zamanda toplum içinde tutum ve davranışları hakkında da bilgi verilmesi esas alınmış ve bu tür eğitim daha çok “yâran sohbetlerinde” gerçekleştirilmiştir.⁶⁷⁴

Ahiliğin en önemli sosyal faaliyetlerinden biri olarak Çankırı’nın günlük yaşantısında önemli bir yeri olan yâran sohbetleri, özellikle uzun kış gecelerinde düzenlenir ve hazırlıkları her yıl Kasım ayında yapılırdı. Sohbet düzenlemek isteyen aynı yaş grubundaki 7-8 genç bir araya gelerek, sevip saydıkları ve maddi durumu iyi iki arkadaşlarını seçerlerdi. Bunlardan yaşça büyük olanı “yâran başı” diğeri de “yâran kâhyası” olurdu. Yâran başı gerektiğinde grup üyelerini cezalandırma yetkisine de sahipti. Cezalar suçun ağırlığına göre değişirdi ve en ağır ceza sohbetten çıkarılmak şeklindeydi. Sohbetin yapılacağı yere bütün yâranlar akşam ezanından bir saat sonraya kadar gelmek zorundaydı. Mazereti olan, durumu yâran kâhyasına bildirmekle yükümlüydü. Toplantıya ilk olarak yâran kâhyası gelir ve yapılan hazırlıkları kontrol ederdi. Daha sonra toplantıya gelenler teker teker odaya alınır. Yâran odaya girdiğinde, yâran başı da dahil herkes ayağa kalkar ve selamlaşırdı. Toplantıya geç gelenler için ayağa kalkılmaz, hatta o yâran cezalandırılırdı. Boş

⁶⁷⁴ Adnan Gülerman, Sevda Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s.4,6

zamanlarında çeşitli sosyal hizmetlerde bulunan yâran grupları, genellikle üç aylık bir zaman diliminden sonra dağılır ve yeni grupların oluşturulmasına başlanırdı.⁶⁷⁵

19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı erkeklerin özellikle de gençlerin gündelik hayatlarındaki en önemli sosyal etkinlik yâran sohbetleridir. Bu sohbetlerde gençler, ahlâki değerleri ve davranış kurallarını öğrenerek toplumsal hayata hazırlanmıştır.

2.8. Ailenin Eğitimi

Bireylerin ilk eğitimlerini ailede aldığı, inançlarını, alışkanlıklarını, becerilerini, aile ortamında gördükleri tebiyeye göre şekillendirdiği genel bir yargıdır. Türkler İslamiyet öncesi dönemde büyük önem verdikleri aile terbiyesi ya da eğitimini İslamiyetle birlikte daha kapsamlı, örgün ve düzenli bir çerçeveye oturtmuştur.⁶⁷⁶

İslami eğitim, Hz. Muhammed'in kendi yaşam tarzıyla örneklendirilen “terbiye-i nebeviyye” kavramı içinde şekillenmiştir. Hz. Muhammed kendi hayatında şefkati, hoşgörüyü, eşit davranmayı, çocuklarla ilgilenmeyi, dayaksız terbiyeyi ve müdahaleyi sınırlı tutmayı ilke edinmiş ve Müslümanlara öğütlemiştir.⁶⁷⁷

Hz. Muhammed'in temel eğitim anlayışına sadık kalmakla birlikte daha sonraki dönemlerde İslam bilim adamları eğitime yeni anlayışlar getirmiştir. Bunlardan, Türklerin aile eğitimi üzerinde en etkili olanı İmam Gazalî'dir. Türklerin İslamiyeti kabulleriyle birlikte medeniyet değişimi yaşadıkları 11. Yüzyıl'da yaşayan İmam Gazalî'nin, sunnî müslümanlarca tartışmasız benimsenen din felsefesiyle birlikte eğitime ilişkin görüşleri de mekteb, medrese ve aile eğitimine temel oluşturmuştur. *Eyyühe'l- Veled* (Ey Oğul) adlı eserinde Gazalî, katı ve ahirete hazırlayıcı bir eğitim programı önermektedir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ A.g.e., s.49

⁶⁷⁶ Necdet Sakaoğlu, “Medeniyet Değişmeleri Çerçevesinde Türklerde Ailede Eğitim”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, , Ankara, 1992, s.236

⁶⁷⁷ A.g.m., s.235

⁶⁷⁸ İmam Gazalî bu eserinde, “Dünya ve ahiret ateşinden korunmak ve iyi yetişmesini sağlamak için çocuğun isteklerinin dizginlenmesini; kuru ekmeği nimet bilmesini; temizliğe, dürüstlüğe, kanaate, tahammüle alıştırılmasını; lüks şeylerden nefret ettirilmesini; aşk ve şehvet duygularından uzak tutulmasını; gündüz uyutulmamasını; dövülürken bağırmasını; ibadete alıştırılmasını...” öğütlemiştir. (Aktaran, Sakaoğlu, a.g.m., s.237)

Müslüman Türkler arasında Gazalî'nin katı eğitim programı benimsenmekle birlikte, özellikle Anadolu'da ahilik düsturları da eğitimde etkili olmuştur. Anadolu'da esnaf teşkilatı olmakla birlikte köylere kadar yayılan ahi kültürü, yalnız sosyal hayatı ve ekonomiyi tesis etmekle kalmamış, Türk ailelerinin eğitimine katkı sağlayarak, Türk halkını güler yüzlü, vakur, cemiyetçi, çabuk barışan, millet bağı yüksek insanlar haline getirmiştir. Çalışma hayatını ve sosyal hayatı birlikte ele alan ve düzenleyen ahi anlayışı eğitimde inançlı, kazançlı ve tutarlı insanlar yetiştirmeyi hedef edinmiştir.⁶⁷⁹

Ahilerin eğitim merkezleri denilebilecek zaviyelerde, özellikle gençlerin eğitilmesine ciddiyle yaklaşmıştır. Bu merkezlerde, derslerin yetkili kişiler tarafından verilmesi esası benimsenmiş ve eğitimden herkesin ücretsiz faydalanması sağlanmıştır. Eğitim belirli bir noktada tamamlanmayıp ömür boyu süren bir faaliyet biçiminde değerlendirilmiştir.⁶⁸⁰

Çankırı'da 13. Yüzyıl'dan itibaren etkin olan ve bireydeki gizli yetenekleri ortaya çıkarmayı, bu yeteneklere yön vermeyi amaçlayan ahi eğitiminin en temel özelliği, insanı bir bütün olarak ele alması; ona sadece mesleki bilgi değil, aynı zamanda dini, ahlaki ve sosyal açılardan da bilgi aktarmasıdır.⁶⁸¹ Bu anlamda iş başında yapılan eğitimin iş dışında yapılan eğitimle bütünleşmesi sağlanmıştır. Başka bir deyişle Ahilik teşkilatı içinde, "feta"ların yani genç ahilerin yetiştirilmesinde esnaf teşkilatları gündüz vazifesini yerine getirirken, sohbet teşkilatı olan "yâran" ile de mensuplarının iş sonrası sosyal hayatlarını kontrol altına almış, böylece gençleri başboşluktan ve her dönemde farklı şekillerde ortaya çıkan kötü akımların etkisinden korumuştur.⁶⁸² Çankırı'da yâran sohbetleri bir terbiye ve edep ocağı olarak vazife görmüş, yüzyıllar boyunca aileler erkek çocuklarını terbiye olmaları, edep ve erkan öğrenmeleri için bu sohbetlere göndermiştir. Dede Korkut'a ait "Oğlan babadan öğrenir sohbet gezmeyi, kız anadan öğrenir sofrayı düzmeyi" atasözü Çankırı'da hala kullanılan bir sözdür ve bölgede gençlerin eğitimi üzerinde yâran kültürünün etkisinin devam ettiğinin göstergesidir.

⁶⁷⁹ A.g.m., s.238

⁶⁸⁰ Gülerman, a.g.e., s.62

⁶⁸¹ A.g.e., s.62

⁶⁸² A.g.e., s.45

Çankırı’da ahi-yâran eğitiminin dışında, Anadolu’nun diğer şehirlerinde olduğu gibi, hemen bütün çocukların bir dönem devam ettiği, mahalle camilerinin yanında büyükçe bir odadan ibaret olan “sıbyan mektepleri” bulunur. Çankırı’da 5 tane kaydedilen ve mahalle mektebi de denilen bu okullara 4-7 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklar gider. Erkek çocukların okula ilk gidişi küçük bir düğün merasimini andırır. Çocuğun okula başlayacağı günler öncesinden hocaya haber verilir ve hazırlıklar yapılır. Pazar veya Perşembe günü, en güzel kıyafetleri giydirilmiş, süslenmiş çocuk, ailesi ve bütün akrabalarıyla birlikte alay halinde okula gider. Yol boyunca kadınlar, ilme olan muhabbetlerini göstermek için ve sevap olacağı düşüncesiyle çocuğu sırtlarında taşırlar. Okula gelindiğinde çocuğa hocasının eli öptürülerek eğitimine başlanır. Okul öğrencilerine ve orada bulunanlara helva-ekmek dağıtılır. Ayrıca hocaya bir tepsi baklava ve ucunda para bağlı sırmalı çevre götürülür.⁶⁸³

Yüksek eğitim kurumu olarak Çankırı’da 7 tane medrese kaydedilmiştir. Bunlar, “Kamusal Alanlar” Bölümünde de zikredilen Nusret Paşa Medresesi, Çivircizâde Medresesi, Cemâleddin Medresesi, Rüstem Çelebi Medresesi, Ayşe Kadın Medresesi, Kirmanzâde Medresesi ve Şahin Mehmed Ağa Medresesi’dir. Bunlardan Çivircizâde Medresesi 18. Yüzyılın sonlarında, Kirmanzâde Medresesi ise 19. Yüzyıl’ın başlarında yapılmıştır. Diğer medreselerin daha önceki dönemlerden itibaren eğitim verdiği anlaşılmaktadır.

Aile eğitimindeki, 19. Yüzyıl’ın ilk yarısında dikkat çeken belkide en önemli yoksunluk kitap ve kitabi bilgiler olarak görülmektedir. Tereke kayıtlarında çok nadiren evlerde kitap ve benzeri kaynaklara rastlanmaktadır. Bu sebeple, aile eğitiminde bilgi içeren kitaplar yerine sözlü kültür ve rivayetler ağırlıktadır. Kuran’ın bile evlerdeki varlığı okuyup anlamak için değil, manevi güç almak içindir.⁶⁸⁴ İncelenen tereke kayıtları içinde yalnız iki terekede miras olarak bırakılan kitaba rastlanmıştır. Çankırı’nın önde gelen zatlarından olduğu anlaşılan Tekyeneşinzâde Mustafa Ağa’nın 27 Şubat 1807 (H. 19 Zilhicce 1221) yılına ait terekesinde, dört tane kitabın adı geçmektedir. Bunlar: Musâf-ı Şerif, En’âm-ı Şerif, Kitâb-ı

⁶⁸³ Üçok, a.g.e., s.173-174

⁶⁸⁴ Sakaoğlu, a.g.m., s.239

Muhammediye ve Kitâb-ı Tirmizî'dir.⁶⁸⁵ Feyzullah bin Abdullah'ın terekesinde de bir adet En'am-ı Şerif kaydedilmiştir.⁶⁸⁶ Görüldüğü gibi kitapların hepsi de dini içeriklidir ve iki tereke sahibi de Çankırı'nın mahallelerinde oturmaktadır. Köy terekelerinde herhangi bir kitap kaydına rastlanmamıştır. Kitapların fiyatlarına bakıldığında 2 kuruşla 15 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Aynı terekelerde yer alan eşya fiyatlarıyla karşılaştırıldığında kitapların, insanların ulaşamayacağı kadar pahalı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, evlerde kitaplara çok seyrek rastlanması, okuma yazma oranının az olması ve basılmış kitap miktarının 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında, en azından Anadolu'da fazla olmamasıyla açıklanabilir.

⁶⁸⁵ ÇŞS 22/131.

⁶⁸⁶ ÇŞS 22/203.

SONUÇ

Ailenin temeli kuşkusuz nikâhla başlar. Şer'îye sicillerinde nikâhın kıyılması, şartlarının belirlenmesi ya da geçerliliğinin sahih olması gibi nikâh kapsamında sayısız belge vardır. İncelenen belgeler, evliliğin sağlam temellere dayanması için bu konuda hem devletin hem de toplumun büyük hassasiyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Mesela, daimi evlenme engeli oluşturan, evlenilmesi kesinlikle yasaklanmış (süt kardeşliği gibi) durumlarla ilgili herhangi bir talebe rastlanmamıştır.⁶⁸⁷ Yine, hem toplumun hem de bizzat kadınların kendilerinin, dul kaldıktan sonra beklemeleri gereken iddet süresini titizlikle takip ettikleri mahkeme kayıtlarına yansıyan belgelerden anlaşılmaktadır. Ancak şunu da eklemek gerekir ki, iddet süresi dolan kadınların hemen evlenmesi kesinlikle ayıplanmamış, tam tersi hem devlet hem de toplum tarafından teşvik edilmiştir.

Nikâh ile ilgili sayısız belgeye rağmen boşanma kayıtlarının azlığı dikkat çekicidir. Günümüzde yaşananlara benzer pek çok aile içi sorun sicillere yansımış ancak, Çankırı ahalisi arasında boşanmanın çok yaygın olmadığı görülmüştür. Bu durum, İslam dininin, kabul etmekle beraber boşanmaya sıcak bakmaması sebebiyle, toplumda da çok geçerli sebepler olmadıkça boşanmanın hoş karşılanmadığını göstermektedir. Boşanma davalarında kocanın tek taraflı boşadığı ancak kadına mehir ve nafakasını ödemek zorunda olduğu talak yerine, anlaşmalı boşanma diyebileceğimiz, kadının mehir ve iddet nafakası haklarından vaz geçerek kocasını boşamaya ikna ettiği, muhalaa usulü boşanma şeklinin daha fazla olduğu görülmektedir.

İncelenen belgelerde özellikle dikkat çeken ve üzerinde düşünülmesi gereken bir durum, kadınların sanıldığı kadar cahil, çaresiz ve bilinçsiz olmadıklarıdır. 200 yıl

⁶⁸⁷ Bununla birlikte, Müslüman bir kızla gayrimüslüm bir gencin evlenmek için mahkemeye başvurmaları örneğinde olduğu gibi, radikal girişimler de görülmektedir. (ÇŞS ,18/1153) Bu durum daimi evlenme engeli olmasa da (gayrimüslim genç Müslüman olduğunda engel ortadan kalkar), o günün toplumunda kabul edilebilir bir olay değildir.

önce taşrada yaşayan, ancak nikâh akdini evlilik sözleşmesi gibi kullanan ve böylece evliliklerini kendi oluşturdukları şartlara bağlayabilen ya da boşanma koşullarını belirleyebilen kadınlara rastlanmaktadır. Bunun yanında, sicillerde kadınların kendilerine yapılan nikâh tekliflerini reddettiklerine dair pek çok belgeye rastlanmıştır. Kadınların kendilerine yapılan evlilik tekliflerini kabul ettikleri ya da etmediklerine dair mahkemeye başvurmaya ve resmi bir belge oluşturmaya ihtiyaç olmamasına rağmen bu amaçla düzenlenen belgelerin bulunması ve kadınların kendilerine yapılan teklifleri reddettiklerini kayıt altına aldırma ihtiyacı hissetmeleri farklı bir sebebi ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar, bu şekilde devletin güvencesine sığınarak, icabta bulunanın ısrarından caymasını sağlamaya çalışmışlardır. Ayrıca, yalnız ve çaresiz olmadıklarını göstermişler ve herhangi bir zorlama, kaçırma ya da darp gibi olumsuz duruma karşı tedbir almışlardır. Yine pek çok belgeden, mehir ve nafakasını alamayan kadınların mahkemede haklarını aradıkları görülmektedir.

Sosyal olarak değerlendirilmesi açısından ailenin yapısına bakıldığında, her şeyden önce hukuken izin verilmesine rağmen çok eşliliğin yaygın olmadığı (%6.25) görülmektedir. Bir diğer tespit de, ailede çocuk sayısının beklenenin aksine 3 çocuğu fazla geçmemesidir. Bu şekilde olmasında ailelerin tercih etmemesinden ziyade, sağlık ve hijyen koşullarına bağlı olarak çocuk ölümlerinin yaygın olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü, geçimi büyük ölçüde tarıma dayanan bir bölgede çocuk aynı zamanda tarlada, bahçede çalışacak işçidir. Dolayısıyla ailelerin çok çocuk tecih etmedikleri düşünülemez. Terekelere yansıyan çocukların cinsiyet ve yaşları incelendiğinde ise, küçük yaştaki kız ve erkek çocukların oranları birbirine yakın çıkarken; yaş büyüdükünde erkeklerin sayısında kızlara oranla önemli bir azalma olduğu görülmektedir. Bu durum, erkekler arasında ileri yaşlarda hastalık, savaş, kıtlık gibi sebeplerle ölümlerin daha fazla olduğu yargısına ulaştırmaktadır.⁶⁸⁸

⁶⁸⁸ Mahallelerde sagir (küçük-ergen olmamış) kız çocuklarının oranı % 51.7, kebir (büyük-ergen) kız çocuklarının oranı % 49.3'tür. Köylerde ise sagir kız çocuklarının oranı % 44, kebir kız çocuklarının oranı % 56'dır. Erkek çocuklarda ise kızların aksine oranların birbirine yakın olmadığı gözlenmektedir. Mahallelerde sagir erkek çocukları % 69.5 oranında iken, kebir erkek çocuklarının oranı % 30.5'tir. Köylerde de benzer şekilde sagir erkek çocukları % 64, kebir erkek çocukları % 35 oranındadır.

Bunların dışında, çocuklarına genellikle dini isimler vermeleri, lakab ve ünvanlarla bireyler arasındaki kimlik karışıklıklarını önlemeye çalışmaları, ailenin geleneksel yapısını vurgulayan, şaşırtıcı olmayan sonuçlardır.

Osmanlı'nın klasik ev ve mahalle anlayışı içinde yaşayan Çankırlı aileler için, evin yapısında ve konumunda dikkat edilen mahremiyet anlayışının, mahallelerde de önemsendiği anlaşılmaktadır. Sicillere yansıyan belgeler, henüz statü ve sınıf farkına göre biçimlenmeyen, zengin ve fakirin birlikte yaşadığı, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısındaki Çankırı mahallelerinde, ailelerin birbirlerini yakından tanıdığını; ölüm, düğün, doğum gibi her türlü sosyal olayı birlikte yaşadığını ve mahalleyi sıkıntıya sokacak olan her eyleme ortak tepki gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Aile içinde ya da aileye karşı işlenen suçlar değerlendirildiğinde; günümüzde olduğu gibi 1800'lerde de aile içinde yaşanan en büyük sorunun kadına karşı şiddet olduğu, konu ile ilgili belgelerin çokluğundan anlaşılmaktadır. Bunun yanında küfür de oldukça sık rastlanan suçlardandır. Osmanlı hukukunda da aile yaşantısının aleyhine işlenmiş en önemli suçlardan biri kabul edilen küfürün, günümüz toplumunda günlük konuşma dilinin neredeyse bir parçası haline gelmiş olmasına rağmen, o dönemde çok ciddiye alındığı, karı-koca arasında bile davalara konu olduğu sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Belgeler göstermektedir ki, ne küfür ne de dayak günlük hayatlarının kanıksanmış bir parçası olmamış ve kadınlar da erkekler de buna tepkisiz kalmamışlardır.

Zina, tecavüz, taciz gibi suçların ne yazık ki, günümüzde olduğu kadar, 1800'lerde de sıklıkla yaşandığı görülmektedir. İslami olarak ispat şartlarındaki zorluğa rağmen, ailenin ve toplumun ahlaki bütünlüğünü korumak açısından bu tür suçların, hem mahkeme tarafından cezasız bırakılmadığı, hem de toplum tarafında titizlikle takip edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda dikkat çeken en önemli durum ise, kadınların uğradıkları bu suçlar karşısında gösterdikleri cesarettir. Aile içindeki taciz davalarında bile mahkemeye gitmekten çekinmedikleri, haklarını aradıkları görülmektedir. Günümüz modern toplumunda bile pek çok kadının gösteremediği bu cesaret, 200 yıl öncesinin kapalı, geleneksel toplumunda oldukça önemsenecek biri sonuçtur.

Ailenin günlük yaşamı incelenirken tereke kayıtlarına yansıyan eşyalardan faydalanılmış, ve gündelik hayatlarında kullandıkları bu eşyaların yalnızca kullanıma yönelik, gerekli eşyalar olduğu, gereksiz sayılabilecek şeyleri evlerinde bulundurmadıkları sonucuna ulaştırmıştır. Gündelik hayatlarında giydikleri giysiler, mutfaklarında ya da evlerinde kullandıkları eşyalar ve bunlara biçilen fiyatlar, hem hayata bakış açılarını ve yaşam tarzlarının sadeliğini ortaya koymakta, hem de günümüz aileleriyle kıyaslama imkanı sunmaktadır.

Ailenin geçimi konusunda terekelerden elde edilen bilgiler geniş değerlendirme imkanı sunmamakla birlikte, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çankırlı ailelerin çoğunlukla tarım ve hayvancılıktan geçimini sağladığı, çok gösterişli olmayan sade hayatlar yaşadıkları anlaşılmaktadır.

19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda, idari yapılanmadan eğitime pek çok alanda köklü reformların yapıldığı, Batı ile bütünleşmenin hız kazandığı bir dönemdir. Ancak, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısını kapsayan dönemde, Çankırlı ailelerin hayatlarının incelendiği çalışmamızın sonucunda, bu büyük değişimin Osmanlı'nın sıradan tebaası arasında aynı hızla kendini göstermediği, Anadolu'da ailelerin geleneksel, muhafazakar ve sade yaşantılarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

ÇŞS 18 Numaralı Defter

ÇŞS 21 Numaralı Defter

ÇŞS 22 Numaralı Defter

ÇŞS 23 Numaralı Defter

ÇŞS 25 Numaralı Defter

ÇŞS 26 Numaralı Defter

2. Kitaplar

AKGÜNDÜZ Ahmed ve Heyet, *Şeriyeye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler, C.I*, İstanbul 1988

AYDIN Mehmed Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1985

AYDIN Mehmed Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yay. İstanbul 1995

AYHAN Bahattin, *Çankırı Tarihi*, Irmak Tan Mat. , Ankara, 1998

CİN Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Ün. Hukuk Fak. Yay., Konya 1988

CİN Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya, 1988

CİN Halil, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya, 2003

DOĞAN İsmail, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2009

ELİBOL Ahmed , *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı Bel. Kültür Yay. Çankırı 2008

GÜLERMAN Adnan, Sevda Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993

HALAÇOĞLU Yusuf, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991

KANKAL Ahmet, *XVI. Yüzyılda Çankırı*, Çankırı Bel. Kültür Yay., Çankırı, 2011

KARAMAN Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul, 1991

ORTAYLI İlber, *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994

- ORTAYLI İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yay., İstanbul, 2009
- ÖZDEĞER Hüseyin, *1463-1640 Yılları Arasında Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988
- ÖZDEMİR Rıfat, *Şeriyeye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarihi Halk Kültürü Açısından Önemi*, Malatya 1986 s.180-181
- PAKALIN Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983
- SAMİ Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, Bedir Yay., İstanbul, 1990
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, *İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988
- ÜÇÖK Hacışeyhoğlu Hasan, *Çankırı Tarihi ve Halkiyatı*, Okutan Adam Yay., Ankara, 1932 Üdeh Abdülkadir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, C.I, (çev.Akif Nuri), İstanbul, 1976
- YATMAN Nurettin, *Türk Kumaşları*, Maarif Matbaası, Ankara, 1945

3. Makaleler

- AKTAN Hamza, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C II, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992
- AYDIN Mehmed Akif, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992
- BEŞİRLİ Mehmet, “Kent Tarihi Açısından Şeriyeye Sicilleri ve Çankırı Şeriyeye Sicillerinin Toplu Kataloğu Üzerine”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Çankırı 2009
- DEMİREL Ömer, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992
- DÖNDÜREN Hamdi, Saffet Köse, “Mehir”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, C.5, Şamil Yay, İstanbul 2000
- DÖNDÜREN Hamdi, “Kıyas” , *Şamil İslam Ansiklopedisi*, C.4, Şamil Yay, İstanbul 2000
- DÜZBAKAR Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, Sayı:5, 2003/2

- ERGEÇ Özer “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”,
Osmanlı Araştırmaları, C.IV, İstanbul 1984
- GEDİKLİ Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şeriyye Sicilleri”, Türkiye
Araştırmaları Literatür Dergisi, III/5, İstanbul 2005
- GÖKMENOĞLU Hüseyin Tekin, “Kur’an-ı Kerim’de Olmayan ve Onunla Çelişen
Ceza: Recm,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2003
- GÜLER Ali, “Cumhuriyet Öncesinde Aşiret Aileleri”, *Sosyo-Kültürel Değişme
Sürecinde Türk Ailesi*, C I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara
1992
- IMBER Colin, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-
Fetâvâ’sında Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul
2000
- KARAMAN Hayrettin, “İslamın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo-Kültürel Değişme
Sürecinde Türk Ailesi*, C II, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara,
1992
- ORTAYLI İlber, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel
Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, TC Başbakanlık Aile Araştırma
Kurumu, Ankara 1992
- ORTAYLI İlber, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme
İdaresi Dergisi*, s.IX, 1976, s.106.
- ÖZÖN Mustafa Nihat, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1965
- SAKAOĞLU Necdet, “Medeniyet Değişmeleri Çerçevesinde Türklerde Ailede
Eğitim”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, TC
Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992
- SAVAŞ Saim, “Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”,
Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C.II, TC Başbakanlık Aile
Araştırma Kurumu, Ankara 1992
- ŞAMİL İA, “Miskal”, *İslam Ansiklopedisi*, C.5, Şamil yay., İstanbul 2000
- TABAKOĞLU Ahmed, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme
Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara
1992

- TÜRKDOĞAN Orhan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992
- ÜNAL Halit, “Had, hadler”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, C.3, Şamil Yay, İstanbul 2000
- YAKUT Esra, “19. Yüzyılda Orta Anadolu’da Evliliğin Ortaya Çıkışı ve Sona Ermesi” , *Gazi Ün. Hukuk Fak. Dergisi*, C. XII, Ankara 2008
- YAKUT Esra, “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukukunda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, 2006
- YAŞAROĞLU Kamil,”Livata”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

4. Seminer Ve Bildiriler

- ARSLAN Yüksel, “XIX. Yüzyılda Çankırı Sosyo- Ekonomik Hayatına Genel Bir Bakış”, *IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri -100. Yıla Doğru Çankırı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2008
- HALAÇOĞLU Yusuf, “Çankırı Türkmen Yerleşimi”, *III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri-Geçmişten Geleceğe Çankırı*, İl Kültür ve Turizm Md., 2005
- İPŞİRLİ Mehmet, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şeriyeye Sicilleri”, *Tarih ve Sosyoloji Seminerleri Mayıs 1990*, İstanbul 1991
- MIZRAK Şerife, Elhan Özus, “Çankırı Yöresi Geleneksel Kadın Kıyafetleri”, *IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri-100. Yıla Doğru Çankırı*, Kültür ve Turizm Bak. Yay.,2008
- PARLAR Gülsün, “Türk Kültüründe Geleneksel Anadolu Evlerinin Önemi ve Çankırı’da Bulunan Bazı Örnekler İle İç ve Dış Yapı Süslemeleri Üzerine Bir Araştırma”, *IV. Çankırı Bilgi Şöleni Bildirileri-100. Yıla Doğru Çankırı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara 2008

5.Tez

- TAŞKIN Ünal, *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005

6. İnternet Kaynakları

GÖKBİLGİN Tayyip “Osmanlı Toplumunda Çingeneler”, erişim: 02.01.2013

<http://www.tariharastirmalari.com/cingeneler.html>

GÜLER Sibel, “Türk Yemek Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”, erişim: 20.04.2013 http://bildiri.anadolu.edu.tr/papers/29_600u80.pdf

HANİLÇE Murat, “Şer’iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokatta Giyim”, erişim: 13.03.2013 <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s30/17.pdf>

OSMANOĞLU Cihan, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası”,

İÜHFM, C.LXVI, 2008, erişim: 12.10.2012,

www.arastirmax.com/system/files/.../arastirmax_7549_pp_109-178.pdf

KONAN Belkıs, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçları”, erişim: 18.11.2012

dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1682/1794.1pdf,

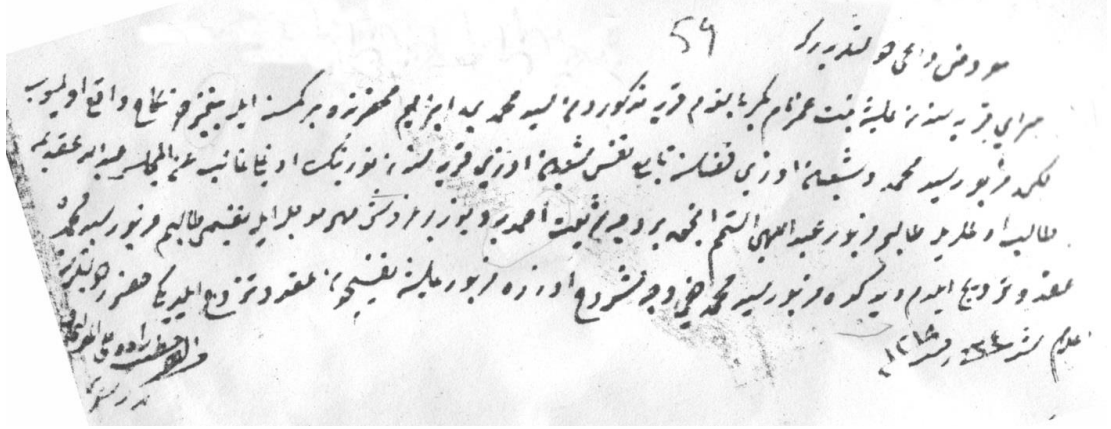
EKLER

- EK-1 Nikâh
- EK-2 Hırsızlık
- EK-3 Namzed- Nikâh
- EK-4 İddet Süresi
- EK-5 Muhalaa Usulü Boşanma
- EK-6 Talak Usulü Boşanma
- EK-7 Nikâhı Geçersiz Kılma
- EK-8 Müslüma Kadın Zimmî Erkek Nikâh Talebi
- EK-9 Nikâh Akdindeki Şarta Bağlı Boşanma
- EK-10 Zina Sonucu Evlendirme
- EK-11 Dolandırıcılık
- EK-12 Zehirleme
- EK-13 İğfal ve Gıyabında Nikâh
- EK-14 Kadının kocasına itaati
- EK-15 Tereke

EK-1

ÇŞS, 21/59

Nikâh

Ma'rûz-ı Dâ'i-i Devletleridir ki

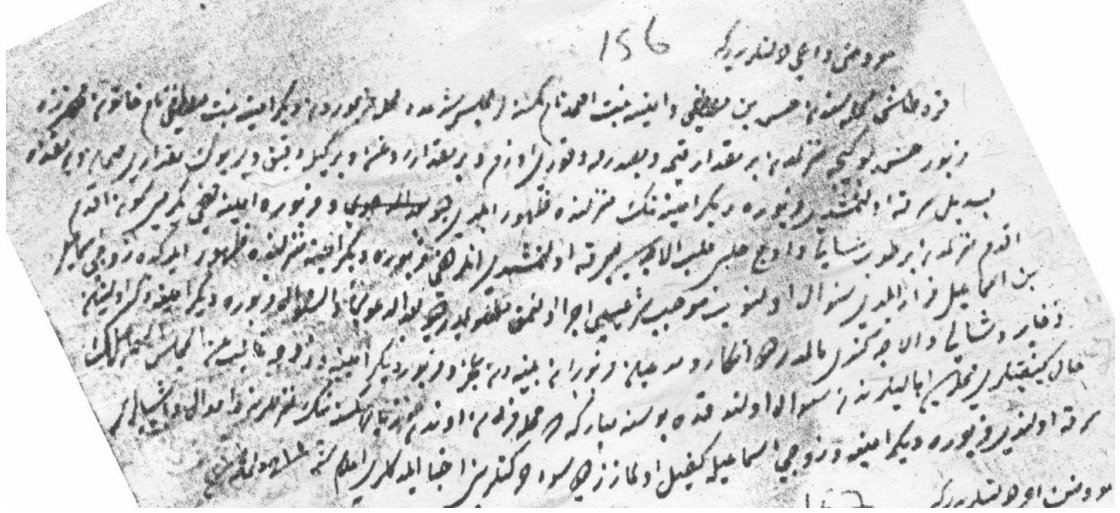
Saray Karyesinden Aïşe binti Ömer nâm kimesne bîkr-i bâliga nâm Karye-i mezkûrdan Seyyid Mehmed bin İbrahim mahzarında bir kimesne ile beynimizde nikâh vaki' olmayıb lâkin mezbûr Seyyid Mehmed ve Şabanözü Kazâsına tabi nefsi Şabanözü Karyesinden Nûri'nin oğlu gâib-i 'ani'l- meclis tâlib olmalarıyla tâlibim mezbûr Abdullahı istemem ancak ber vech-i şer'iat-ı Ahmediyye yüz bir guruş mehr-i mü'eccele ile nefsimi mezbûr Seyyid Mehmede akd ve tezvîc eyledim dedikde mezbûr Seyyid Mehmed dahi meşrûh üzre mezbûre Aïşeyi nefsi için akd ve tezvîc eylediği huzûr-ı devletlerine i'lâm

Şod fi 23 Receb sene 1218.

EK-2

ÇŞS, 21/156

Hırsızlık

Ma'rûz-ı Dâ'i-i Devletleridir ki

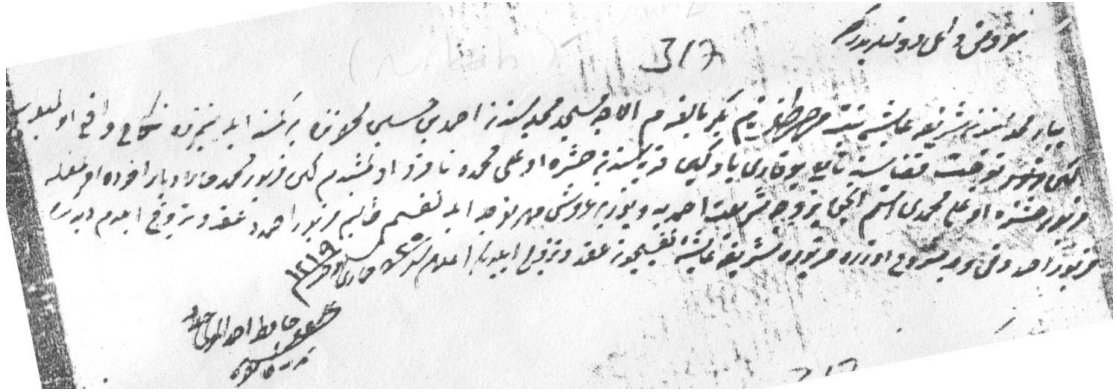
Karataş Mahallesinden Hasan bin Mustafa ve Emine binti Ahmed nâm kimesneler meclis-i şer' de Mahalle-i mezbûrdan diğer Emine binti Mustafa nâm hâtun mahzarında mezbûr Hasan bu gece menzilimden bir mikdâr kıyma ve pastırma ve kuru üzüm ve bir mikdâr revgân ve bir kile dakik ve bir yük mikdârı saman ve bir mikdâr bestil sirka olunmuşdur. Mezbûre diğer Eminenin menziline zuhûr eyledi deyû ve mezbûre Emine dahi 20 gün akdem menzilimden bir tob şâli ve üç celeb Haleb alacası sirka olunmuşdu. Onlar dahi mezbûre diğer Eminenin menziline zuhûr eyledikde zevci İsmail bin İsmail firâr eyledi suâl olunub mûcib-i şer'i icrâ olunmak matlûbumdur deyû ba'de't – dava-yı ve's-sual mezbûre diğer Emine zikr olunan zehâir ve şâli ve alaca kendi malımdır deyû inkâr ve müdde'iyân-ı mezbûrân beyyîneden aciz ve mezbûre diğer Emine ve zevci gâib-i anil meclis İsmail bin İsmailin hâli keyfiyyetleri Mahallenin ahâlilerinden suâl olundukda bu sene-i mübarekede Mahallemizden ondan ziyâde kimesnenin menzilinden envâl ve eşyâları sirka olundu mezbûre diğer Emine ve zevci İsmail kefil olmazız deyû südde-i hareketlerini ihbâr eyledikleri i'lâm

Şod fi 15 Zilhicce sene 1218

EK-3

ÇŞS, 21/317

Namzed – Nikâh

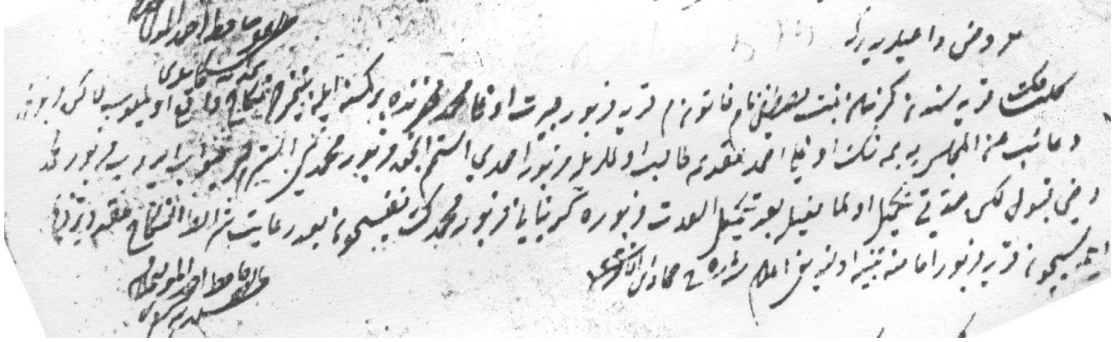
Yapar Mahallesinden Şerife A'îşe binti Mustafa nâm bîkr-i bâliga nâm Alacamescid Mahallesinden Ahmed bin Hüseyin mahzarında bir kimesne ile beynimizde nikâh vakı' olmayub lâkin Toht Kazâsına tâbi Yukarıbayidkin Karyesinden Haşere Oğlu Mehmede nâmzed olmuşdum lâkin mezbûr Mehmed hâlâ diyâr-ı aharda olmagla mezbûr Haşere Oğlu Mehmed i stemem ancak ber vech-i şeri'at Ahmediyye ve yüz bir guruş mehr-i mü'eccele ile nefsimi tâlibim mezbûr Ahmede akd ve tezvîc eyledim dedikde mezbûr Ahmed dahi vech-i meşrûh üzre mezbûre Şerife A'îşeyi nefsi için akd ve tezvîc eylediği i'lâm

Şod fî Cemaziyelahir sene 1219

EK-4

ÇŞS, 21/575

İddet Süresi

Ma'rûz-ı Dâ'ileridir ki

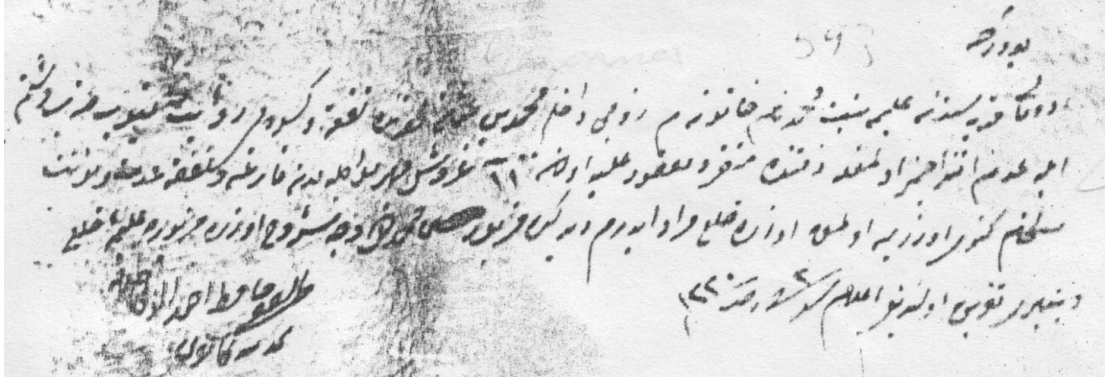
Kilisecik Karyesinden Kezban binti Mustafa nâm hâtunun Karye-i mezbûrdan Ciritoğlu Mehmed mahzarında bir kimesne ile beynimizde nikâh vaki' olmayıb lâkin mezbûr ve ga'ib-i 'ani'l-meclisnin oğlu Ahmed akdime tâlib olmalarıyla mezbûr Ahmed'i istemem ancak mezbûr Mehmed'i isterim deyû cevâb idüb mezbûr Mehmed dahi kabul lâkin müddeti tekmîl olmamağ ile ba'det-tekmîle'l-iddet mezbûre Kezbanı mezbûr Mehmedin nefsi için ba'de'l ri'âyet-i şer' eltarâe'l- nikâh akd ve tezvîc eylemesi için karye-i mezbûr imâmına tenbîh olunduğu i'lâm

Şod fi 5 Cemaziyelahir sene 1220

EK-5

ÇŞS, 21/593

Muhalaa Usulü Boşanma

Budur ki

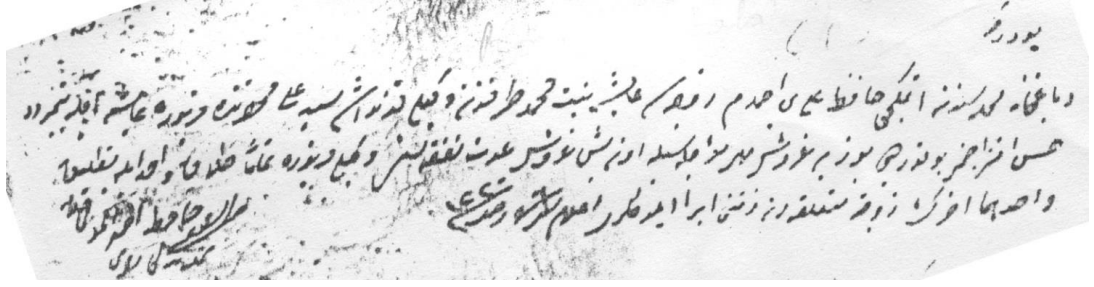
Dümeli Karyesinden Alime binti Mehmed nâm hâتونun zevc-i dâhili Mehmed bin Osman mahzarında nafaka ve kisvemi rû'yet etmeyüb darb ve şetm ile adem-i imtizacımız olmağla zimmetinde mütekamer ve ma'fûr-ı aleyh olan 110 kuruş mehr-i mü'eccelemden fârîga ve nafaka-yı iddet ve müennet-i sükenâm kendi üzerime olmak üzere hal' murâd iderim dedikde mezbûr Mehmed dahi vech-i meşrûh üzere mezbûre Alimeyi hal' ve beynleri tefrîk olunduğu i'lâm

Şod fi 7 Receb sene 1220

EK- 6

ÇŞS, 21/610

Talak Usulü Boşanma

Budur ki

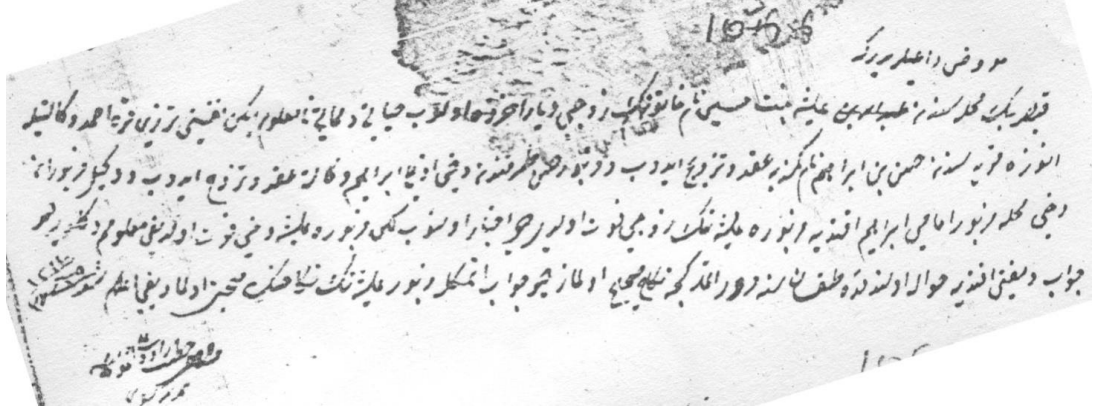
Debbağhane Mahallesinden etmekçi Hâfız Ali bin Ahmed nâm zevcesi A'îşe binti Mehmed tarafından vekili karındaşı Seyyid Ali mahzarında mezbûre A'îşe ile beynimizde hüsn-i imtizacımız yokdur deyû yüz bir guruş mehr-i mü'eccele, onbeş guruş iddet nafakasını vekili mezbûra tamâmen talak-ı vâhid' ile tatlik zevciyet-i müteallikadan zimmeti ibrâ eyledikleri i'lâm

Şod fi 6 Receb sene 1220

EK- 7

ÇŞS, 18/1056

Nikâhı Geçersiz Kılma

Ma'rûz-ı Dâ'ileridir ki

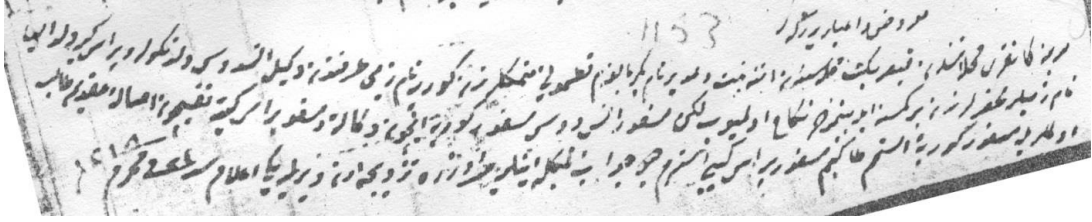
Kayserbey Mahallesinden A'îşe binti Hüseyin nâm hâturnun zevci diyâr-ı aharda olub hayâtı ve memâtı nâma'lum iken nefsinı terzi kara Ahmed vekâletıyla Anuza (Başegmez) Karyesinden Hasan bin İbrahim nâm kimesneye akd ve tezvîc idüb ve mezbûr Hasan tarafından dahi oğlu İbrahime vekâleten akd ve tezvîc idüb ve vekil-i mezbûrân dahi Mahalle-i mezbûr ahâli İbrahim Efendiye mezbûre A'îşenin zevci fevt oldu deyû ihbâr olunub lâkin mezbûre A'îşe dahi fevt olduğı ma'lumum değildir deyû cevâb ve Müftü Efendiye havâle olundukda dokuz sene mürûr etmedikçe nikâh sahih olmaz deyû cevâb itmekle mezbûre A'îşenin nikâhının câ'iz olmadığı i'lâm

Şod fi 1 Zilkade sene 1217

EK-8

ÇŞS, 18/1153

Müslüman Kadın Zımmî Erkek Nikâh Talebi

Ma'rûz-ı Dâ'ileridir ki

Medîne-i Kengırı Mahallâtından Kayserbey Mahallesinden Emine binti nâm bıkı-
i bâliga nâm Kastamonu mütemekkinlerinden Korir nâm zımmî tarafından vekili
Andos veled-i Nikola ve Yeraskir veled-i İlya nâm zımmîler mahzarlarından bir
kimesne ile beynimizde nikâh olmayub lâkin mesfûr Andos ve mesfûr Korir için
vekâleten ve mesfûr Yeraskir nefsi için asâleten akdime tâlib olmalarıyla mesfûr
Koriri istemem tâlibim mesfûr Yeraskiri isterim deyû cevâb itmekle âyinleri üzere
tezvîce izin virilmediği i'lâm

Şod fi 24 Muharrem sene 1218

EK- 9

ÇŞS, 18/1214

Nikâh Akdindeki Şarta Bağlı Boşanma

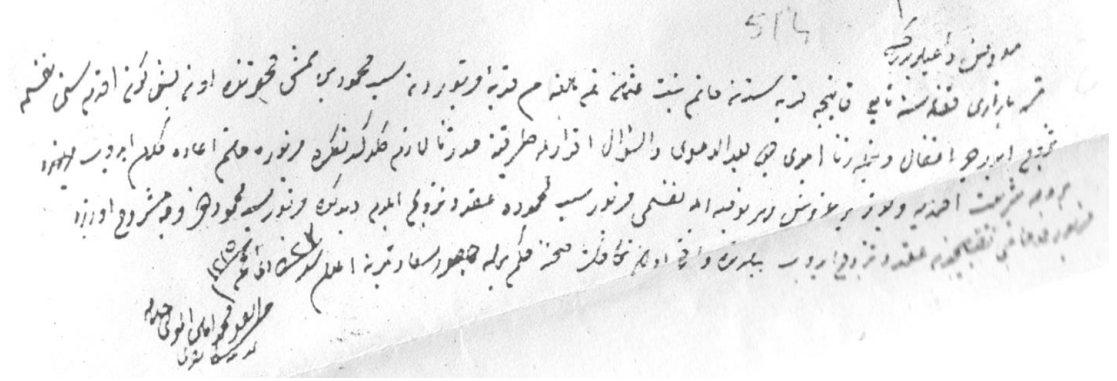
Medîne-i Tosya Mahallâtından Şehreküstü Mahallesinden Hanife binti Musli nâm hâtun Meclis-i şer' de Medine-i mezbûr muzafâtından Saparca Yaylası dimekle ma'ruf nâm mevki-i merâsından molla Mehmed bin Hasan mahzarında bundan akdem mezbûr molla Mehmed beni nefsine akd ve tezvîc murâd eyledikde ben medîne-i mezbûrdan çıkıp senin yaylana gitmem eger medîne-i mezbûrda sâkin olursan akd ve tezvîci murâd ederim didikde mezbûr molla Mehmed dahi eger seniYaylaga görürürsem benden hâric-i talak boş deyü ol vechle nefsine akd ve tezvîc itmişdi bundan yigirmi gün akdem cebren beni ahz ve yaylağ-ı mezbûra götürmeğe itmekle talak-ı selâse ile boş olub medîne-i mezbûr hâkimi huzûrunda vech-i meşrûh üzere da'vâ ve ba'de'l-ısbât boş olduğumu müş'ar yedime hüccet-i şer' iye i'tâ olunmuşken yine zevciyyet murâd ider deyü ba'det-da'vâ ve's-su'al taraf-ı şer'den vech-i meşrûh üzere yedime hüccet-i şera' iyle virildiğin mezbûr molla Mehmed ikrâr itmekle şer'an mezbûr Hanife mezbûr molla Mehmedden boş olub bir dahi zevciyyet mu'amelesi itmemesine tenbîh-i şer' olduğu i'lâm

Şod fi 24 Rebiyülevvel sene 1218

EK-10

ÇŞS, 18/514

Zina Sonucu Evlendirme

Ma'rûz-ı Dâ'ileridir ki

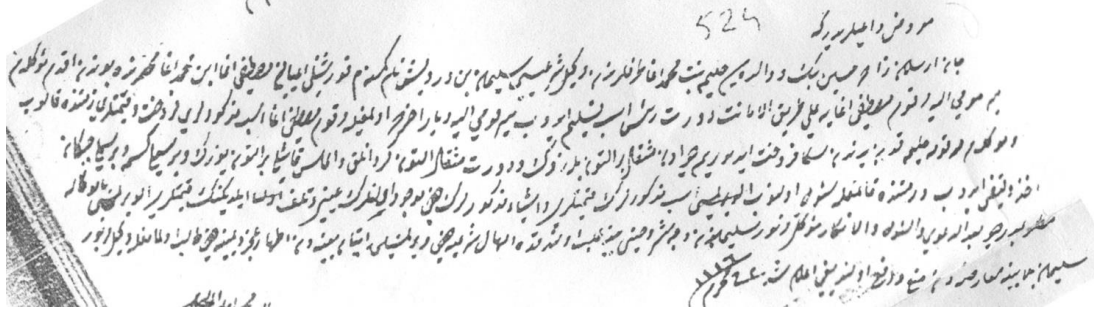
Karıpazarı Kâzasına tabi Kanlıca Karyesinden Hânım binti Osman nâm bıkır-i baligâ nâm Karye-i mezbûrdan seyyid Mehmed bin Memiş mahzarında on beş gün akdem seni nefsim tezvîc iderim deyû i' fâl ve benimle zina eyledi deyû ba'de't- da'vâ ve's-suâl ikrârıyla tarafeyne hadd-i zina lâzım geldikten mezbûre Hânım i'âde-i mahkeme idüb ber vech-i şeri'at-ı Ahmediyye ve yüz bir guruş mehr-i mü'eccele ile nefsimi mezbûr seyyid Mehmede akd ve tezvîc eyledim dedikte mezbûr seyyid Mehmed dahi vech-i meşrûh üzere mezbûre Hânımı nefsi için akd ve tezvîc idüb beyinlerinde vakı' olan nikâhın sıhhatine hükm birle huzûr-ı sa'adetlerine i'lâm

Şod fi 27 Zilhicce sene 1215

EK-11

ÇŞS, 18/524

Dolandırıcılık

Ma'rûz-ı Da'ileridir ki

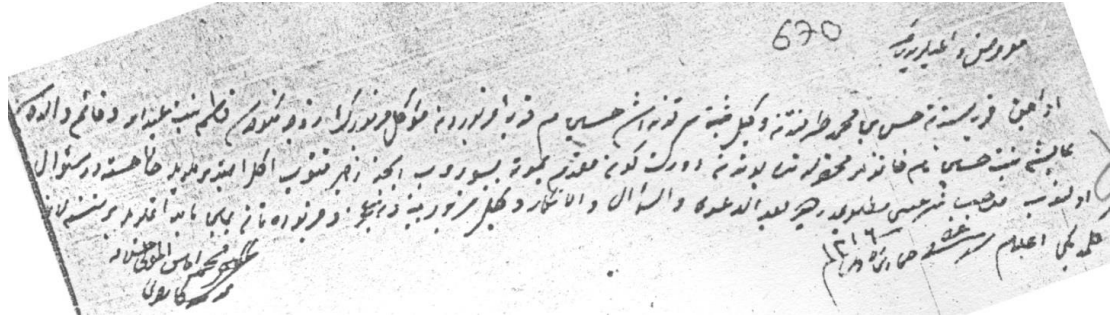
Canarsalan zâde Hüseyin Beg ve vâlidesi Halime binti Mehmed Ağa taraflarından vekil-i şer'isi Süleyman bin Derviş nâm kimesne nâm Kurşunlu A'yânı Mustafa Ağa ibni Mehmed Ağa mahzarında bundan akdem müvekkilem mîr-i mümâileyh merkûm Mustafa Ağaya alâ tarîkel-emânet dört res esb teslîm idüb mîr-i mümaileyh diyâr-ı aharda olmak ile merkûm Mustafa Ağa esb-i mezkûrları fûruht ve kıymetleri zimmetinde kalub ve müvekkilem merkûme Halime kadın yedinden sana fûruht edivereyim deyû on miskal bir altun bilezük ve dört miskal altun gerdanlık ve elmas kaşlı bir altun yüzük ve bir simli kesme ve bir simli cepken ahz ve kabz idüb ve zimmetinde kalmagla su'âl olunub esb-i mezkûrların kıymetleri ve eşya-yı mezkûrların dahi mevcûd olanların aynî zimmet eylediğinin kıymetleri aldırılması bi'l-vekâle matlûbumdur deyû ba'det- da'vâ ve's-suâl ve'l-inkâr müvekkil-i mezkûr Süleymandan vech-i meşrûhunu olundukda ilmihâl-i şer'ie dahi virilmesini ityân-ı beyyineden ishal-ı âciz ve yemîne dahi talib olmamağla vekil-i mezkûr Süleyman bilâ beyyîne mu'ârazadan men've def' olunduğu i'lâm

Şod fî gurre Muharrem sene 1216

EK-12

ÇŞS, 18/670

Zehirleme

Ma'rûz-ı Dâ'ileridir ki

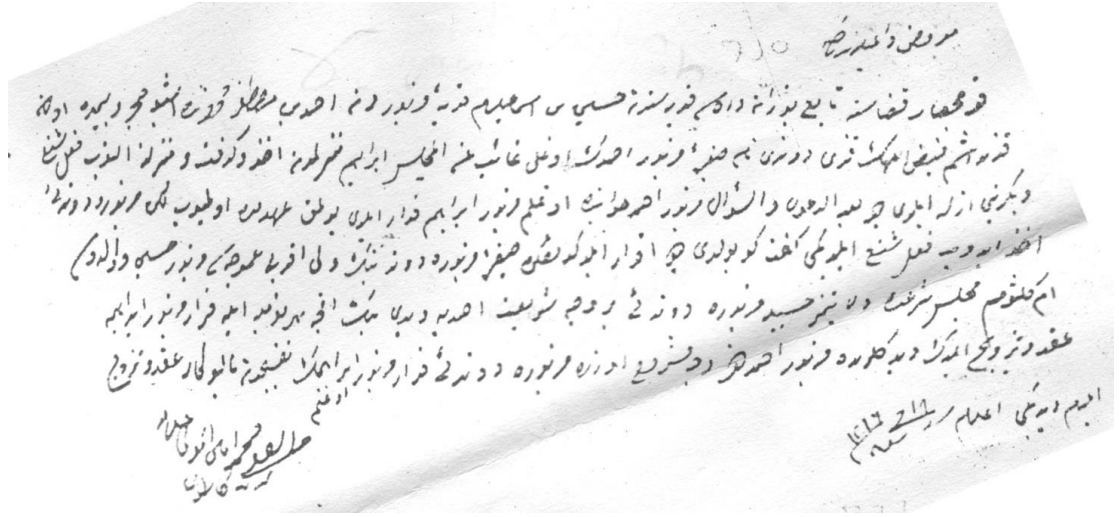
Ovacık Karyesinden Hasan bin Mehmed tarafından vekîl-i müsbetesi karındaşı Hüseyin nâm Karye-i mezbûrdan müvekkil-i mezbûrun zevce-i menkûhası Fâtîma binti Abdullah ve kâ'imvâlichesesi A'îşe binti Hüseyin nâm hâtonlar mahzarlarından bundan dört gün akdem yumurta bişirüb içine zehir katub anlar eklemeleriyle hâlâ hastadır su'âl olunub mücib-i şer'isi matlûbumdur deyû ba'det- da'vâ ve's-sü'âl ve'l inkâr vekil-i mezbûr beyyîneden âciz ve mezbûre Fâtîma yemîn billah etmeleriyle bir nesne lâzım gelmediği i'lâm

Şod fî gurre-i Cemaziyelevvel sene 1216

Ek-13

ÇŞS, 18/730

Gıyabında Nikâh

Ma'rûz-ı Dâ'ileridir ki

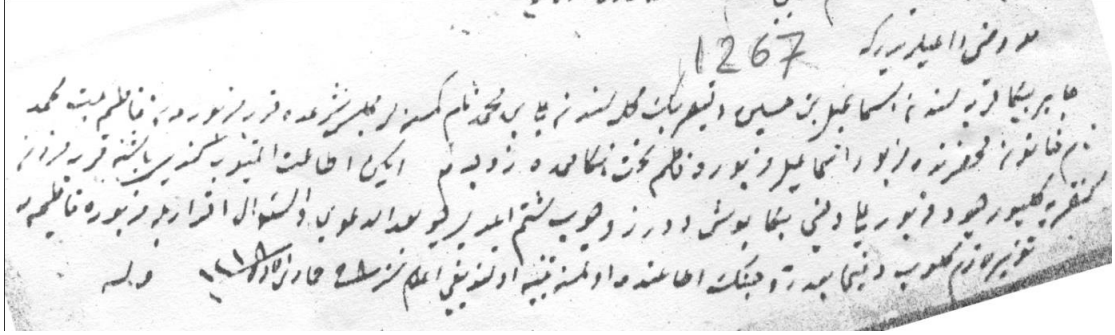
Koçhisar Kazâsına tâbi Bozanderesi Karyesinden Hüseyin bin İsmâ'il nâm Karye-i mezbûrdan Ahmed bin Mustafa mahzarında işbu hicr-i terbiyemde olan karındaşım Feyzullahın kızı Döndü nâm sagiri mezbûr Ahmed'in oğlu gâ'ib-i an'il-meclîs İbrahim menzilimden ahz ve girift ve menziline alub fi'il-i şen'î ve bikrini izâle eyledi deyû ba'de't-da'vâ ve's-su'âl mezbûr Ahmed cevâbında oğlum mezbûr İbrahim firâr eyledi bulmak uhdemde olmayub lâkin mezbûre Döndüyü ahz idüb fi'il-i şen'î eylediği güft gû buldu deyû ikrâr eyledikde sagiri mezbûre Döndü'nün veli-yi akrabı amûcası mezbûr Hüseyin ve vâlidesi Ümmügülsüm meclîs-i şer'de velâyetimiz hasebiyle mezbûre Döndüye ber vech-i şeri'at-ı Ahmediyye ve yedi bin akçe mehr-i mü'eccele ile firâr-ı mezbûr İbrahime akd ve tezvîc eyledik dediklerinde mezbûr Ahmed dahi vech-i meşrûh üzre mezbûre Döndüyü firâr-ı mezbûr oğlum İbrahimin nefsi için bi'l- vekâle akd ve tezvîc eyledim dediği i'lâm

Şod fi 18 Şa'ban sene1216

EK-14

ÇŞS, 18/1267

Kadının kocasına itaati

Ma'rûz-ı Dâ'ileridir ki

Çayırpınar Karyesinden İsmâil bin Hüseyin ve Kayserbey Mahallesinden Ali bin Mehmed nâm kimesneler meclîs-i şer'de Karye-i mezbûrdan Fâtıma binti Mehmed nâm hâtun mahzarında mezbûr İsmâil mezbûre Fâtıma taht-ı nikâhında zevcem iken itâ'at itmeyüb kendi başına karyemizden Kengırıya gelür deyû ve mezbûr Ali dahi bana puş dürzü deyüb şetm eyledi deyû ba'de't-da'vâ ve's-su'âl ikrârıyla mezbûre Fâtıma ta'zir lâzım gelüb ve fi-mâba'd zevcinin itâ'atinde olmasına tenbih olunduğu i'lâm

Şod fi 8 Cemaziyelâhir 1218

Medîne-i Kengiri Mahallâtından Debbaghane Mahallesinden iken bundan akdem fevt olan Bekiroğlu Osman nâm müteveffânın verâseti zevce-i menkûhası Zeliha binti Mehmed nâm hâtun ile vâlidesi A'îşe ve sulbiye-i sagir kızı A'îşe sagir oğlu Hüseyin nâm kimesnelere münhasıran olduğu lede's- şer'i'l- enver zâhir ve nümâyan oldukdan sonra kibel-i şer'iden vasî nasb olan sagirân-ı mezbûrânın vâlideleri mezbûre Zeliha ma'rifet ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve takvîm sûk-i sultânide müzâyede beyne'l-veresete bi'l-fârizâte's-şer'îye tevzi' ve taksîm olunan defter-i muhallefât müteveffâ-yı mezbûrdur ki zikr olunur.

Eşya (nevi)	Miktar / adet	Eder (kıymet) -kuruş-	Eşya (nevi)	Miktar/ adet	Eder (kıymet) -kuruş-
Köhne gömlek	1	1	Köhne silah	1	2
Köhne... bezi	1	21 para tüfengi	1	7.10 para
Köhne sarık	1	2. 10 para	piştov	1	15. 11para
Def'a köhne gömlek	1	25 para bıçağı	1	8
Köhne kama	1	1	Köhne kemer	1	1.6 para
Köhne mest pabuş	1	9	Şişe	1	1
Köhne sagir hırka	1	20 para	cepken	1	1. 5para
Köhne çuka peşkir	1	9.5	Köhne kalpak	1	1
Müsta'mel.... şalvar	1	16.5 kösdek	1	35 para
Köhne şalvar gındabı	1	3	Kahve takımı	1	4. 10 para
Köhne silah....	1	4	Şamdan buhurdan	1	2. 10 para
Köhne şali puşi	1	9	nuhas	8.5 kıyye	25.5
Yarım tob bez	1	2.5	Def'a nuhas	-	5.5 7 para
Köhne börek tebsisi	2	4.5	Sac-sacak- maşa	1	2.5
Def'a müsta'mel bez	1	8	Ocak temuru	1	1.5
meşlah	1	6	keçe	1	5.5
kaval	1	4	Çit yorgan	1	15
kösdek	1	20 para	Def'a yorgan	1	5
Köhne kebe	1	4	Köhne minder	1	4
Kilim seccade	1	3	Şark kilim	1	4
Kutnî minder yüzü	1	10	Çekmece ma'a kefkir ma'a kuşak	1	3
tecemmülât		3	Sagir anbar	1	5
hınta	½ kile	8	saman	-	3
Def'a çuval	1	3	1 res esb	1	95
.... mahalde bağ	-	109	24/7 menzil hissesi	-	150
			Def'a menzil hissesi	-	35

Cem'an yekûn: 623 kr.

Mine'l ihrâcat

Techîz ma'a tekfîn: 40 kr.

Zevce-i mezbûre mehr-i mu'âcelesi ma'a'l- eşya ve'l- yemin : 101 kr.

Zevce-i mezbûre deyn-i müsbet ma'a yemin : 18 kr.

Ka'invâlideşi deyn-i müsbet ma'a yemin :33 kr.

Terzi Mustafanın 19 kuruş da'vâsından sulhen :14 kr.

Dellaliye : 8 kuruş

Mahalle-i mezbûra deyn-i müsbet ma'a yemin: 12 kr.

Zevcesi Zelihaya deyn-i müsbet : 28 kr.

Vâlideşine deyn-i müsbet ma'a yemin :10 kr.

Karındaşı Hasana deyn-i müsbet ma'a yemin :5 kr.

Harc-ı defter ma'a kalemiye ma'a hıddamiye ma'a ıhzamiye :23.5 kr.

Mine'l- ihracat yekûn : 292 .5 kr.

Sabhe'l- bâkî le't- taksim beyne'l- verese : 330.5 kr.

Hisse-i zevce-i mezbûre : 41 kr. 90 para

Hisse-i ümme'l- mezbûre: 55 kr. 6 para

Hisse-i binte'l- mezbûre :78 kr.

Hisse-i ibne'l- mezbûr Hüseyin :156 kr.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Hatice DEMİR
Doğum Yeri	Kurşunlu- Çankırı
Doğum Tarihi	15. 11. 1972

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Fakülte	Fen- Edebiyat Fak.
Bölüm	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (56) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
...	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Çankırı Gazi Anadolu Sağlık Meslek Lisesi
Görevi/Pozisyonu	Öğretmen
Tecrübe Süresi	15 yıl

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Aksu Mah. Çelebi sokak Tilura sitesi A2/10 ÇANKIRI
E-mail	Hatice_mir@hotmail.com